

इसलाम

(अर्धवार्षिक दुमी भाषिक पत्रिका)

ইসলাম
ISILIM

२०५९

बर्ष- ४

अंक- ५

शरदकालिन

October 2002

चिलिमढुङ्गा (साम्फेलु)

स्रातसालको योद्धा
रणबहादुर राई

बृटिश्न सेनाका योद्धा
क्या. नैनबहादुर राई

(M.M)²

मादले प्रेमप्रसाद राई तथा मादनीद्वय सर्वधन राई र अभिशेष राई (राजेय)

*Best wishes on the Occasion
of Happy Vijaya Dashami and
Deepawali 2002*

The Gurkha Hydro Power (P.) Ltd.

(Consortium of ex-British Servicement)

P.O. Box : 8975, EPC 521

Shree Durbar, Patan Dhoka, Lalitpur, Nepal

Tel : 977-1-531330, 546375, Fax : 977-1-521889

Email : ghp@wlink.com.np

*Best wishes on the Occasion
of Happy Vijaya Dashami and
Deepawali 2002*

Nirmal Gurung

General Manager

GULF OVERSEASE CONSULTANT

Govt. Approved Manpower Recruiting Lic. No. 26/084/049

Bhagawan Bahal, Chha-1-805, Thamel, Kathmandu Nepal

Tel : 00977-1-423030, 423429, Fax : 00977-1-414199 & 229143

Email : gulfoc@wlink.com.np

इसिलिम

अर्धवार्षिक

भाषिक पत्रिका

वर्ष - ४, अङ्क - ५

जि.प्र.का.खोटाङ्ग ४५/०४६

संरक्षक

क्याप्टेन नैनबहादुर राई (MM)^२

सल्लाहकार

भूप. सांसद टंक राई
क्याप्टेन पर्ज बहादुर राई
श्री राम बहादुर राई
उप प्रा. चतुरभक्त राई

सम्पादक

नेत्रमणी हलक्सु राई
सुजन हदी राई
धनप्रसाद सरचु राई
रत्नमणि दुमी राई

प्रकाशक

दुमीकिरात राई फन्सिकिम
बाक्सिला, खोटाङ्ग

विशेष सहयोगी

गुणराज बलकपा राई
नृप दुमी राई
धौलवीर बलकपा राई

कम्प्युटर

इमेज कम्प्युटर
डिल्लीबजार, फोन : ४२२३९८

मुद्रक :

सुनकोशी छापाखाना
मैतीदेवी, फोन ४२२०९१

पत्राचार

इसिलिम भाषिक पत्रिका

पो.ब. नं. २०२११

फोन नं. ४८८५८१

E-mail : chakshyu@enet.com.np

मूल्य: ने.रु. ५०, भा.रु. ५०, हडकड \$ 30
सिंगापुर/बुनाई \$10 युके पौण्ड 5

विषयसूची

खोज / अनुसन्धान	
● दुमी राईहरुको संस्कृति र परम्परामा मारुनी नाचको स्थान	१
● चतुरभक्त सत्तम राई	
भेटवार्ता	
● वृटिश सैनिक सेवाका एक इमानदार योद्धा क्याप्टेन : नैनबहादुर दुमी राई (MM) ^२	१२
दुमी गीत	
● आइयय वरिलै	१५
● नेत्रमणि हलक्सु राई	
व्यक्तित्व परिचय	
● २००७ सालका मुक्तियोद्धा रणबहादुर राई	१६
यात्रा संस्मरण	
● बाक्सिलादेखि चिलिमढुङ्गासम्म	२०
● चुडको ओइसी दुमी राई/नृप दुमी राई	
धर्म / संस्कृति	
● धर्मशास्त्रको नजरमा - मासु भोजन	२५
● मनिप्रसाद सत्तम राई	
भाषा / साहित्य	
● दाजुलाई चिठी	२८
● मिक्सरदु हलक्सु राई	
● जाँड रक्सी नियन्त्रण : एक चर्चा	३१
● पाँचकुमार दुमी राई	
● तितो सत्य	३३
● धौलवीर बलकपा राई	
● म मै हुँ	३२
● गोदा राई	
● मातृभाषाको बारेमा केही कुरा	३५
● भीम हलक्सु राई	
● बाटो	३७
● उत्पीडित किरात	
● बाल अवोधता मेरो नियति	४०
● हिमा राई	
● क्रियावाची शब्दहरु	४१
● भाषा, धर्म र संस्कृतिको संरक्षण	६५
● धनप्रसाद सरचु राई	
● नारी अनुभूति	५७
● सरिता राई	
□ बालकपा पाछाको वंशावली	४९
● चतुरभक्त सत्तम राई	
□ समाचार सार	५४
कविता	
● स्थिति	२४
● लक्ष्मण दुमी राई	
● स्वर्ग छ मेरो नेपाल	३०
● अविना दुमी राई	
● कसरी रह्यो मेरो माकपा गाउँ ?	३२
● गोपाल दुमी राई	
● के हुन्थ्यो ?	३२
● गुणराज बलकपा राई	
● पहिचान	३४
● सुथ्री अञ्जना राई	
● सेवा नै धर्म हो	३६
● सुथ्री सुजाता राई	
● अनुरोध	३९
● गुणराज बलकपा राई	
● जिन्दगी	५६
● धनप्रसाद सरचु राई	
● नवयुवा एक जुट हौं	६२
● लक्ष्मणकुमार दुमी राई	
● आकाशे रड	६३
● उत्पीडित किरात	

सम्पादकीय

जन्मनु पो गाह्रो
जन्मेपछि हुर्कन हुन्न साह्रो
भन्ने उखान,
कामै लागेन आज
उस्तै व्यथा लाग्या छ
इसिलिमलाई जन्मन र हुर्कन
प्रसव बेदना अनि
जन्मे पछिको स्याहार सुसारमा
फुल्याउँदा फुल्याउँदै अवेर भो ।
धुम्धुम्ती कोठामा
ब्यर्थे बिचार पालिएछ
पिंढीमा खुट्टा पसारेर
फोस्रो गफ चुटिएछ
पत्तो नपाई समयले
फड्को मारी सकेछ
बित्यास परेपछि
भल्यास्स व्यूँभदा
तिहारमा मारूनी रोएछ
उधौली-उभौलीमा साकेवा रोएछ
मुछित भएर मादल र विनायो
सून्यताको बीच सुकसुकाएछन्
हामीचाहिँ एक्काइसौं शताब्दीका
आधुनिक मान्छे ।
चिलिमले पहिचान माग्यो
तर त्यो त समयको गर्भमा तुहिएछ
रावाले सन्तान खोजिरहयो
चुपचाप हामी सुतिरह्यौं
सबै आ-आफ्नो सुरमा
“उत्पिडित” को बाटो हिंडिरह्यौं
आखिर हिंड्दै जाँदा
समृद्धिको लक्ष्य पूरा होला रे
आँखाहरू खोल्दै जाँदा
दीप्तीको अभिष्टी पूरा होला रे
अनि परायाहरूले सोध्छन्
को होस् तै ?
चिन्दैनाँ हामी आफैलाई
हामी को हौं ?
अवाक हामी
मान्छे अर्कै शताब्दीको

अब हाम्रो आफन्त मनले
अवाक नवन भन्छ
के साँभ के बिहान
के दुःख के सुख
आफूलाई चिन भन्छ
के गरौं त ? चुप लागौं ?
होइन, दशैं र तिहारको
शुभ आगमनसँगै
पुछौं साकेवा र मारूनीको आँशु
कमसेकम,
आफ्नै रहरले, मन खोलेर हाँसुन. यी
मायाले एकै चोटी बोलाए पनि
भाँती पुन्याई पुन्याई नाच्छ मारूनी
ढोल भ्याम्टाको तालमा खुट्टा लरबराए नि
उधौली उभौली पार गर्छ साकेवा
सै सैला हो, हुर्दा हा हा
सै सैला हो, हुर्दा हा हा
उठौं अब सँगै हिंडौं
एकलै त पट्यार लाग्छ
जति हिँड्यो उति टाढा
होस्टेमा हैसे मिलोस.
म मात्रै या उ मात्रैको फगत प्रयास
न उँधो न उँभो
हाम्रै त हो हामीलाई के गाह्रो
प्रष्टै छ त बुभुन के गाह्रो
बुभु पचायो भने पो
नयाँ बालीमा यादे/नुजा फुकाउनु छ
“को होस्” भन्ने पराई प्रश्न
पहाड बन्न सक्छ
हमी यिनै हौं भनी चिनाउनु छ
आशिर्वाद दिँदा, लिँदा
आफूलाई चिनेस. भनौं न बरू
अनि ‘हामी’ बन्छौं कि ।
नौ दुर्गा भवानीको प्रसादले
सफल बनून् जीवनहरू,
चेलीले उनेको सयपत्री र मखमली माला
अनि लर्किएको सप्त रङ्गी टीकासँगै
दीर्घायुको कामनामा
हाम्रो पनि शुभकामना
मंगलमय शुभकामना ।

मुचि ।

दुमी राईहरूको संस्कृति र परम्परामा मारुनी नाचको स्थान

The existence of Maruni Dance in Dumi Rai Culture

चतुरभक्त सत्तम राई
उपप्राध्यापक, पाटन संयुक्त क्याम्पस

१. पृष्ठभूमि :

जाति र संस्कारहरूको सम्बन्ध अन्योन्याश्रित हुन्छ। पृथ्वीमा रहेका लगभग ६ अरब मानिसहरूको हजारौं जातिहरू छन् र ती सम्पूर्ण जातिहरूको आ-आफ्नो संस्कृति र परम्पराहरू छन्। तसर्थ जाति परम्परा र संस्कारहरूमा अनेकौं विविधता रहेको पाइन्छ। तर पनि मानव जातिमा रहेको एउटा साझा विशेषता भनेको ऊ कुनै न कुनै संस्कृतिमा आवद्ध हुनु हो (One thing seems to be common to mankind no matter which culture he or she belongs to) 'तसर्थ संसारमा परम्परा र संस्कृतिहरूसँग आवद्ध नभएको कुनै जातिको परिकल्पना गर्न सकिन्न। हरेक जाति र समुदायहरूमा कुनै न कुनै मिथक, परम्परा र संस्कृतिहरू जीवन पद्धतिको रूपमा प्रयोग हुँदै आएका छन्। यहाँ यस्तै परिप्रेक्ष्यमा खोटाङ जिल्लाको विभिन्न गा.वि.स.हरू र अन्य जिल्ला र परवासमा समेत छरपस्ट भई बसेका दुमी राईहरूको संस्कृति र परम्पराहरूमा मारुनी नाचको स्थान र महत्व के कति रहेको छ भन्ने बारेमा चर्चा गर्ने प्रयास यो सीक्षित लेखमा गरिएको छ।

२. को हुन् दुमी राईहरू :

किराँतहरूको एक थर वा वंशको रूपमा रहेको एक समुदायको नाम नै 'दुमी' हो। दुमी थरको उत्पत्तिको बारेमा अहिलेसम्म प्रकाशमा आएका तथ्यहरू निम्न छन् :

१. दुमी भाषाको 'इडकी' 'दुडकी' वा 'दुम्की' बाट दुमी भएको हो। यो 'इडकी' 'दुडकी' वा 'दुम्की' भन्नाले 'हामी भेट्यौं' भन्ने अर्थ लाग्छ। प्रागऐतिहासिककालमा किराँतीहरूका सन्तानहरू लाम्दिजा क्षेत्रमा भेट हुँदा हामी भेट्यौं 'इडकी' 'दुडकी' वा 'दुम्की' भन्ने शब्द अपभ्रंस भई दुमी हुन गएको हो।^१
२. शिकारी युगमा शिकार गर्दै हिंडेका, उस्तै स्वभाव र भाषा बोकेका शिकारीहरूको कुनै ठाउँमा जम्काभेट 'दुम्का' भयो। त्यो उप्रान्त त्यही जम्काभेट भएको स्थानमा एकसाथ मिलेर बस्ने सहमति कायम गरे। त्यसपछि उनीहरू भेट भएको स्थानलाई 'दुडकुलु' नामाकरण गरे। दुम्कुलुवासीको दम्पतीलाई 'दुम्बेमे' भनियो। त्यही 'दुम्बेमे' बाट 'दुम्बे', 'दुम्मे' हुँदै कालान्तरमा 'दुमी' बनेको हो।^२
३. खुवालुडबाट किराँत जातिहरू पश्चिमतिर बँसाई सदै आउने क्रममा अरुण नदी हुँदै भोजपुरको सिक्तेल त्यसपछि दिक्तेल र त्यहाँबाट केही समुदाय हालको सिम्पानी गाउँमा आईपुगे। अनश्रुतिअनुसार किराँतीका विभिन्न शाखाहरू 'दुम्कुलु'मा भेट भई धेरै समयसम्म एकै ठाउँमा बसेकाले हामी भेट्यौं 'दुडकी' भनिँएबाट दुडकी वा दुम्की शब्द कालान्तरमा 'दुमी' भएको हो।^३

४. तोदिपुको छोरा उजाधन र निजको अर्को नाम 'दुमु' हो। त्यसपछि यही 'दुमु'बाट दुमी भएको हो।

(श्रोत : रबीबासी गंगाप्रसाद रत्कु राईको भनाई)^४

५. किराँतवंशी खम्बुहाडको वंशावलीमा तुम्सोलीहाडका छोरा दुमी भनिएको छ। उपरोक्त आधारहरूबाट दुमी राईहरूको नामाकरण हुनुमा लामो इतिहास र घटना क्रमहरू रहेको पाइन्छ।

२.१ सामे र पाछाहरू :

हालसम्म प्राप्त तथ्य अनुसार दुमी राईहरूको निम्न ७ सामे र २१ पाछाहरू रहेको पाइन्छ :

सामे	पाछा
१. ब्राकसुपा-ब्राकसुमा	१. सत्तम
२. भेकसुपा - भेकसुमा	२. मुरह
३. वुसुरु - युयुमा	३. हरसी-४.दिम्मचु ५. सरचु
	६. हम्बुचु ७. वालक्पु
४. छुछुपु - छेकुमा	८. खवचु ९. राईचु १०. जिपुचु
	११. छाचुड १२. रिप्लचु १३. तुरचु
५. छछपा - छास्मी	१४. रत्कु १५. हदी १६. रंकासु
६. डिकपा - दिखामा	१७. खारुवु १८. वालक्पा, १९. हजुर, २०. हलक्सु
७. धिक्मी - दिखामा	२१. लुप्पो (प्यालुड)

प्रसिद्ध मादले बम्बहादुर दुमी हदीराई र निजका सहयोगी गम्बर राई, बाक्सिला

शिवको स्वरूप धनुवारेको रूपमा बर्जबहादुर सत्तम राई (दायाँ) र मानबहादुर हदी राई सप्तेश्वर ।

२.२ बसोबास

खोटाङ जिल्लाको उत्तरी क्षेत्रमा पर्ने गा.वि.स.हरु बाक्सिला, सप्तेश्वर, माक्पा, जालपा, खार्मी दुमीहरुको मुख्य क्षेत्र मानिन्छ भने अन्य क्षेत्रहरु महेश्वरी, कुभिण्डे, खार्ताम्छ, संखुवासभाको सलेवा थुमलुङ, मान्तेवा, पाँचथरको रबी, सुनसरी, मोरङ्ग, उदयपुरका विभिन्न क्षेत्रहरु साथै काठमाडौं र प्रवासमा दार्जिलिङ्ग बर्मा, आसाम र क्यानडासम्म पनि छरिएर रहेको पाइन्छ ।

२.३ दुमी राईहरुको संस्कृति र परम्परा

संस्कृति र परम्परा सभ्यताको क्रममा विकसित भएको एउटा मूल्य मान्यता हो । यो मानव जातिलाई परिरस्कृत रूप दिने अभियानको यात्रामा आएको एउटा आयाम हो । तसर्थ यो राष्ट्र र जातिको जीवनपद्धतिसँग जोडिएको हुन्छ जसले त्यस राष्ट्र र जातिलाई अरुबाट भिन्न समेत बनाउँछ ।

“यो धेरैसमयदेखि देश काल सापेक्ष भई आन्तरिक, वैचारिक तथा परम्परागत धारणाको रूपमा विकसित हुँदै आएको र आचार-विचार, रहन-सहन आदिका माध्यमले कुनै राष्ट्र जाति आदिको स्वरूप खुट्टिने यावत मान्यता, भावना, चिन्तन-मनन, भौतिक अभिव्यक्तिहरु समेतको समुह वा साधन”^८ भनेर नेपाली बृहत शब्दकोशले परिभाषित गरेको छ ।

तसर्थ संस्कृति मूल्य परम्परा तथा मान्यताहरुको एउटा यस्तो समष्टिगत नाम हो जसमा इतिहास, साहित्य, भाषा, धर्म, दर्शन प्रतिविम्बित हुन्छ । यस अर्थमा दुमीराईहरुको संस्कृति र परम्परा उपरोक्त बनाइहरुसँग कुनै अनमेल राख्दैन । दुमीहरु अन्य किराँत राईहरु तथा समुदाय सो सरह मौलिक संस्कृतिका अनुयायी र सम्बर्द्धकको रूपमा निरन्तर रहँदै आएको पाइन्छ । तथापि भौगोलिक परिस्थिति, भाषागत भिन्नता र विविधतापूर्ण समाज आदिका कारणले प्रकृयागत रूपमा केही भिन्न संस्कार र परम्पराहरु पनि हुर्केको पाइन्छ । जन्मदेखि मृत्युपर्यन्त गरिने विभिन्न संस्कारहरु, नयाँ

अन्न बाली आदिम देवलाई चढाउन वार्षिक रूपमा गरिने न्वागी र भूमि-पूजा, घरको कुल-पित्र मनाउन गरिने छिम्मोदिमो, सप्ताह पूराणको रूपमा चाम्चे, छिदाम, तिदाम, छमदम, हैजा र रुघाखोकी रोकथामको लागि संसारीमाई, लडभिडबाट जोगिन, बहिरा हुनबाट बच्न शिकारी पूजा, मुर्छा, रिडटा, वान्ता हुनबाट बच्न वनदेवता पूजा आदि मुख्य रूपमा रहेको पाइन्छ । मकर सक्रान्ति, वैशाख पूर्णिमा, ऋषितर्पणी साउने सक्रान्ति दुमीहरुको अर्को महत्वपूर्ण सांस्कृतिक चाडपर्व हो । यसबाहेक दुमी किराँत राईहरुले परापूर्वकालदेखि सांस्कृतिक परम्पराको रूपमा मान्दै आएको महत्वपूर्ण सांस्कृतिक मारुनी नाच पनि हो ।

३. दुमी राईहरुको संस्कृति र परम्परामा मारुनी नाचको स्थान:

माझ किराँतको सेरोफेरोमा मारुनी नाच ‘नाच’ शब्दबाट मात्र पनि चिनिन्छ । त्यसको कारण यसले त्यस क्षेत्रमा बढी लोकप्रियता पाएकाले हो । दुमी राईहरुको समुदायमा अझ यस प्रचलनको अधिकता रहेको पाइन्छ । अर्थ तथा परिभाषाको दृष्टिले मारुनीलाई ‘मारु’ शब्दमा ‘नी’ प्रत्यय लागेर अर्थात् मारु+नी=मारुनी, मारु राग गाउने स्त्री, दीपक रागको एक भेद^९ भनी परिभाषित गरेको पाइन्छ ।

सामान्यत मारुनी नाच भन्नाले दुईवटा शब्द जोडिएर आएको देखिन्छ, त्यो हो - ‘मारुनी’ र ‘नाच’ । यसमा ‘मारुनी’ भन्नाले स्त्री भेषभुषामा पहिरिएको पुरुष पात्र र ‘नाच’ भन्नाले सोही मारुनीसँग नाच गार्न गर्ने समूह वा त्यसको अभिनयात्मक कृयाकलाप भन्ने बुझिन्छ ।

व्यापक अर्थमा लिईदा मारुनी नाचमा पात्रहरुको रूपमा महिलाको पहिरन लगाएको दुई वा दुईभन्दा बढी जोर संख्यामा पुरुष मारुनी, समूहको नेतृत्व सम्हाल्ने एकजना प्रमुख मादले (सखिवाल), मादलेलाई गाउने बजाउने काममा साथ दिने खेलभाई, मारुनीलाई छेकारो मार्ने सयकुमार र शिवको स्वरूप धनुवारे (मुखुण्डो लगाउने कलाकार) समेत भई नाचिने तथा मञ्चन गरिने, मुख्य विषयवस्तुको रूपमा सरस्वतीको आराधनादेखि शशी, पृथ्वी र मानवसृष्टि, पौराणिक गाथाहरु, जन्म कर्म, भोग विलास र अन्त्यपछि स्वर्गसम्म पुऱ्याउनको लागि गाईने राग, गीत, संगीत, नृत्य तथा कलाहरुको एक क्रमबद्ध विधा^{१०} नै ‘मारुनी’ वा ‘मारुनी नाच’ हो ।

शताब्दियौदेखि नेपाली लोक संस्कृतिको धरोहरको रूपमा रहेको मारुनी नाच दुमी राईहरुको समुदायमा अद्यावधिक रहेको पाइन्छ । नेपाली जन जीवनमा किराँत राई, मगर, गुरुङ र कामीहरुको समाजमा यसले व्यापक प्रभाव पारेको भए पनि आधुनिकताको चपेटामा अब धेरैले मारुनी नाचलाई प्रयोगमा ल्याउन छाडेका छन् । तथापि नेपालको पूर्वी क्षेत्रमा रहने दुमी राईहरुले भने छाडेका छैनन् । अझ दुमी किराँत राई फन्सिकिम गठन भएपछि

त यसले मारुनी नाचको परम्परालाई बिसन नदिन सालवसाली कुनै न कुनै रूपमा प्रदर्शन गर्ने, प्रतियोगिता गराई पुरस्कृत गर्ने र यसलाई शहर बजारमा समेत प्रचार-प्रसार गर्ने हेतुले धरान र काठमाडौंमा समेत तिहारको अवसर पारी मारुनी नाच लगाउने गरेको पाइन्छ ।

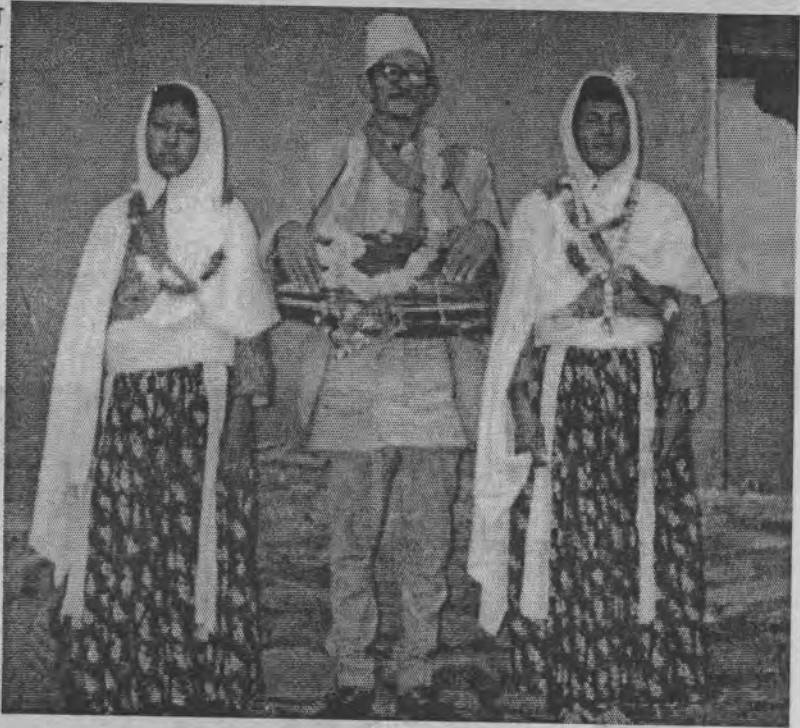
नेपाली जनजिब्रोमा हलुकासाथ भिजेको, मञ्चनमा सरल, आर्थिक रूपले मितव्ययी, मनोरञ्जनको दृष्टिले भरपूर, कसैलाई लाखा-पाखा नगर्ने, नबिभाउने, यस्तो मारुनी नाचको प्रचलन सांगीतिक तथा अभिनय यात्राको उद्गम अवस्थामानै देखा परेको हो । अझै पनि मारुनीको गीत र मर्मलाई उछिन्न सक्ने भावपरक, समाजपरक र प्रकृतिपरक गीतहरूको विकास हुन सकेको छैन भन्दा अत्युक्ति नहोला । किनकि समयचक्रमा यस्ता अनेकौं गीत, संगीत र अभिनयहरूको विकास भैसकेको छ, आर्थिक, सामाजिक र राजनीतिक परिवर्तनहरू आइसकेको छ, भौगोलिक स्वरूपमा समेत परिवर्तनको क्रम निरन्तर छ तर अधिकांश लोक जीवनमा त्यसमा पनि विशेष गरेर मतवाली समाजमा मारुनीको स्थान जस्ताको तस्तै कायम रहेको पाइन्छ । । त्यसलाई दुमी राईहरूले अझ गर्वका साथ संरक्षण, सम्बर्द्धन, प्रयोजन र निरन्तरता दिईरहेका छन् । दुर्गम गाउँघर जहाँ अझ रेडियो, टेलिभिजन र सिनेमाको अभाव भोगिरहेका छन् ती ठाउँहरूमा मारुनी नाचले भरपूर मनोरञ्जनात्मक स्वाद र खुसी पस्किरहेको छ ।

३.१ मारुनी नाचका रागहरू :

मारुनी नाच आदि, मध्य र अन्त्य मिलेका एउटा क्रमवद्ध सांगीतिक तथा नाटकीय विधा हो । यसमा नीति, श्रृंगार, वैराग तिनै शतकका भावहरू पाउन सकिन्छ । मारुनीमा पाइने विविध रागका गायन कलाहरूको मौलिक विशेषता पनि रहेको छ । त्यो हो - प्रथम : सामूहिक गायन र दोश्रो : प्रहर तथा समय अनुसारको गायन राग । सखीवालाले विधिपूर्वक जब राग शुरु गर्दछ तब मारुनी र सयकुमारले नाच्ने र खेलभाईले रागको लयलाई स्वर खापेर मनमोहक बनाउँछन् । यसमा, आदि, मध्य र अन्त्यको आधारमा मात्र गाईने भएकाले त्यसमा क्रमिकता रहेको पाइन्छ । हालसम्म दुमी राईहरूले आफ्नो परम्पराहरूमा गाउँदै आएका रागहरू निम्न छन् :

१. सखी - नाचको मुख्य आराध्य देवी 'सरस्वतीमाता'को राग पुकार्ने देखि सृष्टि, वियोगान्त, कथा-कहानी र गाथाहरूको रागलाई नै सखी भनिन्छ । यसलाई सखी ढाल्ने पनि भनिन्छ । यसलाई निम्न तीनवटा मुख्य विषयहरूमा समेट सकिन्छ :

(क) विधि-विधानसम्बन्धी सखी - जसमा नाच प्रारम्भ गर्ने मन्त्र वाचन देखि लिएर सरस्वतीमाता पुकार्ने रागहरू यसमा पर्दछ ।

प्रसिद्ध मादले रामशहादुर सत्तम राई (बीचमा) र मारुनीद्वय गजुर राई र

(ख) उत्पत्तिसम्बन्धी सखी - जसमा पृथ्वी, मानव, नायम, पारुहाड र वाद्यवादन सामाग्रीहरूका उत्पत्तिका कहानीहरू पर्दछन् ।

(ग) वियोगान्त कथा कहानीसम्बन्धी सखी - जसमा तोमा-खेमा, खकचिलिपु, भरथरी राजा, भिङ्गुमती रानी, दधिचन्द्र राजा, सुरती रानी, हरिण-हरिणीको मरण, श्रीराम वनगमनका रागहरू पर्दछन् ।

सखी रागलाई दुई लयबाट गाईन्छ । पहिलो ठाडो लय हो जसलाई धामीको बखान भै मादले एकलैले यसलाई गाउँछ । अरु खेलभाइले चाहिँ ढ्याङ्ग्रो बजाएभै गरेर मादल बजाउँदै रहन्छ र अन्त्यमा मादलेले मन्त्रको एक छन्द पुरा गरेपछि सबैले हो ssss हो ssss भनेर लामो लयमा स्वर तान्छन् । एक छन्द पुरा भएपछि दोश्रो छन्द यसरी नै शुरु भै अन्त्य हुँदै जान्छ । जस्तो :

ह ssss ह

ए नि लै राजा रानी हौं

अब हामुलाई दियो-दिपा पनि जगाई दियो नि हौं
हामुलाई के भनि डाकी बोलायौ त नि हौं ।

(श्रोत : मादले रामबहादुर दुमी सत्तम राई, डुङ्गुङ्गु)

दोस्रो लय विरहनी हो जसमा उत्पत्ति र वियोगान्त कथा कहानी सम्बन्धीका सखीहरू पर्दछ । जस्तै :
उत्पत्तिसम्बन्धी विरहनीको उदाहरण :-

ह s s s s ह

पृथ्वी, सृष्टि जहा भयो है हे राजै
मनुष्य पैदा त्यहाँ भयो है है पैदा भयो
मनुष्य जहाँ पैदा भयो -२

ह s s s s त्यही र सखी पैदा भयो, सखी पैदा भो

(श्रोत : मादले लखबहादुर नाछिड राई बाक्सिला दस्कते)

वियोगान्त कथा -कहानी सम्बन्धी विरहनी :-

ह s s s s ह

हो खकचिलिपु हेर सँगै हे राजै

तोमाखेमा जन्म लिए

यो नर लोकैमा

माम हो दिलीदुम्

ह s s s s पापा हो पातेसुड

परलोकैमा ।

(श्रोत : मादले प्रेमप्रसाद दुमी सरचुराई
चप्लेटी)

२. विरहनी :

विरहनी शब्दलाई 'विलहनी' पनि भन्दछन् दुमी राईहरु । 'विरहनी' भन्नाले विरहको गीत हो । 'विरहनी' शब्द 'विरह'बाट आएको हो । जसको अर्थ मनमा उराठ लाग्नु, दुःख, पीडा, चिन्ता, विछोड, वेदना आदिले आकुल व्याकुल हुनु हो र त्यही अवस्थाबाट प्रस्फुटन भएको गीत एवं राग नै विरहनी हो । जस्तो :

कौनै र बेला उजेली होला

स्वामीराजा आउला

ह s s s s काखैमा बसी रोई रोई

यो दुखै कहूँला ।

(श्रोत : रामबहादुर दुमी सत्तम राई
डुडडुड)

पाठकहरुलाई सखीमा आउने विरहनी र यो विरहनी एउटै हो भने लाग्न सक्तछ । तथापि यी दुवैमा समानता र भिन्नता के मा रहेको छ भने गायनको लय एउटै भएकोले समानता रहेको देखिन्छ तर कथा वस्तुमा भने

सखी विरहनीमा ऐतिहासिक वाडमय, मिथक, कहानी, धर्म, दर्शन, जस्ता विषयलाई सिलसिलेवार रूपमा आदिदेखि अन्त्यसम्म गाईन्छ । तर विरहनीमात्र भन्दा प्राय देव-देवीको शरण, रुद्राक्ष जगाउने र अन्य कथेर बनाइएको कथक विरहनी पर्दछ । जस्तो :

हाडगोलाई विङ्गे सिलिङगी त हो

हे राजै डालै भाँची टुपै नुहाई

बसिगो न्याहुल ।

(श्रोत : प्रेमप्रसाद दुमी सरचुराई चप्लेटी)

यस्तै अनगिन्ती विषय र प्रशंगहरु जोडिएका विरहनीहरु पाइन्छन् । यो कथक विरहनीको अलवा ऐतिहासिक धर्म-दर्शनलाई

सतही रूपमा मात्र विषयवस्तु बनाएर गाईन्छ भने त्यसलाई पनि विरहनी नै भनिन्छ तर त्यसलाई रामको विरहनी, कृष्णको विरहनी, भरथरीको विरहनी इत्यादि भनेर नाम दिईन्छ ।

माभकिरातको सेरोफेरोमा सबैभन्दा प्रचलित राग विरहनी हो । यसलाई मादलमा छ मात्रा र बोलको आधारमा धीन-जौ-धीन-नक-जौ-धीन र गीति अक्षरको आधारमा एक पक्तिमा २५ देखि ४० अक्षरहरु रहेका हुन्छन् ।

३. ख्याली :

माभकिरात लगायतका दुमीहरुको परम्परामा अर्को प्रसिद्ध मारुनी राग 'ख्याली' हो । ख्याली शब्द ख्याल

धातुबाट आएको हो । यसलाई साधारण बोलचाल र व्यवहारमा हाँसखेल, ख्यालठट्टा भन्ने बुझिन्छ ।

नेपाली बृहत् शब्दकोशले विशेष चाडपर्व वा पूजा-आजामा खैजडी, मुजुरा, आदि बजाउँदै गाउने लोकगीत, चुटका, टर्नर शब्दकोषले ठट्टा गर्नु, ठट्टा, विनोद हासखेल एक प्रकारको रागको नाम^{११} भनेको पाइन्छ ।

उपरोक्त परिभाषाअनुसार ख्याली भन्नाले ख्यालठट्टा, हाँसिमजाक, आमोद-प्रमोद आदिसँग सम्बद्ध रहेको मनोरञ्जनपूर्ण राग एवं गीत भन्ने बुझिन्छ । त्यसैले नै होला यसको नाम ख्याली रहन गएको हो । जस्तो-

हो मालिङ्गोको विनायो, हो पितलुको मुचुडगी

लौ हिड्दा डुल्दा बजाई जाउँला

बस है माया वैना भो लौ फेरि आउँदा बोलाई जाउँला

उडि आउ है पुतली उडी जाउ है ।

(श्रोत : मादले रामबहादुर दुमी सत्तम राई डुडडुड)

सुखान्त पछि दुःखान्त, दुःखान्तपछि पुन सुखान्त भावमा लैजाने परिवेशमा विरहनी पछि ख्याली राग गाईन्छ । यसका राग र नृत्य अभिनयलाई आजको पेशेवर

गायक तथा नृत्यकारहरुले पनि गुरु थाप्नुपर्छ भन्दा अत्युक्ति नहोला ।

४. समला :

समलालाई 'सभला' पनि भनिन्छ ।^{१२} मारुनीको एक रागको रूपमा यसलाई प्रफुल्ल भएर गाईन्छ । समला शब्द 'सम' धातु बाट आएको हो । समको अर्थ समरूप, समान, मिल्दोजुल्दो भन्ने लाग्छ । ख्याली राग गाईसकेपछि लगभग उस्ताउस्तै भाव, लय र छन्दमा गाइने हुनाले यसलाई समला भनिएको हो भन्ने अनुमान गर्न सकिन्छ ।

टर्नर शब्दकोषले "समलालाई गीतको सुरिलो अन्त्य"^{१३} भनेर अर्थ्याएको पाईन्छ । हुन पनि समला रागको गायन विधि हेर्दा

आरम्भ र अन्त्य लगभग उस्ता-उस्तै देखिन्छ । समलाको अर्थ र परिभाषा भाषिक रुपमा जे जस्तो रहे पनि दुमी-राईहरूको परम्परामा दुई आधारबाट समला रागलाई प्रयोग गर्दछन् । पहिलो हो- समेली र समला दुई दिदी बहिनी थिए । उनीहरूको माइती थिएन र आमाबाबु पनि मरिसकेका थिए । यसरी माइती र आमाबाबु नहुँदा सबैले हेप्छन् । तसर्थ घरमा आएका पाहुनालाई 'एक रात भए पनि बसिदेउ' भनेर सहारा खोज्ने दुःखान्त भावबाट सिर्जको गीत नै समला हो । जस्तो :

समलाको माइती छैन
बसीमा जाउ है माया हो
गुदरीमा छमछम ।

(श्रोत : मादले वीमबहादुर दुमी हदी राई बाक्सिला माक्यालीडाँडा)
आजुको रतिया बसी जाउन
समलाको आमा छैन बाबु छैन दिदै
आजुको रतिया बसी जाउन ।¹⁴

दोश्रो आधार हो - ख्यालठट्टा, मजाक, मागिखाने कला, व्यंग्य, रातभरको अनिदो उफ्राई, कराई, हँसाई गर्ने नचुवारेहरूको भोक तिखा वास्ता नगर्ने, आँगनमा धेरै बेर गाना-बजाना गरी सक्दा पनि दाना दिन ढिलाई गर्ने घरबेटीलाई व्यंग्यात्मक भावमा गाईने राग नै समला हो । जस्तो :

मकै पिन्ने ढुंगे भ्नाँटो कोदो पिन्ने ज्याउँकिनी
छककालीमा भोकै लाग्यो आमा घरमा छौकिनी
मकै पिन्ने ढुंगे भ्नाँटो कोदो पिन्ने ज्याउँकिनी
छककालीमा भोकै लाग्यो आमा खान दिन्छ्यौकी ।¹⁵

अतः ख्यालीसँग सामिप्य राख्ने दुःख पीडा, हासिमजाक, व्यंग्य आदि विशेषता रहेको मारुनी नाचको एक रागलाई समला भनिन्छ ।

५. चुडकी :

मारुनी नाचको अर्को महत्वपूर्ण राग चुडकी हो । तर हाल यो लोपोन्मुख छ । माझकिरात दम्दी गाउँका पूर्व मारुनी तथा खेलभाइको रुपमा अनुभवी श्री मेखबहादुर साम्पाङ राईले चुडकीको नाम नै 'छोकडा' हो भनेका छन् । विरहनी, ख्याली, समला जस्ता रागहरूबाट वाक्क भइसकेको मौकामा चुडकीको स्वाद चकिलो हुन्छ । जसरी औलाको सहाराले चुडकीको आवाज निकालिन्छ त्यस्तै तालमा राग गाइने राग नै चुडकी हो । यसले पनि प्रेमी-प्रेमिका बीचमा हुने स्नेह माया, हासी-मजाक, ख्यालठट्टालाई नै विषयवस्तु बनाएको पाइन्छ । माझकिरातको दुमी राई होस् या साम्पाङ चुडकी रागलाई मारुनीमा महत्व दिँदै आएका छन् । जस्तै :

हिमालको भोरीमा बादल-कुडरो फाट्यो
सिरीरी हावा पानी छाँयालु

नाच गाउ मायालु जीवन मरे कहाँ पायालु ।

(श्रोत : भू.पू. मारुनी तथा खेलभाई : मेखबहादुर साम्पाङ राई दम्दी)

प्रसिद्ध मादले प्रेमप्रसाद सरबु राई ख्याली रागमा मारुनीहरूलाई नचाउँदै दुई मारुनीका बीचमा ।

६. टप्पा -

टप्पा शब्द 'टप्प' वा 'टपक्क' टिप्ने भन्ने सन्दर्भबाट आएको बुझिन्छ । किनकि मादलेले पहिलो पंक्ति गाएपछि दोश्रोबाट खेलभाईले त्यसै पंक्तिलाई टपक्क टिपेर गाउन थाल्दछन् । नेपाली वृहत शब्दकोषले टप्पालाई "एकैपटक मात्र केही कुरा टिप्ने किसिमले एककासी थामिने, रोकिने वा पक्रिने चाल", टर्नर शब्दकोषले "होली चाडमा गाईएको एक प्रकारको गीतको धुन" भनेर परिभाषित गरेको छ । होली पर्वमा रङ्ग हान्दै कुनै एक व्यक्तिले गीतलाई फटाफट भट्याउने गर्दछ र निश्चित चरण पुरागरेपछि अरुले 'होली' भनेर एकैचोटी कराएभैं टप्पामा पनि राग गाईन्छ । जस्तो :

नेपालबाट फकिर आयो

गाँजा खाई-खाई कडकडैमा

कोही नाई साथी

मरणको बखतैमा ।

(श्रोत : वीमबहादुर दुमी हदी राई बाक्सिला माक्याली डाडा)

दुमी राईहरूले टप्पा रागलाई पैसा टिप्ने राग पनि भनेका छन् । किनकि यो राग गाउँदै रहँदा धतुबारे र मारुनीले सुदाताहरूसँग पैसा माग्ने गर्दछन् । मादलेपिच्छे यसका बोलहरू फरक-फरक रहेको पाइन्छ । जस्तै-

है है रुपडगे मैया पैसा टिपडगे

पैसा टिपडगे मैया पैसा टिपडगे

यता नहेर उता नहेर पैसा दिने हेर ।

(श्रोत : मादले धनबहादुर दुमी रङ्कासु राई बाक्सिला गौरुडटोल)
यस्तै अर्को बोल

वारीपारी सेरोफेरो राईको कुरीया मैया राईको कुरीया
सुदाताले पैसा दिए लाउली चुरीया मैया लाउली चुरीया ।

(श्रोत : मादले : रामबहादुर दुमी सत्तम राई डुडुडुडु)

टप्पालाई लहरे र ठाडे टप्पा पनि भनेर विभाजन गरीन्छ ।

७. ग्वार -

'ग्वार' शब्दका ग्वार भएको हो । 'ग्वार' भनेको सबैजना, एकैपटक लाग्नु भन्ने अर्थ लाग्छ । जस्तै : ग्वार खेताला लगाउनु ।

मारुनीमा पनि खेलभाईले पहिलो पंती गाएपछि ग्वार एकैचोटी सबैले स्वर खाप्दछन् । यसरी गाईने राग नै गरा हो । गरालाई सुदाताको घरबाट हिंडने बेलामा मात्र गाएर हिंडने चलन छ । त्यसैले दुमी राईहरूले यसलाई बिदाउनी गीत पनि भन्दछन् । गरका केही पक्तिहरू :

हिजोदेखि भेट भोयुड (भयौं) हामी

हे आजदेखि बिदा भोयुड

जे जे बोल्ने बोलीमा जाउ

मायाको बन्धन छुट्ट नै लाग्यो ।

(श्रोत : मादले बमबहादुर दुमी हदी राई बाक्सला, मायालीडाडा)

३.२ मारुनी नाच निकाल्ने समय र अवस्था :

मारुनी नाचले दुमी राईहरूको सबै शुभ अशुभ कार्यहरूमा गहिरो प्रभाव पारेको छ । धार्मिक कार्यमा सप्ताह पुराणको सट्टा मारुनी नचाउने, चाडपर्वमा मनोरञ्जन दिलाउनेदेखि मृतकको वर्षान्त कार्यमा मारुनी नचाई मृतकलाई स्वर्गवास पुऱ्याउने र बाँच्नेलाई आशिष दिने वा दिलाउने समेत गर्ने हुँदा यो नाच मात्र होइन कर्मकाण्डको एक पक्ष पनि हो भन्न सकिन्छ । तसर्थ यसको आफ्नै महत्व र विधिहरू छन् । यसलाई रीतिविधिअनुसार मात्रै निकाल्न सकिने भएकोले अन्य गीत तथा नाच जस्तो जथाभावि निकाल्न र रागहरू समेत गाउन हुँदैन नत्रभने शिकारी, वन देवता, बुढेनी अदिले पिछ्छे भन्ने विश्वास दुमी राईहरूले गर्दै आइरहेका छन् । तसर्थ यो नाच निम्न समय र अवस्थामा मात्र निकालेको पाईन्छ ।

(क) तिहार - राष्ट्रिय पर्वको रूपमा रहेको तिहार दुमी राईहरूले नाच निकाल्ने सबैभन्दा उपयुक्त अवसर हो । तिहारमा लक्ष्मीपूजाको दिनदेखि भाईतिहारको दिनसम्म कुनै पनि बेला थालनी गरी एकादशीसम्म हर्षोल्लासका साथ नचाएर सोही दिन गाउँ घरका सबै भेला भई साङ्गे गर्दछन् ।

(ख) स्वर्गवासीको नाममा दाता थुन्दा- मारुनी नाचले दुमी राई लगायत अन्य किरात राईहरूको समाजमा मृत्यु संस्कारको साङ्गे गर्ने कार्यमा समेत प्रभाव पारेको पाइन्छ । गाउँघरमा कोही मरौं-परौं भएमा किरियाकाज गरेको दिन मृतक परिवारले प्राय मारुनी नाच नचाउने गरेको पाइन्छ । यसलाई दाता थुन्ने भनिन्छ । यो भन्नाले किरिया काजमा डाकिएका आमन्त्रित जनलाई त्यसरात रोकेर राखी नाचको दर्शकको रूपमा उपस्थित गराउनु हो । यदि शुद्ध गर्ने दिन नाच लगाउने भएमा मादलेलाई विधिपूर्वक एक कठुवा रक्सी लगेर निमन्त्रणा गरिन्छ । त्यसपछि मादलेले आफ्नै घर वा गाउँमा विधिपूर्वक नाच उठान गरेर दाता थुनेको घरमा ल्याई रातभर नचाउँछ । नाचको रागले मृतकको जन्मदेखि मृत्यु हुन अघिसम्मको गाथाहरूलाई समेट्दै मृत्युको अवस्था र त्यसपछि स्वर्गवासमा गएर हाँसी खुसी बास, मन नदुखाउ, हामीलाई आशिष देउ, तिम्रो लागि चिनो-चौतारो बनाई वर-पिपल रोपिदिएका छौं भन्ने भावका विरहनी रागहरू गाउँदछन् । नाचटोली तथा दाताहरूले मृतकको चिहान र नव निर्मित चौतारोमा समेत गएर फूल चढाउने, घुम्ने नाच्ने गर्दछन् ।

(ग) मृतकको नाममा फूल तार्दा - मृतकको नाममा

प्रसिद्ध मादले बमबहादुर हदी राई दुई मारुनीको बीचमा ।

ठूली एकादशी पर्वमा खोलामा नयाँ साँगु बनाई फूल तार्ने र मारुनी नाच समेत लगाउने भाकल भएमा आयोजकले पुन विधिपूर्वक मादलेलाई निमन्त्रणा गर्नुपर्दछ । त्यसपछि मादलेले नयाँ नाच उठान गरेर या तिहारमा उठाइएको नाच जो एकादशीसम्म नचाइनै रहेको हुन्छ, त्यसैलाई लगेर नचाउदछ । यस अवसरमा पनि नाच टोली तथा आमन्त्रित नातागोताहरू मारुनी टोलीसँगै साँगुमा गई फूल तार्ने गर्दछन् । यदि साँगु टाढा भए पानी धारा चिनो-चौतारो र चिहानमा समेत फूल चढाउने गर्दछन् । मृतकको नामका यस्तो नाच तिन पटक लगाईनु पर्दछ भन्ने विश्वास दुमी राईहरूमा रहेको पाईन्छ ।

(घ) धार्मिक शुभ कार्य गर्दा : कसैले धार्मिक कार्यहरू गर्ने सिलसिलामा वर-पिपल रोपेर चौतारो बनाई विवाह गरिदिएको तथा हवन गरेको शुभ-समयमा पनि नाच नचाउने गरेको पाईन्छ ।

(ङ) विशेष परिस्थितिमा : सभा-समारोह, उत्सव आदिमा पनि पुरानो लोक-संस्कृतिलाई बचाई राख्ने उद्देश्यले विभिन्न प्रदर्शनहरू गर्ने गरिएको पाइन्छ । यस्ता प्रदर्शनहरू गर्दा पनि विधिपूर्वक उठान र बैठान गर्नु पर्दछ ।

६. मारुनी नाच उठान देखि बैठानसम्मको विधि र त्यसका रागहरू:

(१) प्रथम चरण : नाच उठान र बैठानका विधिहरू मादलेपिच्छे, फरक-फरक रहेको भएपनि, समग्रमा उक्त विधि र रागहरूलाई निम्न तीन मुख्य चरणमा विभाजन गर्न सकिन्छ :

(क) नाच उठानको प्रस्ताव : मारुनी नाच सामूहिक नाच भएको हुनाले कुन समय र अवस्थामा उठाउनु पर्ने हो, सामाग्रीहरू पुग नपुग के छ, त्यसलाई मध्यनजर राखेर मादले, मारुनी, खेलभाई र अन्य सहयोगीहरू समेतको सहभागितामा आपसी सरसल्लाह गरी खास टुङ्गोमा पुग्दछन् ।

(ख) नाच उठान, साज-सज्जा, वाद्यवादन दियारीको पूजा र परिहन विधि : नाच जहाँ उठान गरिन्छ, बैठान पनि त्यही गरिन्छ । नाच उठानका दिन मारुनीका सारी, चोली, पटुका, चुरा,

पोते, पुवाँलो हारी लगायत जे जे छ नाडलोमा राखिन्छ । मादल, भ्याली, मुजुरा, घुडघुर, र धतुवारेको मखुण्डो समेत नाडलोमा राखिन्छ । थालमा अक्षता, मादलेको आफ्नो देवता, र एउटै दियारीमा दुइवटा बत्ती बालेर राखिन्छ । चोखो गडुवामा भरिसक्के १६ थुङ्गा भएको फूलका मूठा राखिन्छ । यो सबै व्यवस्था घरभित्र गरिन्छ । मादलेले चामल मन्त्र गरेर मारुनीको पोशाक तथा वाद्यवादन सबै सामग्रीहरूलाई हानेपछि एकपटक ढोग गर्नुपर्दछ । त्यसपछि मादल बाहिर लगी मादले खेलभाइहरूले ठकुवान लगाई शुरुमा यसै घरको गृहमाता र कसैले धरतीमाताबाट शरण पर्ने विरहनी शुरु गरी कुलुमुलु देव देवता, भुलुमुल देव देवता आदिको छोटकरी नाम लिन्छन् र लगत्तै पहिरन माग्ने निम्न विरहनी सुरु गर्छन् । जस्तो-

पहिरन जाउन सखी पहिरन जाउन

पहिरन जाउन सखी महालडकैमा

सिरैकोरी टिकीया

पहिरन जाउन सखी महालडकैमा

(श्रोत : बामबहादुर दुमी हदी राई बाक्सिला माक्पालीडाडा)

यसरी बाहिरबाट मादले खेलभाइले जुन-जुन चिज परिहरने रागबाट आदेश दिन्छन् घर भित्रको मारुनीले त्यही-त्यही चिज पहिरिदै जान्छन् । पहिरिने क्रम सिद्धिएपछि निम्न बोल गाएर मारुनीलाई आगनमा आउन भनिन्छ -

आउन-आउ गोपेनी रानी

तिमी र हामी मिलेर संसार घुम्न जाउँ

यदि मारुनीले बाहिर निस्कन ढिला गर्‍यो भने अरु बोलहरू गाउँदै जान्छन् । जस्तो :

केलाई विलाम गर्छौं गोपेनी,

सारिया दिउँला चोलिया दिउँला भट्टै आउन ।

(श्रोत : खेलभाइ खड्गबहादुर खालिड राई चप्लेटी)

त्यसपछि दुवै मारुनीले थालको दियारी गडुवा समातेर आँगनमा निस्कन्छन् र भुइमा राखिदिन्छन्, साथमा धतुवारे पनि निस्कन्छ । त्यसपछि मादलको ठकुवान हानेर मारुनीको प्रमुख आरध्य शक्ति सरस्वतीमाताको सखी गाउन सुरु गर्छन् । सखी सकिएपछि मादलको ठकुवान हानिन्छ । ठकुवान कति हान्ने भन्ने कुरा मादले पिच्छे फरक पर्दछ, तापनि पाँच,सात, नौ-सोह आदि ठकुवानहरू हानेको पाइन्छ । ठकुवानपछि मारुनी नाचमा प्रयोग गरिएका सम्पूर्ण सामग्रीहरू (साजसज्जा) लगायत मारुनी मादलेलाई पूजा गरिन्छ । यसमा निम्न राग गाईन्छ -

घुम मेरो मारुना घुम मेरो मादले

घुमिफिरी धरती पुजौन ।

(श्रोत : रामबहादुर दुमी सत्तम राई डुडडुड)

यसमा क्रमशः दियारी, मारुनी, मादले आदिको नाम लिएर राग गाउँदै दियारीको वरिपरी घुम्छन् ।

ग) देवी-देवताको शरण पर्ने विरहनी राग - साजसज्जा एवं मारुनी पूजा पश्चात् पहिले धरतीमाताको नाम लिएर शरण लिई त्यसपछि जुन-घाम, घरको छिमोदिमो, देवी-देवता, नाग-नगेनी, थानीमानी, खोलानाला शिकारी हुँदै टाढा टाढा सम्मको नाम चलेको

देवी देवताहरूको शरण परिन्छ । यसलाई 'वर्णाउली' राग पनि भन्दछन् । जस्तो :

धरती माता हो, हे राजै है हामु परिउँ शरणै पिछा शरणै तुमारे

(श्रोत : मादले : रामबहादुर दुमी सत्तम राई डुडडुड)

त्यसैगरी प्रायः तिहारको नाचमा एकादशी वा केही दिनपछि सरस्वती माताको पूजा समेत गरिने भएकोले "वरै नुहाउला गुरु वरै नुहाउला" भनेर भाका राख्ने समेत गाईन्छ । कसैले दाता थुनेको नाचमा मात्र 'वरै नुहाउला' भन्ने राग गाउँदछन् ।

घ) रुद्राक्ष जगाउँदै मारुनी नाच बाँध्ने विरहनी राग -

रुद्राक्षको महिमा मारुनी नाचमा पनि रहेको छ । यसलाई मारुनीको पहिरनकै रुपमा स्वीकारिएको हुनाले रागले विधिपूर्वक जपेर धारण गरिन्छ । जस्तै :

हो एकै मुखे रुद्राक्ष त हो, हे राजै हिरावाले मालै लायो गलैभरी जन्तरै भरौला मन्तरैले बाँधुला सखी सरणै तुमारे ।

(श्रोत : मादले बमबहादुर दुमी हदी राई बाक्सिला माक्पालीडाडा)

एकमुखे रुद्राक्ष देखि ११ मुखे रुद्राक्षसम्म जसमा हरेक रुद्राक्षको साथमा नाचको सबै वाद्यवादन सामग्री, मादले, मारुनी, धतुवारे, खेलभाइ आदिको नाम लिई सम्पूर्ण नाच बाँध्ने काम गरिन्छ । यतिखेर मादले, मारुनीलाई कम्प पनि दिन्छ । कोही चोटपटक, दुःख विराम नहुन, सामग्रीहरू नफुटुनु, नटुटुनु, अरुको जादु टुनामुना नपरोस् भन्ने ध्ययले यसरी रुद्राक्षको साथमा नाचलाई रागले बाँध्छाँद गर्नु परेको हो भनि मादलेहरू बताउने गर्दछन् ।

यदि तिहारको मारुनी नाच हो भने "औँसीबारो गाईतिहारो, हाँसै लाग्यौं, खेलै लाग्यौं सञ्जे जगाईदेउ, मादले र सिँगारुको सिरै जगायुड, पावै जगायुड, पुवै मायौं, पश्चिमै मान्यौं शरणै तुमोर" भन्ने राग गाउन पर्छ ।

(श्रोत : भूतपूर्व मारुनी : मेखबहादुर साम्पाड राई दम्दी)

२. मध्य चरण :

प्रथम चरणमा उल्लेखित सबै विधि र प्रकृत्याहरू समाप्त भएपछि तब मध्यचरण शुरुहुन्छ । यो चरण शुरु गर्न अघि मादलको ठकुवान दिनुपर्दछ । त्यसपछि रामचरित्र, कृष्ण-गोपेनी लीला, पृथ्वी, मनुष्य र साज सज्जाको उत्पत्ति, तोमाखेमा खिचलिपु, मधुमालती र त्यसपछि कत्थक विरहनी गाईन्छ । यदि मृतकको नाममा नाच निकालिएको भए उठान गरिएको ठाउँमा नै देवी-देवताको शरण परी मृतकको घरमा जानुपर्छ । बाटोमा देवी-देवता, चौबाटो, खोलानाला भए मादलको ठकुवान लगाउनु पर्दछ । मृतकको घर पुग्ने बेलामा बाटोमा शिर उठाउने रक्सि (साईफूनु) राखिदिन्छन् त्यहाँ पनि ठकुवान लगाउनु पर्छ र मृतकको घर आँगन प्रवेश गरी पहिलो चोटी भरथरी राजा र सुरती रानीको राग गाउन पर्छ । त्यसपछि मृतकको जन्मदेखि, कर्म र मृत्युसम्मको गाथाहरू रागले पहिल्याई स्वर्गवाससम्म पुऱ्याउनुपर्छ । यतिखेर मृतकका आफन्तहरूले पनि 'हाँसी खुशीसाथ स्वर्गवास जाउ, मन नदुखाउ, तिभ्रो नाममा यो-यो कामहरू गरी दिएका छौं, आशिष देउ'

भनेर फलाकने गर्दछन् ।

जस्तो : मृतकको नाममा गाईने केही विरहनीहरु :
के ईलिम भोगेउ नरलोक, भैगयौ आज परलोक
ह s s s s सरासरी तरिजाउ है वैकुण्ठको बास ।

(श्रोत : रामबहादुर दुमी सत्तम राई डुडुडु)

उक्त रागपछि अन्य पौराणिक विरहनी र कथक विरहनी शुरुहुन्छ । यो राग नै सबैभन्दा लामो, मनमोहक र लोकप्रिय रागको रूपमा दुमीराईहरु मान्दछन् । जस्तो :

हो पूर्वबाट कुदाई ल्यायो है

हे राजै ल्हासैमा घोडीया

हे भाई लछुमन

लडकासै माने है, है हनुमान वीर हो

ह s s s s पलडकासै देखाई दिने है भाई लछुमन ।

(श्रोत : रामबहादुर दुमी सत्तम राई डुडुडु)

कथक विरहनी :-

पाकिमा गयो सुन्तली दाना

हे राजै डालै नुहायो

विरहले मातेको चेली

नि कल्ले खायो ।

(श्रोत : मादले : प्रेमप्रसाद दुमी सरचु राई चप्लेटी)

यस्ता सयौं थरीका कथक विरहनीहरु दुमी राईहरुको समाजमा पाइन्छ । जसले चराचर, जगत, मानव, प्रकृति, फूल आदि सबैलाई समेटेको छ ।

३. अन्तिम चरण

ख्याली, समला, चुड्की, टप्पा, गर्रा र सुदाताको घरबाट बिदा लिई नाच थालेकै घरमा गएर समाप्त गर्ने सम्मका विधिहरु नै अन्तिम चरण हो । तर अन्तिम चरणको राग ख्याली थाल्नु अघि र मध्य चरणको ठिक पछि दाना माग्ने राग गाईन्छ । यसमा स्पष्ट हुनुपर्ने कुरा के हो भने यदि तिहार वा एकादशीमा लगाईएको नाच चाहे शुभ होस् या मृतकको नाममा, त्यसमा राग गाएर दाना मागिन्छ । उपरोक्त अवसर बाहेकको दाता थुन्दाको नाचहरुमा दाना माग्ने प्रचलन छैन । तथापि घरबेटीबाट शिर उठाने भनेर पानफूल र पैसा दानाको रूपमा स्वभाविक रूपमा राखिदिन्छन् ।

दाना माग्दा गाईने बोलहरुमा 'सन्नेसी म त जोगी भएँ है, हे राजै करिमैको ख्यालैले है हामु जोगिया । हात्ती घोडा मागौन, धन-दौलत मागौन, दिईहाल सुदाता हो फूलैको दाना' भन्ने रहेको पाईन्छ ।

(श्रोत : मादले : रामबहादुर दुमी सत्तम राई डुडुडु)

प्राप्त भएको दानालाई देव-देवी, चन्द्र-सूर्य, राजारानी आदिलाई चढाई एकादशी वा तिहारको हो भने सुदातालाई आशिष समेत दिईन्छ । सुदाताको घरबाट बिदा हुँदा गर्रा गाएर बिदा लिन्छन् । त्यसपछि, उक्त नाच पुनः मारुनी थालेकै घरमा आई विधिपूर्वक बैठान गर्दछन् । त्यसको संक्षिप्त चर्चा यसमा गरिनेछ ।

३.१ दियारी र गडुवा घरबाट निकाल्ने

उठानकै जस्तो बैठानमा पनि दियारी, गडुवा, फूलको व्यवस्था गरी घरभित्रबाट आँगनमा निकालिन्छ । सरस्वतीपूजा गरी समाप्त गर्ने हो भने उक्त दिन गाउँघर सबैबाट दियो, फूल, फलाहार, रक्सी जाँड लिएर आउनु पर्छ ।

३.२ दियारी, साजसज्जा र मादलेलाई पुज्ने राग -

दियारीलाई बिच पारेर समूह सबैले भूमि, दियारी, बाद्यवादनका सामाग्री, मादले मारुनीलाई प्रारम्भमा मारुनी निकाल्दा जस्तै पूज्नुपर्दछ ।

३.३ सरस्वती मातालाई विश्राम दिने सखी राग गाउने

उठानमा जस्तै सरस्वती माताको सखीलाई श्रीखण्ड, ईन्द्रकमल, कमल, अमला शिर र हृदयमा राखौं भन्ने बोलका सखी बैठानमा पनि गाईन्छ । यो सखी गाउँदा र अन्त्यमा मादलको ठकवान लगाउँदा मादले, मारुनी र कुनै कुनै खेलभाईलाई कम्म समेत गराउँछ ।

३.४ देवी-देवताहरुको शरण पर्ने राग :

यसलाई शरण पर्ने वा वर्णाउली राग पनि भनिन्छ । यसमा पनि प्रथम चरणको शरण पर्ने सरहका राग गाईन्छ । सरस्वती पूजा समाप्त गरी नाच समाप्त गरेको भएमा "वरै अवत नुहायो" भनेर बोलमा राग गाउनु पर्दछ ।

३.५ मारुनीलाई आशिष दिने राग :

नाच बैठान गर्नु अघि मारुनीलाई आशिष दिने एउटा महत्वपूर्ण राग गाउँछ । जस्तो :

रुख-रुख हिँड्ने शिद्ध हो शिकारी

गोठ-गौशाला माहारु

कठै ! मेरो मारुना वीसासय रहोस् आयुत्र ।

(श्रोत : मादले : रामबहादुर दुमी सत्तम राई डुडुडु)

मारुनी शुरु गर्दा पहिले जतिमुखे रुद्राक्षसम्म जपेर मला धारण गरिएको थियो त्यति नै मुखेसम्मको विरहनी राग गाएर फुकाउनु पर्दछ । तर यसमा माथिबाट तलतिर झर्नु पर्दछ जस्तो - ११, १०, ९ आदि । शुरुमा रुद्राक्ष धारण नगरिएको भए अन्त्यमा फुकाउनु पनि पर्दैन । रुद्राक्ष माला फुकाउँदाको अन्तिम बोल यस प्रकार छ :

जन्तरै लेखेको, मन्तरैले बाँधेको माला

ह s s s s अब फुकाइदेउ ।

एघारमुखे रुद्राक्षमाला माला

जपी-जपी लाएको माला अब फुकाइदेउ

हिरावाले लाएको माला अब फुकाइदेउ ।

(श्रोत : मादले बोमबहादुर दुमी र भूपू मारुनी मेखबहादुर साम्पाड राई)

त्यसैगरी अन्य साजसज्जाहरु फुकाउँदा पनि रागकै बोलमा फुकाइन्छ । यसमा विरहनीकै मात्रा र बोलमा फुकाईन्छ तर लय विरहनी

मादले जगतबहादुर दिम्मचु राई दुई मारुनीको बीचमा । साथमा पदमबहादुर दिम्मचु राई ।

छन् । हाल नयाँ पुस्तामा समेत टंक खारुबु, धनविर हलक्सु र लालबहादुर थुलुङले समेत मुख्य मादलेको भूमिका निर्वाह गर्दै आएका छन् भने मारुनीहरुमा राम बहादुर हलक्सु, फूरे हलक्सु, बाल कुमार हजुर, नवराज हलक्सु, धनध्वज, काँशी, हेमबहादुर हलक्सु, आदि रहेका छन् । अन्य खेलभाईहरुमा उम्बरबहादुर, बमबहादुर चतुरमान, बलबहादुर हलक्सु सार्जन, अक्किल टिकबहादुर थुलुङ, मौले थुलुङ आदिको समेत महत्वपूर्ण भूमिका रहँदै आएको छ ।

९. माक्पा, बेब्ला

मादले भक्तबहादुर (घमसे) दुमी हजुर राईको नेतृत्वमा बेब्ला गाउँमा पनि मारुनी नाच नचाउने व्यवस्था रहँदै आएको हो । तर केही वर्ष यता यो बन्द जस्तै रहेको छ । मारुनीमा जयराम बालकपु, मिर्चे हजुर, कुमार थुलुङ, आदि रहेका छन् भने अन्य सहयोगीहरु सौजित, सहजित, चन्द्रबहादुर (पाईविराे कान्छा) तिर्थ

बहादुर हजुर र जनक आदि रहेका छन् ।

६. बाक्सिला-सिम्पानी

सिम्पानीका बोमबहादुर नछिड राई लगायत धेरै दुमी बन्धुहरु संयुक्त भई नाच लगाउँदै आएकोमा अहिले खेलभाई र मारुनीको अभावमा नाच निकाल्न असमर्थ रहेको बताउँछन् । खेलभाईहरु तत्पर भएमा आफू सधैं तयार रहेको जोश उनमा पाइन्छ । नाचका अत्यन्त सौखिन यी व्यक्तित्वले नाच निकाल्न छोडेको करीब डेढ दशक पछि उनको सक्रियतामा काठमाडौंमा विभिन्न दुमी, नाछिड राईहरु मिली ०५७ को तिहारको अवसरमा नाच निकालेको अनुभव बताउँछन् ।

७. खार्मी, तुर्खा

खार्मी तुर्खाका पूर्णबहादुर दुमीराई त्यस क्षेत्रको प्रख्यात मादले हुन् । नाच बाँध्ने लामो रागका बोलहरु उनमा पाइन्छ । त्यसलाई सोझ सखी भनिन्छ । यो समाप्त भएपछि मादलेको सोझ ठकुवान हान्ने प्रचलन उनैको हो । "पहारैको चिसो पानी, हे लौ लौ पहारैमा भिजिरहोसै, हाग्नो सखीको पिरतीत, हे लौ लौ यसै नरलोकैमा डुली रहोसै" जस्ता बोलहरु उनमा रहेका छन् । स्वरमा तिखोपन र मारुनीको नृत्यमा समेत एक छुट्टै विशेषता त्यस गाउँको मारुनीमा रहेको पाइन्छ ।

८. माक्पा, लुम्दु

यो ठाउँ पहिलेदेखि नै मारुनी नाच गर्दै आएको उर्वर ठाउँ हो । मुख्य मादलेको रूपमा दीर्घसिंह हलक्सुराई रहेका

१०. जाल्पा, पुरानगाउँ

ससर्काको नयाँ नाम जाल्पा हो । यो गाउँ पनि मारुनी नाचको उर्वर भूमि हो । पहिले पहिले कादेलको मादले विधुधन दुमी राईको नेतृत्वमा नाच निकाल्ने गरिएकोमा हाल जाल्पा पुरानोगाउँका शिक्षक ईमान राईको नेतृत्वमा मारुनी नाच उठान गर्दै आएको पाइन्छ । नाचका अन्य सहयोगीहरुमा केशर बहादुर राई, वीरभक्त राई, मारुनी रण बहादुर र गाउँका सबै युवा पुस्ताहरुबाट साथ सहयोग प्राप्त भएको हुनाले भविष्यमा पनि निरन्तर रहँदै जाने बलियो आशा एवं विश्वास गर्न सकिन्छ ।

११. जाल्पा, घलेगाउँ

मारुनी नाचलाई संरक्षण र संवर्द्धन गर्न महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्दै आएको अर्को गाउँ घलेगाउँ हो । यहाँ मादले कटक बहादुर राईको नेतृत्वमा सालवसाली सम्पन्न हुने नाचमा हिराधन राई, आईतबहादुर राई, टेकबहादुर आदि युवाहरु समेतले महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउँदै आएको पाइन्छ ।

१२. खार्मी, सावु

दुमी छ्यचुड राईहरुको ठूलो बसोबास रहेको क्षेत्र सावु गाउँमा मारुनी नाचलाई विभिन्न अवसरहरुमा उठान गरी मारुनी

नचाउँदै आएको पाइन्छ। हाल उक्त गाउँमा मादले भक्त बहादुर राईको नेतृत्वमा हरेक तिहारमा मारुनी नाच नचाउने गरिएको छ। साव्रुका रिखिधन राई, जदुमान, दिलबहादुर राई, हर्क मनी राई लगायत धेरै व्यक्तिहरूले मारुनी तथा खेलभाईहरूको रूपमा साथ दिँदै आएको पाइन्छ। साव्रुमा मारुनी नाचको लामो परम्परा रहेको पाइन्छ। यहाँ मादलेहरूलाई 'मलेनी'शब्दबाट चिनिन्छ। त्यस गाउँमा यस्ता थुप्रै मलेनीहरूको योगदानले मारुनीनाचलाई निरन्तरता दिन सकेको हो। आजपनि केही व्यक्तिहरूको घरलाई मलेनीको नामले चिनिन्छ। त्यो यही योगदानको कारणले हो।

१३. धरान

नयाँ बस्तीको रूपमा वृद्धि हुँदै गएका धरानवासी दुमी राईहरूले दुमी किराँतराई फन्सिकिमको सक्रियतामा २०५७ सालदेखि पूर्ण बहादुर राईको नेतृत्वमा तिहारमा मारुनी नाच लगाउनु शुरु गरिएको पाइन्छ। आर. एस. एम. पर्ज बहादुर राई भूमिराज राई, सुमन राई, हस्तबहादुर राई, कमला राई आदिको सक्रियतामा सम्पन्न उक्त नाच दुमी किराँत राई फन्सिकिम प्रारम्भिक कार्य समिति धरानको महत्वपूर्ण भूमिका रहेको छ।

१४. काठमाडौँ

२०५८ सालको तिहारदेखि काठमाडौँवासी दुमी राईहरूले समेत प्रसिद्ध मादले प्रेमप्रसाद सरचु राईको नेतृत्व तथा दुमी किरात राई फन्सिकिमको सक्रियतामा तिहारमा मारुनी नाच नचाउन प्रारम्भ गरेको छ।

उपरोक्त स्थान बाहेक दुमीवासी अन्य ठाउँहरूमा पनि मारुनी नाच गरिँदै आएको छ। तर वास्तविक आँकडाको अभावले त्यसलाई प्रस्तुत गर्न सकिएको छैन। वर्तमान अवस्थामा कतिपय ठाउँहरूमा पुराना मादले सकिएर गएपछि नाच निकाल्नै छाडिएको पाइन्छ। अर्कोतिर आधुनिक संस्कृतिसँग प्रतिस्पर्धा गर्न नसक्नु, बसाई सराईको क्रममा मादलेहरू गाउँ छाडि जानु, मौलिक लोक संस्कृतिप्रतिको चेतनाको अभाव जस्ता कारणहरूले मारुनी नाच ओभरलमा परेको पाइन्छ। हाल नाच नचाउन छाडिएका गाउँहरूमा सप्तेश्वर चिउरीखर्कमा प्रख्यात मादलेबूढा उदेकमान र तीर्थबहादुर लुप्पोराई देहान्त भएपछि पूर्णतः लोप भएको छ। बाक्सिला हलकुममा मादले अगमसिंह हदी राई, नेपाँ गाउँमा जैमर्दन सरचुको देहान्त भएपछि बाक्सिला गैरीगाउँमा धनबहादुर रंकासु राईले गाउँ छाडे पछि त्यहाँ पनि चलन हराएको पाइन्छ। दारेगौँडामा दुमीहरूको ठूलो बस्ती रहेकोले मारुनी नाच पनि त्यसरी नै भव्य हुन्थ्यो तर त्यहाँ पनि उठान गर्न छाडेको धेरै वर्ष भैसकेको देखिन्छ।

६. उपसंहार

माथिका तथ्यहरूबाट दुमी राईहरूको संस्कृति र परम्परासँग मारुनी नाचको धेरै वर्षदेखि गहिरो सम्बन्ध रहँदै आएको पाइन्छ। हुनत अन्य किरात राईहरूमा यसले प्रभाव नपारेको होइन। अहिले बुईपा, मोरै, लामिडाँडा सुडदेल, खार्ताम्छा, राखा जस्ता ठाउँहरूमा समेत यो नाचको प्रचलन रहेको छ। तथापि दुमी राईहरूमा अझै

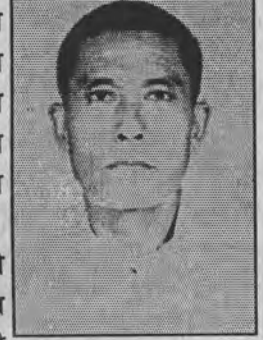
गहिरो सम्बन्ध रहेको पाइन्छ। उनीहरूको परम्परामा एक कर्मकाण्डको रूपमा समेत यसको प्रयोग अध्यावधिक रहेको छ र पुराना पुस्ता रहुञ्जेल प्रभाव पारिँदै रहने पनि देखिन्छ। तर दुखको कुरा यदि नयाँ पुस्ताले यसलाई नबचाउने हो भने मारुनी नाच समाप्त हुनमा धेरै समय लाग्ने छैन भन्दा अत्युक्ति नहोला। दुमी राईहरूले मात्र हैन सबै किरात समुदायले सम्पन्न गर्दै आएको लोकप्रिय नाच 'मारुनी' मौलिकताको कसीलाई नबिगारी समयअनुसार आधुनिकीकरण गर्दै लैजाने हो भने यसको दीर्घकालीन भविष्य रहने कुरामा दुई मत नहोला। एउटा हुटिट्याउँले स्वर्ग कहिल्यै थाम्दैन भने जस्तो एकलो मादलेले पनि मारुनीको परम्परालाई थाम्न सक्दैन। यसको साथमा सबैको सहयोग र योगदान चाहिन्छ। त्यो सहयोग र योगदान पुऱ्याएर विदेशी संस्कृति र परम्पराहरूमा लहसिन लागेको हाम्रो बानीलाई पुनः आफ्नै मौलिक परम्परामा ढाल्न सबै कलाकार, गायक, समाजसेवी तथा सचेतकहरूले चुनौतिको रूपमा स्वीकार्न आवश्यक छ। होइन भने मारुनी नाच इतिहासको पानामा मात्र सीमित रहनेछ। मुचि।

सन्दर्भ सूचि

1. Alban von stockhausen, "Features of colour in Dumi Rai culture" इसिलिम, (बाक्सिला : दुमीकिरात राई फन्सिकिम), ०५८ वर्ष-३, अङ्क-८
2. चतुरभक्त राई "दुमीकिरात राई: एक चिनारी थर, सामे, पाछा र वंशावली सहित" इसिलिम, (बाक्सिला : दुमीकिरात राई फन्सिकिम), ०५६ वर्ष-१, अङ्क-१
3. रामकुमार राई "दुमीकिरात राई : विगत र वर्तमान" गोरखापत्र, जेठ-२३, २०५५
4. पूर्वोक्त, पाद टिप्पणी नं. - २
5. पूर्वोक्त,
6. कृष्ण चामलिङ्गद्वारा 'खम्बुहाड' बुलेटिनमा प्रस्तुत वंशावली
7. पूर्वोक्त, पाद टिप्पणी नं. - २
8. नेपाली वृहत शब्दकोश, प्रज्ञाप्रतिष्ठान २०५०
9. कृष्ण प्रसाद पराजुली, नेपाली लोकगीतहरूको आलोक, (काठमाडौँ : विष्णु प्रकाशन २०५६), पृ - ५७
10. चतुरभक्त राई "मारुनी नाच संक्षिप्त परिचय" कान्तिपुर, मंसिर - ११, २०५८
11. पूर्वोक्त, पाद टिप्पणी नं. - ८
12. पूर्वोक्त,
13. Turner An Authoritative and etimongical dictionary of the Nepali Language (Delhi : 1981)
14. काजीमान कन्दडवा, नेपाली जन साहित्य, (मोरङ अडगुमैया कन्दडवा, २०४०) पृ - ३१
15. पूर्वोक्त, पाद टिप्पणी नं. - १०
16. लेखका अन्य व्यक्तिगत स्रोतहरू - श्रीमती जानुका राई, पदम राई, बाक्सिला नृप दुमी राई चिउरी खर्क, हिरालाल दुमी राई जाल्पा, असार दुमी राई माक्पा, जयराम दुमी राई बेब्ला।

ब्रिटिश सैनिक सेवाका एक इमानदार योद्धा क्याप्टेन : नैनबहादुर दूमी राई (MM)²

खोटाङ जिल्लाको एक दुर्गम उत्तरी क्षेत्र सप्तेश्वर थानागाउँको एक मध्यम परिवारमा जेठो छोराको रूपमा वि.सं. १९९७ सालमा जन्म भई गाउँको चलनअनुसार १५ वर्षको उमेरमा ब्रिटिश सेनामा भर्ति भई अनरेरी लेफ्टिनेन्ट दर्जा र ९:००^० बहादुरी समेत लिएर स्वदेश फर्किएपछि पुनः ई.सं. १९८१ मा गोर्खा रिजर्भ युनिट बनाइमा सेवा प्रवेश गरी क्याप्टेन दर्जामा फर्किएका एक इमानदार, लगनशील, निडर र लडाकु सेनाको रूपमा उहाँको व्यक्तित्व झल्कन्छ ।

श्रमलाई महत्वपूर्ण ठान्ने यी व्यक्तित्व सादा जीवन र उच्च विचारका अनुयायी हुनुहुन्छ । फजुल खर्च र समयलाई आफ्नो नियन्त्रणमा राख्न सक्ने क्षमताका यी व्यक्तित्व फाल्नु समयमा सामाजिक सेवाको रूपमा किरात राई यायोक्खाको सक्रिय कार्यकर्ता र दुमी किरात राई फन्सिकिम प्रारम्भिक कार्य समिति काठमाडौँका अध्यक्षको हैसियतले समेत सेवा प्रदान गर्दै आजनुभएको छ । प्रस्तुत छ, उहाँसँग 'इसिलिम' का संवाददाता नेत्रमणि दूमी राईले लिएको भेटवार्ताको सारसंक्षेप कोसेली-

□ तपाइँको वाल्यकाल बारे केही बताइदिनुहुन्छ कि ? गरिन ।
म गाउँमा हुकें, बढेको मानिस हुँ । परिवारको जेठो छोरोको

□ भर्ती जानुपर्छ भन्ने सोच कसरी बनाउनुभयो ?

रूपमा सानो छँदा बाघा चराउने काम थियो मेरो । त्यसपछि गाई भैंसी हेरियो । घाँस काट्नु, रुख चढ्नु, गोठमा बस्नु, बाछ्या-पाडा गर्नु, साथीभाइसँग डण्डीवियो खेल्नु, विहे बटुलमा हिँड्नु, भेडा गोठाला जाँदा गीर खेल्नु, दशैतिहारमा रोटेपिड थाप्नु, खेल्नु यस्तै गर्दै बसिन्थ्यो ।

□ गाउँको शैक्षिक स्थिति के कस्तो थियो ? घरमा लेख्ने पढ्ने काम भयो, भएन ?

गाउँमा लेखाई पढाई भन्ने थिएन । साधारण बही तमसुकको कुरा थियो । तर मैले घरमा एक अक्षर पनि पढ्ने मौका पाइन । म नपढिकनै भागेर भर्ती गएँ वाक्सिलाको गल्लावाल सुब्बासँग । भर्ती भएपछि दार्जिलिङको वस्तातबाट बाइखरी र रोमन पढेको हुँ ।

संयोगले एकपटक जिल्ला ओखलढुङ्गा जाँदा त्यहाँ स्कूलको बारेमा सुनेको थिएँ तर अनुभव

नाम : क्या. नैनबहादुर दूमी सत्तम राई (MM)²
जन्म : १९९७ सप्तेश्वर, थानागाउँ
पिता : मनपाल सत्तम राई
माता : मैनासरी हदी राई
श्रीमती : रत्नमाया सम्पाड राई सारालुङ
विवाह : २०१९ साल
छोरी : निरकुमार राई रसियाबाट कम्प्युटर इन्जिनियर डिग्री, हाल : K.U. मा Master Engineering अध्ययनरत
छोरी जेठी : शान्तादेवी राई, स्नातक (बी.ए.)
छोरी माइली : निर्मला राई रसियाबाट MBBS अध्ययन पूरा गरी वीर अस्पतालमा सेवारत
छोरी कान्छी : यशोधरा राई, I.Sc. हाल : हडकड नातिनातिनीहरु : पवन राई, निनामा राई

सामाजिक दायित्वहरु

१. किरात राई यायोक्खा : आजीवन सदस्य
२. समाधिस्थल समिति : केन्द्रीय सदस्य सचिव
३. भू.पू. सैनिक : केन्द्रीय सदस्य
४. दूमी किरात राई फन्सिकिम प्रारम्भिक कार्यसमिति : अध्यक्ष
५. दूकिराफ इसिलिम अर्धवार्षिक दूमी पत्रिका : संरक्षक

१४ सालको कुरा हो म १५ वर्षको थिएँ । उही दाजु टिकासेर दाइले भर्ती जानुपर्छ भनेर सल्लाह दिएको थियो । तर उतिखेर घरबाट भर्ती जाने अनुमति नपाइने हुनाले भागेर जानुपर्थ्यो । हाम्रो दामालमा टिकासेर दाई निकै बाठो थियो । उसैले अली अली चामल र पैसा चोर्दै राख्नुपर्छ भन्ने सल्लाह दिए बमोजिम त्यसै गर्न लाग्यौँ । घरबाट भागेर दिनसम्म बाटोलाई खर्चबर्च पुगिसकेकाले हामीहरु चारजना भागेर रातभरी हिँडेर रम्बुवा पुग्यौँ । गल्लावाल सुब्बा राईलाई हामीले हात्तिटारमा मात्र भेट्टायौँ र भैरहवासम्म मादल बजाउँदै पुग्यौँ ।

□ मादल चाहिँ किन बजाउनु भएको नि ?

केटाहरुलाई एकोहो-याउन बजाउन लगाएको रहेछ ।

□ त्यसपछि छनौट कुन ठाउँमा भयो त ?

हामी भैरहवा पुगेर छनौट

अवकाश प्राप्त जीवनमा श्रीमतीका साथ क्याप्टेन नैनबहादुर ।

भइयो । हाम्रो टोलीमा दुई जना भर्ती लाग्यौं र दुई जना फेल भए । भर्ती भएपछि हामीहरु नौतनवा हुँदै कलकत्ता पुग्यौं । कलकत्ता बन्दरगाहबाट पानीजहाज चढेर ४ दिन ४ रातमा मलाया पुगियो । हवाइजहाजको प्रचलन नआइसकेकाले पानीजहाज चढनु भन्दा अर्को विकल्प थिएन ।

□ उतिखेर Recruit तालिमको व्यवस्था के कस्तो थियो?

सिंगपटनीमा ९ महिना तालिम गरियो र पल्टनको बाँडफाँट हुँदा म सात गोर्खाराइफल (7GR) मा परें ।

□ जीवनमा लामो समयसम्म रहँदा कुन-कुन शिक्षा र तालिमहरु पाउनुभयो र त्यसको सदुपयोग स्वदेशमा भएको छ कि छैन ?

रोमन गोर्खाली र अंग्रेजीमा First class गरेको छु र तालिमहरुमा 7.72 SLR, SMG राइफल चलाउन जानेको छु । small arms weapon instructor भएको Jungle warfare training small armed weapon training instructor ।

□ तपाईंले आफ्नो फौजी जीवनमा प्राप्त गर्नु भएको सबभन्दा महत्वपूर्ण उपलब्धिहरु के के होलान् बताइदिनु हुन्छ कि ?

ई.सं. १९६३ मा संयुक्त अधिराज्य बेलायतको इतिहासमा Man of the year पाउनु नै मेरो लागि सबभन्दा ठूलो र पहिलो उपलब्धि थियो ।

□ यो Man of the year उपाधि पाउन योग्य कसरी ठहरिनुभयो ?

यसबारेमा भन्नुपर्दा प्रसंग धेरै लामो भए पनि निचोडमा यति हो कि तत्काल ई.सं. १९६३ मा बुनाइमा त्यहाँको Revolution front का SN-FND लगायत चार जनालाई एउटै गोलीले मारेपछि पूरै Brunei भरी युद्धविराम घोषणा गरियो र जसको फलस्वरूप मलाई Man of the year 1963 प्राप्त भएको हो । यो युद्ध त्यहाँको लागि एउटा निर्णायक युद्ध थियो । जुन मेरै हातको गोलीबाट समाधान भएको थियो ।

□ यो त भयो तपाईंले पाउनुभएको मान पदवी MM (Military Medal) को कुरा अनि Double MM मान पदवी कसरी पाउनु भयो त ?

Double MM को अर्थ के दुई पटक Man of the army champion should bear year मान पदवी भन्ने पाएको हो । दोस्रो पटक चाहिँ ई.सं. १९६६ मा त्यहाँ Indonesia को दुश्मनको

Commander सहित ४ जनालाई मारी Jungle war समाप्त गरेकोमा ।

□ U.K. बाट कहिले र कुन Rank मा Retired हुनुभयो ?

ई.सं. 1980 सम्म सेवा गरी Honorary leftinart (QGO) हुँदा retired भएको । जे होस् जम्माजम्मी २२ वर्ष 7GR मा सेवा गरियो ।

□ अनि Captain मान पदवी कसरी र कहिले पाउनुभयो? त्यसो त म ई.सं. १९८१ मा Brunei जाने सौभाग्य मिलेको थियो र एकैचोटी, साँझै Leftinart मा family officer भएर ई.सं. १९९१ मा Retired हुँदा Captain सम्म Promosion पाएर फर्केको हुँ ।

□ पल्टनमा छँदा सबैभन्दा रमाइलो क्षण केलाई मान्नुहुन्छ? किनकि त्यतिखेर छुट्टि लामो पाइन्थ्यो, वार्षिक छुट्टि पाउँदा खुशी भइन्थ्यो ।

□ (MM)² पाउँदा कतिको खुशी हुनुभयो ?

साह्रै खुशी भइयो । त्यहाँकी तत्कालीन रानी Elizabeth-II, भूपू प्रधानमन्त्री Churchil सँग हात मिलाउन एउटा ई.सं. १९६३ र १९६७ सम्म र पटक टपक Buckingham palace मा रहन, बस्न, ई.सं. १९६३ मा Churchil को प्रियपात्र बनी साँझै खाना खान, Queen Sobaya Hotel London मा Man of the year party, evening BBC मा interview दिँएँ । पार्टी सकेर ई.सं. १९७३ मा त्यहाँकी रानीले बोलाएर (MM), ई.सं. १९६७ मा रानीले बोलाएर Double MM, १९६९-७० मा Buckingham palace मा रानीको Guard बसेको । यी कुराहरुले म निकै खुसी भएँ ।

□ गोर्खा भर्ती भनेपछि प्रायः नेपाली युवा जमात मरिहत्ते गर्छन्, यसबारे यहाँको ताजा राय के छ ?

पहिले र अहिले फरक छ । भर्ती ठीक छ, पहिलेकोले त्यति सारो उन्नति गर्न सकेनन्, Time र Money दुवै गुमाए । तर New generation का लागि राम्रो छ । त्यसैले अरु Gurkha Army लाई अब बढाउन आवश्यक छ ।

□ वर्तमान जल्दोबल्दो पेन्सन आन्दोलनबारे यहाँको राय के छ ?

माग भैराखेके छ । हामी सबै लागिखाके छौं । हाम्रो पेन्सन IC मा छ, पौण्डमा हुनु पर्दछ भन्ने माग सहित गोर्खा भूपू सैनिक केन्द्रीय समिति सदस्यको हैसियतले यस आन्दोलनको लागि क्रियाशील पनि रहँदै आएको छु ।

□ सामाजिक सेवातर्फ पनि यहाँको कुनै चासो छ कि ?

पल्टनमा यसतर्फ लागिएन । पेन्सन निस्केपछि, भूपू पढि लागेर केन्द्रीय सदस्यको रूपमा धेरै काम गरियो । पल्टनमा साथीहरुले बुद्ध मन्दिर धरानको लागि सहयोग रकम, यायोक्खाको आजीवन सदस्य, भूपू सैनिकका लागि थुप्रै आर्थिक सहयोग, यति नै नाम लिऊँ अहिलेलाई ।

□ आफ्नो जन्मथलोको सामाजिक सेवाबारे यहाँके कुनै देन छ कि ?

पल्टनबाट आएर धरान र काठमाडौँबासी भइएकाले

त्यतातिरको सेवामा लाग्न सकिएन । कोही पनि त्यस्तो सर्त लिएर आएनन् पनि । त्यसैले गाउँघरतिर सेवा पुऱ्याइन नै भन्नुपर्ला । तर गत वर्ष मात्र वाक्सिलाको पृथ्वी उच्च मावि र जाल्मा उच्च मा.वि.लाई भने आर्थिक सहयोग दिएको छु ।

□ फन्सिकिमसँग कसरी र कहिलेदेखि नजिकिनु भयो ?
दुकिराफ बारे अरु केही भन्नु छ कि ?

२०११ सालमा रु. १,०००/- आर्थिक सहयोग दिएपछि फन्सिकिमसँग सम्बन्ध गाँसिकएको हो । खोइ के भन्नु, यसमा गर्नेले गरिराखेकै छन्, अनि हेर्नेले हेरिराखेको पनि छन् । काम नगरे पनि आएर बसिदिएमात्र पनि काम हुन्थ्यो, त्यो पनि छैन ।

□ यसो हुनुमा कमजोरी कसको होला त ?
कमजोरी त सबैको छ । माछा चिप्लिएर गएपछि, हातमा नआए जस्तो भैराखेको छ । यो साह्रै नराम्रो कुरा हो ।

□ यसमा सुधार त निश्चय नै गरिनुपर्छ नै । यसप्रति यहाँको सुझाव ?

जताततै हात हाल्दै हिँड्ने तर कतै पनि फत्ते नगर्ने बानी साथीहरुको देखियो । यस्तो चलनले काम हुँदैन । बन्दैन । सपाने हो भने केन्द्रीयदेखि स्थानीय समितिसम्म सबै लाग्नुपर्छ । सबै जिम्मेवार हुनुपर्छ । क्षेत्रगत रुपम दिएको जिम्मेवारी सबै जनाले इमान्दारीसाथ पूरा गरे त्यसै पनि संस्था जाग्छ ।

□ यहाँको जीवन भोगाइमा स्मरणीय सबैभन्दा दुःखका क्षणहरु पनि छन् कि ?

त्यस्तो दुःखद क्षण खासै छैन । लडाइमा रहँदा कुख भन्ने कुरा भोगियो नत्र छैन । सानो छँदा गाउँमा भने धेरै नै भोगियो । त्यै दुःख देखेरै पनि Army मा कोशिश पनि गरेको हुँ । आखिरी त्यसको फल राम्रै भयो । त्यसमा पनि ज्यानको बाजी राखेर ब्रुनाइमा Labour Party सँग र मलेसियामा Indonesia सँग लडाइ साह्रै दुःख महसुस गरियो ।

□ इसिलिम पत्रिका प्रकाशनको बारेमा केही भन्न चाहनुहुन्छ कि ?

भाषालाई नै बढी जोड दिएर लानुपर्ने हुन्छ । त्यसपछि वंशावलीलाई स्थान दिनुपर्छ । वंशावलीमा छुट गल्लीहरु भएकोले छिट्टै सुधादेँ र छुटेको भए थप्दै लानुपर्छ । तर छुटेकाहरुले पनि औल्याइदिनुपर्छ । बाँकी वंशावलीहरु क्रमशः प्रकाशन गर्दै जानुपर्छ । समग्रमा यसले निरन्तरता पाओस र कसैको वंशावली नछुटोस् पनि । ताकि सबै दुमीजनले वर्गका साथ इसिलिम पढ्ने बानी बसाल्दै प्रकाशनलाई टेवा पनि पुऱ्याउनु ।

□ समस्त दुमीजनको साभा चौतारी 'दुकिराफ' दुकिराफको ताज आवाजको वाहक इसिलिम भनी त्यसको संरक्षकको हैसियतले तिनै जिज्ञासु दुमीरदुहरुलाई अन्त्यमा केही भन्नुहुन्छ कि ?

पहिले फुलुन अनि फलुन । युवाहरु हिँड्ने बाटाहरु धेरै छन्, तर राम्रो बाटो रोजेर हिँड्नु । Parents को हातमा धेरै कुराहरु छन्, राम्रो काममा लगाउनु, कारण बच्चाहरु बिग्रिएको देखिएका छन् ।

□ विगत वर्ष तिहारमा काठमाडौँमा मारुनी नाच पनि सम्पन्न गरियो । त्यसबारे यहाँको मूल्याङ्कन कस्तो रह्यो ?

चतुर भक्त सर भएकाले मारुनी नाच निकाल्न सकियो ।

नत्र यहाँ रहनेहरुले मात्र हो भने सम्भव थिएन । यो असाध्यै स्मरणीय उपलब्धी रह्यो । कमजोरी भनेको संख्या मात्र हो । मान्छे नै कम्ति छैँ हामी ।

□ दुमी राई भएर जन्मेकोमा यहाँलाई गौरव लागेछ या छैन ?

अवस्य नै गौरव लागेको छ । किनकि हामी मतुवाली जातिहरु स्वभावैले आँटिलो, इमान्दार, लगनशील छौँ । छलकपट या थिचाभिचो गर्न र सहन पनि चाहन्नौँ ।

□ नयाँ पिढीले दुमी राईको सन्तती भएर के गरेको देख्न चाहनुहुन्छ ?

सम्पूर्ण दुमी सन्ततीहरुले अहिले नै पनि दुमी भाषामा बोलचाल गर्न कम चासो लिएको देखिन्छ । आखेरी भाषाले पनि हामी दुमीहरुको पहिचान राख्ने हुँदा आफ्नो मातृभाषा, चालचालन रेवससँग शिक्षामा अघि बढेको देख्न चाहन्छु म ।

□ हालमा यहाँले जसरी, सफल र सुखमय जीवन निर्वाह गर्दै रहनुभएको छ, के विगत वाल्यकालमा नै पनि यसरी सफल जीवन बिताइएला भन्ने कल्पना गर्नु हुन्थ्यो ?

बाल्यकालको कल्पनामा म केही चै गरिन्छु भन्ने थियो । नै । त्यसमा पनि मामाले छ, ७ हल गोरु र ६०,७० जना खेताला लगाएर खेत रोपेको देख्दा बाखा चराउँदै म पनि यसरी नै रोपाई गराउन सके हुन्थ्यो भनेर कल्पना गर्ने गर्थेँ ।

□ यहाँको जीवन भोगाइको क्रममा यहाँ काठमाडौँमा स्थायी बसोबास कायम गर्नु भएको छ, के यहाँलाई लाग्ने गर्छ कि भावी जीवन बिताउने उत्तम ठाउँ नै काठमाडौँ हो भनेर ?

यसबारेमा चाहिँ, खासमा मनले रोजेको ठाउँ त थानागाउँ, पहाड नै हो । तैपनि बाल बच्चाको पढाइको लागि भनेर पेन्सन निस्केपछि धरानमै घरजम गरियो । त्यहाँ अफ्रै पनि मेरो घरबारी छँदैछ । अहिलेसम्म चुला पहाडमा मात्र छ । सायद आउँदो हिउँदमा धरानमा गएर चुला गाड्न लगाएपछि चाहिँ उतै बसिन्छु होला ।

□ त्यसको अर्थ बालबच्चाहरु पढाउन नपरेको भए पहाडमै बसाई हुन्थ्यो भन्न खोज्नु भएको होत ?

हो, त्यै भनेर त कति खेत सीर-पुछारै किनिसकेको थिएँ ।

सैनिक पोशाकमा क्या. नैनबहादुर दुमी राई

तर पनि धरानमा पनि खुबै रस चै भिजेको छ मेरो । अब छोराछोरीहरु आ-आफ्नो टुङ्गो लगाएर हामी दुई बूढाबूढी चाहिँ धरानमै गएर बस्ने विचार छ ।

□ हालसम्मको तपाईंको पारिवारिक वास्तविकतालाई नियाल्दा जति सफल देखिन्छ त्यति नै तपाईं स्वस्थ पनि देखिनुहुन्छ, त्यसको लागि यहाँको नियमित कसरत तथा व्यायाम गर्ने बानी छ कि ?

म कसरत भन्दा पनि कतै न कतै काममा खटि नै रहन्छु । कहिले फुर्सदमा रमाइलो ठाउँहरु जस्तै नगरकोट, गोदावरी, त्रिभुवनपार्क, ककनी (परिवारको साथमा) जाने गर्छु । धरानमा रहँदा पनि भेडेटार, कार्कटिभिद्या, जोगवनी गई बस्छु, (रहन्छु) । आफ्नै गाडिमा मात्र र कहिले पनि One Hand चलाउँछु ।

□ आफ्नो परिवार वास्तवमै सुखी परिवार नै हो जस्तो लाग्छ यहाँलाई ?

हुनु त रेडियोको अनुसार त दुई जना बालबच्चा भएको परिवारलाई सुखी परिवार भन्छन् क्यारे । तर मेरो विचारमा चै मेरा चार जना नै बालबच्चाहरु नै भए पनि सुखी नै लाग्छ आफ्नो परिवार । यति मात्र हो कि चार जना नानीहरुसँग एक साथ एउटै टेबुलमा खाना खान चाहिँ हतपत संयोग नजुदाँ रहेछ, विस्मात चै

यति नै हो ।

□ तपाईंको विचारमा कस्तो परिवारलाई सुखी परिवार ठान्नुहुन्छ ?

धरमा शान्तिसँग रहने, होहल्ला, भीडभाड र भैँभगडा नहुने परिवार नै सुखी परिवार हो भन्ने लाग्छ मलाई ।

□ यहाँको अन्तिम लक्ष्य चाहिँ ?

सबै छोराछोरीलाई पूरा टुङ्गो लगाई राखेर आफू चाहिँ धरानमा गएर आराम लिने । किनकि अहिलेसम्म पूरै म आफैले जिम्मेवारी लिराखेको छु र केही भरोसा पनि छैन उनीहरुमाथि ।

□ यतिका वृद्ध उमेरसम्ममा पनि स्वयम् आफैले त्यतिका कम्पनीहरु सफलतापूर्वक संचालन गर्दै हुनुहुन्छ, यो कसरी सम्भव भएको होला ?

पहिलो कुरो त म हरेक काम गर्नु अगाडि राम्ररी सोचेर Paper work गरिसकेपछि मात्र त्यो काममा हात हाल्छु । जुन कुरा म त्रिटिसहरुबाट अत्यन्तै प्रभावित भएकाले स्वयं आफूले पनि लागू गर्न चाहन्छु । अब उनीहरु त कुनै पनि योजना एक सताब्दी अगाडि नै बनाइसकेको हुन्छन् भन्छन् । मूचि ।

दुमी गीत

आइयय वरिलै

॥ मिक्सि रदु हलक्सु राई ॥

(सपनामा भस्कि उठ्दा, विपनामा सम्भल्याउँदा) २
जीवन त्यसै बिताइने भो है, आइयय वरिलै आहे.....
आहे....., आइयय वरिलै
सपनामा भस्कि उठ्दा.....

(रित्तो हात जसरी आइयो, रित्तै नै त्यसैगरी गइन्छ) २
बाँचिराख्दैमा सोचौं है, आइयय वरिलै, आहे.....
आहे....., आइयय वरिलै
सपनामा भस्कि उठ्दा.....

(मरेपछि फेरि आउने, कसले पो जानेको छर) २
यहीं जनम्मा ज्ञान खोजौं है..... आहे.....
आहे....., आइयय वरिलै
सपनामा भस्कि उठ्दा.....

(जन्ममा जेठो, कान्छो, भावनामा धर्ती-आकाश) २
मेलोमेरो छोडिराखिन्छ है,..... आहे.....
आहे....., आइयय वरिलै
सपनामा भस्कि उठ्दा.....

(सपनामा भस्कि उठ्दा, विपनामा सम्भ ल्याउँदा) २
जीवन त्यसै बिताइने भो है, आइयय वरिलै, आहे.....
आहे....., आइयय वरिलै
सपनामा भस्कि उठ्दा..... वरिलै

इसिलिम अर्धवार्षिक भाषिक पत्रिका

आइयय वरिलै

॥ नेत्रमणि दुमी राई ॥

माक्का-६, खोटाङ

(सेमुवि थिस्फुकोयो, हदुवि मिन्खतुयो) २
चाम्निमु छुनुइसिम्यै, आइयय वरिलै, आहे.....
आहे....., आइयय वरिलै
सेमुवि थिस्फुकोयो.....

(फुल्लुखुर भिसो हुइसि, फुल्लुडा मोसो खइस्ति) २
लेक्वाक्तियो मिडितम्यै, आइयय वरिलै, आहे.....
आहे....., आइयय वरिलै
सेमुवि थिस्फुकोयो.....

(मिस्सोका मन हुक्सा, आसिआ यो माचुक्सा) २
तामदुवि नुछेक्तिम्यै, आइयय वरिलै, आहे.....
आहे....., आइयय वरिलै
सेमुवि थिस्फुकोयो.....

(बुनावि दुस्पछारु, मिन्सिखि खादि पाए) २
मुक्दुवा लोन्खइस्तिम्यै, आइयय वरिलै, आहे.....
आहे....., आइयय वरिलै
सेमुवि थिस्फुकोयो.....

(सेमुवि थिस्फुकोयो हदुवि मिन्खतुयो) २
चाम्निमु छुनुइसिम्यै, आइयय वरिलै, आहे.....
आहे....., आइयय वरिलै
सेमुवि थिस्फुकोयो..... वरिलै

२००७ सालका मुक्तियोद्धा

रणबहादुर राई

सुन्नेलाई कथा जस्तो लाने तर भोग्नेलाई तितो लाग्ने यस्ता कैयौं घटनाहरूमध्येको एउटा पाटो २००७ सालको क्रान्तिको आधिकारिक रूपमा लिपिवद्ध हुन बाँकी नै छ। आज आफ्नै डम्फु बजाएर रमिता देखाई आफ्नो बजार बनाउन खोज्ने व्यक्ति वा संस्थाको सामु ५० वर्ष अगाडिका कुरालाई दोहोर्‍याईरहनु पाठकहरूको लागि पट्यारलाग्दो हुन्छ। तथापि दुमी किराँत राई फन्सिकिमले सकेसम्म भाषा, वंशावली, धर्म, संस्कृति बाहेक जातीय, स्थानीय, र राष्ट्रिय ईतिहासलाई पनि लेखवद्ध गर्दै लैजाने उद्देश्यअनुसार यसपटक सात सालका जीवित योद्धा रणबहादुर राईको संक्षिप्त परिचय, उनका अनुभव र योगदानलाई प्रस्तुत गरिएको छ।

थोपा-थोपा मिलेर मात्र सागर बन्छ र हर एकको योगदानबाट मात्र क्रान्ति सम्भव हुन्छ। क्रान्तिलाई एक दुई जना व्यक्तिको हातको खेलौना मात्र सम्झने एकांगी दृष्टिकोणले क्रान्तिको वास्तविक इतिहास बुझ्न सकिन्न। क्रान्ति परिवर्तनमुखी हुने भएकोले यो शब्द व्यापक छ। क्रान्ति नेतृत्व र अनुयायी दुईटा पक्ष मिलेर मात्र सम्भव हुन्छ र रणबहादुर राई (दुमी हदी) यस्तै एक अनुयायी योद्धा हुन्। वि.सं. १९८३ साल कार्तिक १७ गतेका दिन दारेगौडा-खोकपादेलमा पिता महाजित राई र माता राधाधरक्षी सत्तम राईको परिवारमा काइलो सन्तानको रूपमा जन्म लिई परिवारबाटै बहि, तमसुक गर्न जान्ने भए। पिता 'दारे' 'राई' 'तालुकी' भएको हुनाले पनि घरैमा साक्षर हुने मौका मिल्यो। ११ वर्षमा भएको पहिलो विवाहित श्रीमती देहान्त भएपछि गंगालक्ष्मीसँग दोश्रो विवाह भयो तर उनको पनि देहान्त भइसकेको छ।

गाउँका चलनअनुसार 'छोरो भएपछि एकपटक भाग खोज्न जानुपर्छ' भन्ने मान्यता

रहेकोले उनी पनि गोठको दुध र कुरा उनीलाई छाडेर २००१ सालमा नेपाली पल्टनमा भर्ना हुन पुगे। यसले उनलाई पूर्ण जोश, आँट र विश्वास बढायो। उनी जागिरे त भए तर नियतिले यहाँको जागिर खान नलेखेको रहेछ। तसर्थ त्यसलाई छोडेर भारतको लहरीसराय पुगेर वृटिश सेनामा भर्ती भई पालमपुरमा एक वर्ष तालीम लिए। तालीम पश्चात् १० गोर्खा राईफलमा एक योद्धा सिपाहीको रूपमा उत्रिए। तर वृटिशको अवसरवादी नीतिले गर्दा 'काम लाग्यो भाँडो अफाल तेरो ठाँडो' भने जस्तो दोश्रो विश्वयुद्ध सुलह भई सकेको हुनाले उनी अफाल तेरो ठाँडोमा परी अलि-अलि बक्सिस लिएर घर आए। त्यस पछि उनी पुन पुरानै धन्डामा लाग्न थाले। यस्तै समयमा नेपालमा सात सालको क्रान्ति भकाभक हुँदै थियो। भोजपुर र ओखलढुंगाले मुक्ति प्राप्त गरिसकेको थियो।

भोजपुर, ओखलढुंगा कब्जापछि रामप्रसाद राई, नारदमुनि थुलुङहरूले त्यहाँको मुक्ति सेनाहरूलाई काठमाडौं उतार्ने सिलसिलामा रामेछापतिर बढाउन लागेका थिए। मुक्ति सेनाको संख्या बढाउनु पर्ने भएकोले गाउँघर सबैतिर हातहतियार बन्दुक, खुकुरी, लाठी जे जस्तो हुन्छ, लिई आउनु भन्ने उर्दिए भएकोले हतियार खेलाउन चलाउन जान्नेहरू गाउँ-गाउँबाट सातु-सामल लिई क्रान्तिमा जाने क्रममा चप्लेटी गाउँ (सप्तेश्वर १ खोटाङ)का गिरिधारी राईले रणबहादुरलाई पनि ओखलढुंगा जाने सल्लाह दिए। तसर्थ युवा जोशको कारणले उनी सहित गिरिधारी राई खार्ताम्छा गाउँको हौडे राई र भोजपुरबाट आएका सेनाहरू बाटोमा भेट भई ओखलढुंगातिर लागे। तीन नम्बरे र चार नम्बरे भनेर भोजपुर र ओखलढुंगे सेनाहरूको नाम राखियो। यी सेनाहरूमा ओखलढुंगाको ३६ जना जति थिए। तीन नम्बरेसँग भट्ट्याङ्ग्रा, लौरो, खुकुरी, भरुवा बन्दुक र टोटावाल बन्दुक थियो भने चार नम्बरेसँग चाहिँ ब्रिडगन, स्टेगन, पिस्तोल, छालाको घुयत्रो र मार्का श्री राईफल थियो।

मुक्ति सेनाहरू रावाखोला, दुधकोशी

रणबहादुर दुमी हदी राई

श्रीमती

छोराहरू :

- १) शुक्रराज राई, हाल- युएसएमा सेवारत
- २) दुर्गराज राई

बुहारीहरू :

- १) शकुन्तला राई, जेठी बुहारी
- २) श्रीमती दुर्गराज

नातीहरू :

- १) विजय राई, यूकेमा अध्ययनरत
- २) रविन राई, यूकेमा सेवारत

नातिनीहरू :

- १) आरती राई
- २) मालती राई
- ३) मालती राई

गडतीर हुँदै रम्बुवाबाट ठोदनेखोला पार गरी ओखलढुंगा पुगे । यो सेनाले ओखलढुंगा एक हप्तासम्म सुरक्षा गरिबस्यो । त्यसपछि त्यहाँबाट पनि सरुवा भई मुक्तिसेना चरीकोटतिर लागे । आजभन्दा ५१ वर्ष अगाडिको राजनीतिक क्रान्तिको स्मरण गर्दै रणबहादुर भन्छन्- “फागुनको महिना थियो, हामीहरु ओखलढुंगाबाट हिंडेको दिन फाप्नु पुग्यौं । फाप्नुबाट जन्तरखानी वास बस्न पुग्यौं । घरबाट बोकेको मकै, भटमास, चिउरा, सातु खान्की थियो ।” मुक्तिसेनाहरु पर्सिपल्ट लिखुखोला पुगेर नानीबाबु बस्नेतको घरमा पुगेर वास बस्यो । नानीबाबु निकै धनी भएकोले कांग्रेसको आदेशमा उनैले त्यस रातको गाँस र वासको व्यवस्था गरे । उत्तिखेर कांग्रेसको कुनै कुनै सेनाले क्रान्तिको सिलसिलामा हिंडदा-डुल्दा गाउँघरमा डर देखाएर खाने-पिउने काम पनि गर्थ्यो । धनी तालुकीहरुलाई त चामल, चिउरा दाल लिएर आउनु भनेर आदेश गर्थ्यो । बास बस्न, खानपिन गर्न धनीकोमानै जान्थ्यो र क्रान्तिको डर देखाएर पनि खानपिनको व्यवस्था मिलाउँथ्यो ।

रणबहादुर भन्छन् - “मेरो बुवा, महाजित राई, राई तालुकी परेको हुनाले ऐसेलुखकामा बसेको मुक्ति सेनाको लागि मूरी चामल, १० पाथी चिउरा, एक चौथाई घिउ, दाल भरिया लगाई पुन्याउन जानु परेको थियो ।”

मुक्तिसेना लिखुखोलाबाट गर्वको साथ तामाकोशी तरेर ईण्डिङ-मिण्डिङ (समूह-समूह) भई चरीकोट किराँतछाप पुग्यो । चरीकोट कालिन्चोकबाट आउने व्यक्तिलाई कालिन्चोकको जानकारी मुक्तिसेनाले माग्दा त्यहाँ मुक्ति सेना र राष्ट्रिय सेनाबीच ठूलो झडप भई दुवै तर्फका सेनाहरु धेरै संख्यामा मरेको खबर प्राप्त भयो । तसर्थ रणबहादुर संलग्न मुक्ति सेना सुरविर राई, जङ्गविर राईको कमाण्डमा कालिन्चोक पुग्यो । यी सुरविर र जङ्गविर कहाँका थिए ? भनि सोधिएकोमा उनी भन्छन् - “सुरविर राईको घर जुवु (सोलु) हो र उनी सुडवेल (खोटाङ)मा घरज्वाई बस्न आई त्यहाँबाटै क्रान्तिमा गएका हुन् भने जङ्गवीर चाहिँ चोखाने (खोटाङ) गाउँको हो । धेरैलाई थाहा छ या कसैलाई पटकै थाहा पनि छैन होला यी दुई व्यक्तित्व २००७ सालको क्रान्तिमा साहसका साथ लड्ने महान योद्धाहरु थिए । र, सिंहदरबारमा भएको रामप्रसाद राई, के.आई. सिंह काण्डमा समेत उनीहरुको साथ लागी बहादुरीकासाथ लडेका थिए ।”

मुक्तिसेना कालिन्चोकमा पुग्दा लासहरु यत्रतत्र लडिराखेको र गन्हाउन समेत थालिसकेको थियो । रणबहादुर संलग्न मुक्तिसेनाले कालिन्चोकलाई आफ्नो नियन्त्रणमा लियो । राणातर्फका रहलपहल लुकिछिपि बसेका सेनाहरु पनि अलकढलक भए । यसपटक चरीकोटले पूर्णत मुक्ति पायो । यो मुक्ति प्राप्तिको खुसियालीमा चारैतिर मानिसहरु भेला भई नौ दिनसम्म विजयोत्सव मनाए । यो उत्सवमा थुप्रै भोज भतेर भयो । रणबहादुर भन्छन्- त्यसबेला एउटा भनाई नै रहयो कि नौ मूरी चामल नौ बटा राँगा, नौ दिनमा खाएर सिध्याए । प्रत्यक्ष अनुभवीको रूपमा उनी अभ्र भन्छन्- “नाराजुलुस र उफ्राईले उडेको धुलोले आकाशलाई नै

त्यसताका गाउँमा राई तालुकी जिम्मावाल जस्ता प्रथाको बोलवाला थियो । उनीहरुले मालपोत उठाएर आ-आफ्नो जिल्लाको गोश्वारा अड्डा ओखलढुंगामा बुझाउन वार्षिक रूपमा जानु पर्थ्यो । उपरोक्त काममा जिम्मा पाएका व्यक्तिहरुले गाउँमा सरकारी कर्मचारीको रूपमा प्रतिनिधित्व गर्दथे ।

ढाकेको थियो ।”

यो धुमधामको विजयोत्सव समाप्त भए पछि मुक्ति सेनाहरु तितर-बितर भई मेलुङ, रामेछाप, ओखलढुंगा, जनकपुर, सोलु र विराटनगरतिर खटिए । रणबहादुरको समूह चाहिँ चरीकोटमा नै रहयो । चरीकोटमा आफ्नो कर्तव्य पालन गरिरहेको बेलामा फागुन महिनामा हवाईजहाजले लडाई नगर्नु (सिज फायर) भन्ने पर्चा छन्यो । त्यसपछि मुक्तिसेनाहरु कतिले सेवा छाडेर घरतिर लागे । तर बाँकी कतिपयलाई काठमाडौँ भिकाइयो र रणबहादुर पनि काठमाडौँ आइपुगे । त्यहाँ उनलाई लेसनायक दर्जा दिइयो । त्यतिखेरको सम्झना गर्दै उनी भन्छन्- “हाम्रो फस्ट बटालियन पल्टनलाई भरतशमसेर भागेर जान्छ भनेर श्रीमहलमा ड्युटी राखेको थियो ।” त्यस पछि फस्ट बटालियनलाई पालो दिन सेकेण्ड बटालियन आयो । जसमा साक्सिला (खोटाङ बाक्सिला) को हवलदार मेजर सवतलाल राई पनि थिए । “विचरा! सवतलाल र दाम्थला (खोटाङ सप्तेश्वर)का दलशेर दुमी राईले त्यसअघि सोरङखोला निबुवाघाटमा राणाहरुको सेनाबाट कुटाई खानसम्म खाएका थिए” भनी अर्को सम्झना पनि गर्दछन् ।

रणबहादुर मुक्तिसेनामा एक इमान्दार सिपाही थिए । उनको बटालियनलाई श्रीमहलबाट सोह्रखुट्टे पुन्याइयो र त्यहाँबाट वीरगञ्ज पठाइयो । यसबेला उनको इमान्दारीता र कर्तव्यपरायणतालाई जाँचेर नायक पदमा पदोन्नति गरियो । वीरगञ्जको गौरमा उनले आठ महिनासम्म इमान्दारीतापूर्वक प्रजातन्त्रको पहरेदारको रूपमा सेवा गर्दै रहन लागे । राम प्रसाद राईले सिंहदरबारमा गरेको काण्डबारे रण बहादुर भन्छन्- “हामी त गौरमा थियौं, काठमाडौँ सिंहदरबारमा काण्ड भै रामप्रसादले २४ घण्टा राज्य गरेछ, त्यतिखेर सेकेण्ड र थर्ड बटालियन काठमाडौँमा भएकाले ती दुवैले रामप्रसादलाई साथ दिएकाले रामप्रसादले राज्य गर्न सकेको हो ।”

अन्य तीन तम्बरेहरु त्यस काण्डमा संलग्न भएकाहरुमा सेकेण्ड बटालियनका सुवेदार धनबहादुर दुमी राई सिम्पानी (खोटाङ बाक्सिला) र थर्ड बटालियनको इन्ड्रसेर राई (दारेगौँडा

सप्तेश्वर) पनि थिए भन्ने जानकारी पनि उनीबाट पाइन्छ। यस्ता कतिपय योद्धाहरूको नाम धेरै समय लिएर सोधपुछ गरेमा अवश्य थप जानकारी पाइन्छ।

रामप्रसाद राईले सिंहदरवारमा तहल्का मच्चाएपछि सुरक्षाको दृष्टिकाणले वीरगञ्जमा रहेको रणबहादुरको बटालियनलाई काठमाडौं भिकाइयो। काठमाडौंमा केही समय रहेपछि पुनः उनको बटालियन राजविराज जानु पर्‍यो। राजविराजमा उनको पदोन्नति भई हवलदार भए। त्यसपछि उनी सिराहा, जप्ताह, मैनी, कुराघाम जस्ता ठाउँहरूमा ड्युटी गर्दै रहे। सैनिक जीवनको विभिन्न घुमाइपछि उनी तीन महिनाको छुट्टीमा घर आउन चाहन्थे तर कमाण्डरले एक महिनाको मात्र स्वीकृति दियो। तै पनि घर फर्कने निश्चय गरी साब्रु (खोटाङ्ग खार्मी) ठाउँ बस्ने लफ्टन बलबहादुर राईको धरायसी चिठी लिएर उदयपुर, घुस्कोट, हलेसी, साब्रु हुँदै आफ्नो घर खोकपादेल् आई पुगे।

उनी एक महिनाको छुट्टि पछि पल्टन फर्कन चाहन्थे तर अफशोस! बुवा मुमाले पल्टन फर्कन दिएनन्। त्यसताका गाउँमा 'राई' 'तालुकी' 'जिम्मावाल' जस्ता प्रथाको बोलवाला थियो। उनीहरूले मालपोत उठाएर आ-आफ्नो जिल्लाको गोश्वारा अड्डा ओखलढुंगामा बुझाउन वार्षिक रूपमा जानु पर्‍थ्यो। उपरोक्त काममा जिम्मा पाएका व्यक्तिहरूले गाउँमा सरकारी कर्मचारीको रूपमा प्रतिनिधित्व गर्दथे। तत्काल त्यस ईलाकामा महाजित राई, कुविरसिंह राई, गञ्जविर राई, कञ्चमनी राई आदिले 'राई' 'तालुकी' 'जिम्मावाले' को भूमिका निर्वाह गर्दथे। त्यसमध्ये महाजित राईको जिम्मामा धेरै जग्गाहरू रहेको थियो। त्यसैले मालपोत सम्बन्धी जिम्मा पनि ठूलो थियो। अड्डिमर्दन खड्कालाई वहिदार राखिएको भए पनि भरपदौं र विश्वासी थिएनन्। यो जिम्मालाई महाजित राई आफ्नो सुपुत्र रणबहादुर राईलाई सुम्पन चाहन्थे तसर्थ पनि उनलाई पल्टन फर्कन दिईएन।

राणाकालिन प्रशासनिक पद्धतिबाट सिर्जेको जिम्मावाल प्रथालाई सञ्चालन गर्ने तालुकीहरू सरकारी कर्मचारी सो सरह रहेता पनि उनीहरूलाई जागिरको व्यवस्था थिएन। त्यसो भए अरु के स्वार्थले उनीहरू काम गर्थे त भन्ने जिज्ञासा राख्दा रणबहादुर

“जिम्मावाललाई रैती तथा जिमीहरूबाट खेतालापात, ठेकी, बेठी आउँथ्यो। कतिले त मालिङ्गो चोया, घुम, डोको, नाम्लो, दाम्लो हरिस, लोकता, हलो, चित्रा, भकारी पनि बुझाउँथे।

वास्तवमा जिम्मावानहरूलाई जागिरको रूपमा यहि नै आउँथ्यो। मालपोत उठाउन आउँदा जिम्मावालहरूलाई घरको जे जस्तो छ सिठो-पिठो जाँड-पानी ख्वाएर पठाउने न्यवस्थाले जिम्मावालहरू समाजमा एक महत्वपूर्ण सरकारी अंग बनेका थिए। उनीहरूका जिम्मामा त्यस क्षेत्रमा ठूला-ठूला वही, तमसुकहरू लगत, संभौतापत्र, उजुरी पत्र, वादि, फिरादपत्र, अंशवण्डापत्र, वंशावली टीप, रसिद, ढड्डा र अन्य महत्वपूर्ण कागजातहरू रहन्थ्यो।

तसर्थ आवश्यक परेको बेलामा जिम्मावाल कहाँ गई जोसुकैले हेर्न सक्ने भएकोले त्यस जमानामा उनीहरू सूचनामा स्रोत पनि बनेका थिए।

भन्छन् - “जिम्मावाललाई रैती तथा जिमीहरूबाट खेतालापात, ठेकी, बेठी आउँथ्यो। कतिले त मालिङ्गो चोया, घुम, डोको, नाम्लो, दाम्लो हरिस, लोकता, हलो, चित्रा, भकारी पनि बुझाउँथे।

वास्तवमा जिम्मावानहरूलाई जागिरको रूपमा यहि नै आउँथ्यो। मालपोत उठाउन आउँदा जिम्मावालहरूलाई घरको जे जस्तो छ सिठो-पिठो जाँड-पानी ख्वाएर पठाउने व्यवस्थाले जिम्मावालहरू समाजमा एक महत्वपूर्ण सरकारी अंग बनेका थिए। उनीहरूका जिम्मामा त्यस क्षेत्रमा ठूला-ठूला वही, तमसुकहरू लगत, संभौतापत्र, उजुरी पत्र, वादि, फिरादपत्र, अंशवण्डापत्र, वंशावली टीप, रसिद र ढड्डा र अन्य महत्वपूर्ण कागजातहरू रहन्थ्यो। तसर्थ आवश्यक परेको बेलामा जिम्मावाल कहाँ गई जोसुकैले हेर्न सक्ने भएकोले त्यस जमानामा उनीहरू सूचनामा स्रोत पनि बनेका थिए।

यसरी गाउँमा रहँदै जमाना अनुसारको जिम्मेवारी सम्हाली आफ्ना पिताको सहयोगीको रूपमा तालुकी गई आएकोमा आफ्नै दाजु रूपबहादुर राईले 'म गर्ने तालुकी' भनी साह्रै रहर गरेकाले

यो जिम्मा पुनः दाज्युलाई सुम्पेको उनी बताउँछन्। तर २०१९ सालमा भूमिसुधार ऐन लागू भएपछि तालुकी प्रथा समाप्त भयो।

रणबहादुरको समय भनेको 'पढिगुनी कौने काम, हलो जोति खायो माम' भन्ने थियो। तसर्थ यो संस्कारबाट हुर्केको यी व्यक्तित्वले २०१५ सालको संसदीय आम निर्वाचनमा छेराडाँडामा बसेको वृथसँग सँगै 'अब स्कूल खोल्नु पर्छ' भनेर गाउँ-गाउँमा प्रचार-प्रसारमा सहयोग पुऱ्याएका थिए। नभन्दै पहिलो पटक छेराडाँडामा एउटा डेरा तयार भयो। दस्कते गाउँबाट दलबहादुर राईलाई मास्टरमा नियुक्त समेत गरियो तर जनचेतनाको अभावले यो सञ्चालन हुन सकेन। रणबहादुर भन्छन्- “२०१७ साल अघि महाजित राईको जिम्मेवारी ठूलो थियो। त्यसैले दारेगौडा, बाक्सिलादेखि राखासम्म हेर्नु पर्दथ्यो। सामाजिक न्याय प्रदान गर्ने सबै जिम्मेवारी हाम्रो थियो र २०१७ सालपछि नयाँ युवाहरू रिटनी, चुडामनी राई ऐटन सम्शेरबहादुर खत्री, मण्डलमान राई आदिले पञ्चायतको जिम्मेवारी सम्हाले पछि हाम्रो बुवाले बल्ल फूसद पाएको हो।”

कुरा गाउँ परिवेशको सानो तर महत्वपूर्ण राजनीतिक,

सामाजिक इतिहासको रुपमा ज्ञान राख्नु निश्चयनै रणबहादुरजीको चेतनाको उपज हो । उनले गाउँमा के गरे के गरेनन् भनेर मूल्यांकन गरिरहन आवश्यकता पर्दैन किनकि उनले त सात सालको प्रजातान्त्रिक लडाईंमा आफूलाई समर्पित गरेर आफ्नो उचाईलाई स्थापित गरीसकेका छन् । यो नै उनलाई चिन्ने र मूल्यांकन गर्ने सबभन्दा ठूलो आधार हो ।

जीवनको उत्तरार्धमा आईपुग्दा यसबेला रणबहादुरजी किराँत भाषा, धर्म र संस्कृतिको उत्थान र जगेर्नाप्रति चिन्तित देखिनुहुन्छ । तसर्थ २०५१ साल देखि नै दुमी किराँत राईहरुको साभ्ना संस्था दुमी किराँत राई फन्सिकिमको एक जिम्मेवार कार्यकर्ताको रुपमा महत्वपूर्ण भूमिका रहेको छ । निमन्त्रणा गरेको ठाउँमा पुगेरै छाड्ने, भेटघाटमा के कस्तो हुँदैछ फन्सिकिम भनेर सोध्ने सँधैँ हाँसिलो खुसिलो भएर बस्ने र घुमफिर गर्न असाध्य रुचाउने र हृदिको वंशावलीको ज्ञाताको रुपमा उनको विशेषता अनुकरणीय छ । नेपालमा २००७ सालको सही इतिहास उतार्न बाँकनै रहेकोले आजसम्म ओभ्रेलमा परेका यी व्यक्तित्वको अनुभव तितो भोगाइको कारणले अझ पनि अनुसन्धानकर्ता र जिज्ञासुहरुले आजसम्म लुप्त रहेको सातसालको धेरै इतिहासहरु रणबहादुरजीबाट पाउनेछन् । अहिलेसम्म इतिहासकारहरुले लेख्न नसेकेको, देख्न नसेकेको, छुटेको ओखलढुंगा, रामेछाप, खोटाङ, रसुवा, ऐसेलुखर्क चरिकोट, राजविराज, सिराहा, मेल्ड आदिको वास्तविक इतिहास उनीबाट जान्न सकिन्छ । तसर्थ उनी एक किराँत व्यक्तित्वको रुपमा मात्र होइन नेपालको सात सालको एउटा महत्वपूर्ण ऐतिहासिक श्रोत व्यक्तित्वकै रुपमा स्थापित छन् । केवल भावना र वास्तविक हातबाट पाना पल्टाउन मात्र बाँकी छ । यस्तो व्यक्तित्व दीर्घायु रहनु भन्ने कामना पारुहाड र नायमसँग गरौं । तेयो मुचिडा । मूचि ।

- प्रस्तोता : चत्तुरभक्त राई

विजया दशमी तथा दीपावली २०५१ को

शुभ उपलक्ष्यमा समस्त देशवासीमा
हार्दिक मंगलमय शुभकामना
व्यक्त गर्दछौं ।

"Leap forward
in the new millenium
Through Quality Education !!!"

सस्तो र गुणस्तरीय शिक्षाको लागि
एसभी एकेडेमी

नरेन्द्र राजभण्डारी
प्रिन्सिपल

मा.भू.पू.मन्त्री अशोककुमार राई
अध्यक्ष
व्यवस्थापन समिति

एसभी एकेडेमी
बुद्धनगर, काठमाडौं

विजया दशमी तथा दीपावली २०५१ को

शुभ उपलक्ष्यमा समस्त देशवासीमा
हार्दिक मंगलमय शुभकामना
व्यक्त गर्दछौं ।

क्या. नैन बहादुर दुमी राई (प्रो.)

ज्योती सफा एक्सप्रेस

पो.ब.नं. ७६२२, काठमाडौं-४, चक्रपथ, जनपथ

फोन नं. ३७१०९७ (अ.), ४४०३६७ (घ.)

बाक्सिलादेखि चिलिमदुङ्गासम्म

५ चुडको ओइसी दुमीराई

५ नृप दुमी राई

सप्तेश्वर-८, खोटाङ

चिलिमदुङ्गाको गौरवमयी गाथा सुनेको त धेरै वर्ष भैसकेको थियो तर प्रत्यक्ष देखे र अनुभव गर्ने मौका मिलेको थिएन । खोटाङ जिल्लाको सुङ्गदेल र फेदी गाविसको साँघमा लगभग पाँच हजार फिटको उचाइमा एक पर्वतीय श्रृङ्खला रहेको छ, र त्यसैमध्येको एक अग्लो डाँडोलाई चिलिमदुङ्गा भनिन्छ । संसारकै महान आश्चर्यमा पर्ने चिलिमदुङ्गाको वयान गर्दै पुर्खाहरु भन्छन् 'तलबाट ठूलो-ठूलो दुईटा चुल्हो जस्तो दुङ्गा ठडिएको त्यसमाथि अर्को साम्फेदुङ्गा खटिएको, त्यसमाथि अर्को दुङ्गा ठडिएको र पुन त्यसमाथि अर्को लाम्चो आकारको एकापट्टि बाक्लो र अर्को पट्टि लामो तिखो परेको दुङ्गा तेर्सिएको सगोलमा त्यो दुङ्गाको समूह तमाखु खाने चिलिम जस्तै थियो ।" त्यसैले होला यसलाई चिलिमदुङ्गा भनिएको । डाँडाको टाकुरामा नै रहेको प्रकृतिको यो अनौठो सृष्टिलाई ९० सालको भुइँचालोले भष्म बनायो र अहिले केवल दुईवटा चुल्हो दुङ्गा मात्र भग्नावशेषको रूपमा रहेको छ ।

पुर्खाहरुले गरेको वयान सुन्न पाउँदा मात्र पनि हामीलाई गौरव लाग्छ । आहा ! चिलिमदुङ्गा ! अफ्र त्यसैको स्वरुपलाई आफ्नै आँखाले देख्न पाए कस्तो हुन्थ्यो होला भन्ने हाम्रो जिज्ञासा आकस्मिक होइन । यस्तैमा २०५८ को वडा दशैले आँगन टेकेकै समयमा हाम्रो यात्राको खाका तयार भयो "चिलिमदुङ्गा हुँदै साल्मा पुगेर फर्कने" । जाने भनेपछि जाने जाने ।

साल्मै राजा साल्मै रानी, महाराजा महारानी
रक्षा गर छिमा गर हामी पन्थौ तिम्नै भर
सै राजा सै सै, सै, रानी सै सै सै सै, है है है है है ।

माभकिरातको यो पुरानो लोकसुसेलीको छाप पनि हाम्रो स्पन्दनमा ताजै थियो । इतिहासलाई ब्यूँताउने चिलिमदुङ्गा र साल्माको यात्रा हाम्रो लागि कम महत्वको थिएन । एकादशीको दिन हामीहरु बाक्सिला बजारमा भेट भयौ । यो यात्रा एकपन्थ दो काजको रूपमा मामातिम र खार्ताम्छ गाउँमा लुप्पो दुमी राईहरुको रहल पहल वंशावली पनि संकलन गर्नु थियो ।

"सोंच गरे मोज हुन्छ" भने जस्तो अनकण्टार लेकाली जंगलको बाटो हिँड्नु पर्ने हुँदो खाजा, सामल, ओढ्ने ओछ्याउने त बोक्नै पर्ने भयो । तसर्थ मकै भटमास भुट्यौ, चिउरा पोको पाच्यौ, सामल, नून, खोर्सानी, गुन्द्रुक, सिकुटी सबै मिलाएर एक एकवटा भोला तयार भयो । धेरै साथीहरूसँग जाउँ भनी सल्लाह गरेकोमा जाने दिन केवल हामी दुई पदम र खगेन्द्र सहित चारजना भयौ । यो पनि हाम्रो लागि कम खुशीको विषय थिएन ।

असोज ११ गते १० बजे माभै दशैमा बाक्सिला अड्कल माइलाको घरबाट हाम्रो यात्रा आरम्भ भयो । हाम्रो यात्राले बाक्सिला हरेलोडाँडा चढ्यो । हिजो अस्तिसम्म साउनमा पर्ने हरेलोको दिन रातभरी जोडाजोडीहरु भाका खाने, दोहोरी गाउने, नाच्ने चलनबाट

नाम चलेको 'हरेलोडाँडा' हाम्रो लागि नौलो थिएन तर यात्राको दृष्टिले त्यसको रौनकता अर्कै हुँदोरहेछ । एकपटक उभिएर रुपाकोट, मैयु, लौरै गडी डाँडाको, दृष्यावलोकन गर्‍यो । हाम्रो नजर हामी उभिएको खरभिरको डिलमा पनि पुग्यो । कठै ! त्यो भिरबाट ३० वर्ष अघि बाक्सिला पञ्चायतको सचिव साने गुरुङ रक्सीले मातेर लडीमरेको स्मरण गर्‍यो । यस्ता धेरै भीरहरु छन् जहाँबाट रक्सीको कारण लडेर मानिसहरुले आफ्नो ज्यान गुमाएका छन् । हामी पनि एउटा विकट भीरको बाटो ताकेर यात्रा शुरु गरेका छौं कहीं दुःख समाचार नबनोस् भन्ने सतर्कता लियौ ।

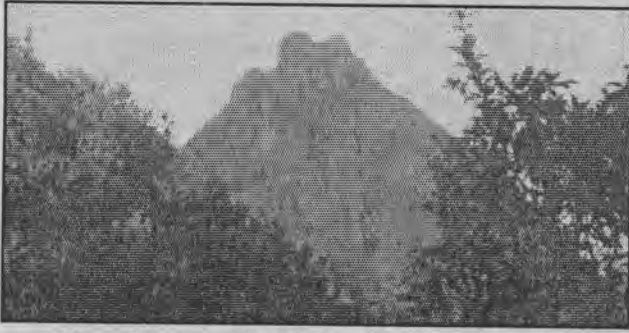
हामी हरेलोडाँडालाई छोडेर तेस्रोबाटो लाग्यौ । दुमी राईहरुको पुर्खा डिबुपेल, तोदिप्पु, हरेपु, ननहाड र रोकोवासीहरु आजीवन शिकार खेलेको र बास बसेको 'बोब्ले ओडार', नजिकै पर्ने दुङ्कुलुङ्गाको सेरोफेरो दुमीहरुको यथार्थ इतिहासको पाना जसलाई कुनै राष्ट्रप्रेमी इमान्दार र जिम्मेवार इतिहासकारहरुले लेख्न बाँकी छ । त्यसलाई पनि स्मरण गर्दै अगाडि बढ्यौ ।

कुरा गर्दा गर्दै बास्यानीको ढोकाडाँडा आइपुग्यौ । एक जमानामा बुधवारको रात 'रोदी', 'भाका' र मनोरञ्जनको केन्द्र बनेको ढोकाडाँडा आजभोली बनेका दुईचारवटा घरहरुले त्यसलाई विस्थापित गरिसकेको छ । अब त्यो फर्केर आउने सम्भावना पनि छैन । तर इतिहासले हामीलाई 'ढोकाडाँडा' त्यस्तो ठाउँ हो जहाँ हाम्रा पुर्खाहरु राई, गुरुङ, मगर, लिम्बु, दमाई, सार्की, कामी, शेर्पाहरु एकसाथ नाचगान गर्ने र भलाकुसारी गर्ने रमणीय स्थल थियो भन्ने ज्ञान गराउँछ । "मन्धनी घुरा, नाचन मन्धरी भै भन्छु हुरा" भन्ने लोकप्रिय सुसेली यसै ठाउँको उपज हो । आहा ! यस्तो रमाइलो ठाउँमा हामी यात्रीको रूपमा पुग्यौ । त्यहाँ एक परिचित साथीले आदरकासाथ चिया र सिया पिलाउनु भयो अनी चिलिमदुङ्गा र साल्मा पुग्ने बाटो पनि बताइदिनु भयो ।

ढोकाडाँडाको मिनी बजारमा हाम्रो क्षणिक बसाई भए पनि

पूर्वी दिशाबाट देखिने चिलिमदुङ्गाको मनमोहक दृष्य ।

पश्चिम दिशाबाट देखिने चिलिमढुंगाको मनमोहक दृष्य ।

किनकिन हामीलाई त्यहाँको माया बसिसकेको थियो । लाग्थ्यो कि एकरात यतै बिताइदिउँ र अतितलाई बल्भाउने नयाँ इतिहास कोरिदिउँ । तर आखिर हिँडनु नै थियो । तसर्थ तेर्सो बाटो लाग्यौं । तथापि ढोकाडाँडाको रंगीविरंगी दृश्यहरूले मनको अन्तर्कृनामा दिनभर धड्कन दिइरह्यो ।

ढोकाडाँडालाई मनमा बोकेर हामी मामातिम धनबहादुर राईको घरमा ठोकिन पुग्यौं । आफ्नो रायड (राइचु) वंशलाई भण्डै भण्डै बिसैर साम्पाड वंशपट्टि आवद्ध हुन पुगेका मामातिमका राईचुहरु ससर्का गाउँबाट हिनजोशीको छोरा साखामदेउको पालामा मामातेम गएको भन्ने भनाइ स्वर्गवासी स्वर्गीय जनक राईको रहेको विचारहरु हामीले छलफल गर्नुपर्छ । छुट कुराहरु भए थप गर्ने जिम्मेवारी राजन रायडलाई जिम्मा लगाई उम्माले चाहिँदो तिर्खा मेटाएर हामी अगाडि बढ्यौं । हामी पुग्नु थियो खार्ताम्छर अनि खोज्नु थियो लुप्पो राईहरु । अन्धकारले साम्राज्य फैलाउन लागीसकेको बेला जसलाई भेट्छौं उसैलाई “लुप्पो राईहरुको घर कहाँ पर्दछ ?” भनी सोध्दै हिँड्थ्यौं । धेरैलाई ‘लुप्पो’ भनेको थाहा रहेनछ । केवल ‘प्यालुड’ चाहिँ थाहा रहेछ । वास्तवमा प्यालुडको छोरा ‘लुप्पो’ हो भन्ने कुरा वंशावलीको जानकारी नराखेलाई के थाहा । हामी अझ अगाडि बढ्यौं एउटा डाँडाको घर ताकेर । एकजना खाइलाग्दो दिदीसँग प्यालुड राईको घर सोध्यौं ? उहाँले पहिले हाम्रो सबै परिचय लिनुभयो र अनि मात्र ससिम्मा भन्ने चतुरमनी लुप्पो राईको घर देखाइदिनुभयो । दिदीलाई धन्यवाद दिएर हामी त्यतै लाग्यौं र सो घर पुग्यौं ।

नयाँ मानिस देखेपछि गाउँलेहरुलाई शंका लाग्नु स्वाभाविकै थियो । त्यसैले ससिम्मा दाई त्यसको अपवाद रहनु भएन । तर हामीले हाम्रो उद्देश्य प्रष्ट पारेर उहाँलाई सहज बनायौं । बेलुकी बत्तिको सहायताले खार्ताम्छरली लुप्पोहरुको छुटपुट वंशावली टिप्न थाल्यौं । लिखितमको रूपमा नरहेको वंशावली केवल वकितमको रूपमा दिमागले कतिदिन संचय गरेर राख्न सक्थ्यो र तैपनि ससिम्माले जानेसम्मको बताइदिनुभयो । बेला बेलामा श्रीमती ससिम्माले पनि अड्को पड्को फुकाएर सहयोग गर्नुहुन्थ्यो । साम्पाडखोलामा लुप्पोको वंशावली सबभन्दा जेष्ठ व्यक्ति सुन्दरमाया निनीले जान्नु हुन्छ भन्ने ज्ञान हामीलाई ससिम्माले अवगत गराउनुभयो । तर त्यसबेला ठूलो साँभ भइसकेकोले भोली बिहान त्यहाँसम्म जाने सल्लाहमा बाँधियौं ।

एकै घरमा धेरै जना बास बस्नु अनि खानु पिउनु कति बोभ हुन्छ घरबेटीलाई । खुकुरीको चोट अचानोलाई मात्र थाहा हुन्छ भन्ने सोचेर हामी ससिम्मा दिदीको तातो चियाको साइत गरेर खगेन्द्र र नृप एकातिर अनि बाँकी दुईजना ससिम्माकै घरमा बस्यौं ।

भोलि बिहान बेलैमा सुन्दरमाया निनीकोमा गयौं । उमेरले आठदशक पार गरेकी ती आदरणीय वृद्ध सुन्दरमाया निनी नामजस्तै शुन्दरी हुनुहुँदोरहेछ । उहाँले लगाएको सुनको गहनाहरूले अझ उहाँलाई बान्की पारेको थियो । उहाँको जस्ताको तस्तै दाँत, भरिलो गाला, स्पष्ट बोली र श्रवणशक्तिको बयान गरेर साध्य छैन । त्यत्तिका उमेर पार गरिसकेका ती निनीको सौन्दर्यताको बयान गर्नु हाम्रा लागि गौरवको विषय हुन्छ । उहाँ साँच्चिकै आदिम किरात नारी ‘नायम्’को प्रतिरूप हुनुहुन्थ्यो । ती वृद्धा निनीको सहयोगले खार्ताम्छर र चोखाने गाउँको लुप्पोहरुको वंशावली टिप्पौं । यो दिन थियो २०५८ साल कार्तिक १२ गते रविवार । हामीलाई ती वृद्धा निनीसँग धेरै भलाकुसारी गर्ने इच्छा हुँदाहुँदै पनि हाम्रो यात्राको समयले हतारो लाउदै थियो तसर्थ निनीको आशिष थापेर हामी पुनः ससिम्मा दाइकै घरमा फर्क्यौं ।

ससिम्मा दाइको घरबाट विदा लिई हामी माथि लेकाली भोटेहरुको घरमा आलु उसिनेर खाने इच्छा गरेको थियो । तर ससिम्माले हामीलाई आग्रहकासाथ खाना पाकिसकेको छ खाएर जानुहोस् भन्नुभयो । त्यो आग्रहलाई अस्वीकार गर्न अपमान गर्नु सरह थियो तसर्थ उहाँको आतिथ्यलाई हामीले स्वीकार गर्नुपर्छ । हामी जाने बेलामा केही दुःख हेर्न चाहन्थौं तर उहाँहरुले केही चाहनु भएन । बरु उल्टै ‘साइत’ भनेर आँगनमा नै एक एक टुक्से रक्सी खुवाउनु भयो । त्यतिमात्र कहाँ होर बाटोलाई भनी फाल्टै एक बोतल रक्सी पनि हाम्रो तुमलेटमा लगाइदिनु भयो । यो वास्तवमा आत्मीयताको एउटा प्रतिक मात्र थिएन किरात संस्कृतिको विशेषता र हामीप्रति उहाँहरुको विश्वासको फल थियो । त्यो विश्वासलाई हामीले जीवनमा अनवरत बचाई राख्नुपर्ने कर्तव्य भएको छ । यो कर्तव्यको पालना त्यतिखेर मात्र पूरा भएको मानिनेछ जहिले दुमीराईहरुको भाषा, वंशावली, धर्म र संस्कृतिको संरक्षण, सम्बर्द्धन अनि शाश्वत इतिहास स्थापित हुनेछ ।

यही कर्तव्यबोधका साथ हामीहरु बिदा भई फोटो समेत खिचेर दशबजेतिर ढालतरवार जाने उकालो बाटो लाग्यौं । कहिले कोदोवारी, कहिले मकैबारी कहिले खरुकीघारी हुँदै हामी एउटा लेकाली गोठमा पुग्यौं । त्यो गोठ त उही शुन्दरमाया निनीको अन्तरी छोरीको रहेछ । हामीलाई के खोज्छस् कानो आँखो भयो । त्यहाँ हामीले अघाउँजेल पानी पियौं । अन्तरीले हामीलाई पोलेको मकै, करेला र दूध पनि खान दिइन् । सेवाको बदलामा हामीले केही दिन चाह्यौं तर बल्ल बल्ल कहाँदिखि आएको पाहुना भनेर केही लिन मानिनन् । बहिनीको हँसिलो मुहार, रसिलो बोली र मिजासिलो व्यवहार हाम्रो लागि वरदानसिद्ध भयो । अझ उनले आफ्नो भाइलाई ढालतरवारसम्म पुग्ने पथप्रदर्शक समेत पठाइदिएर हामीप्रति अमिट गुण लगाइन् । र, लाग्छ, के हामी पनि अरुको लागि यति सेवा दिन सक्छौं ? के हामी ससिम्मा, ससिम्मा र अन्तरी बहिनी जस्तो सच्चा सेवक बन्न सक्छौं ? आज मानिसहरु कसैप्रति गरेको सेवाको पछाडि ठूलो स्वार्थ पालेका हुन्छन् तर उहाँहरुमा त्यस्तो स्वार्थ पटकै थिएन ।

अन्तरीको भाइले हामीलाई ढालतरवारकै फेदमा ल्याईपुऱ्याए जहाँबाट हामीले खोजेको प्यारो चिलिमढुङ्गालाई प्रथम पटक दर्शन गर्ने मौका पायौं । चित्त आर्कषक उसको स्वरुपलाई हामीले आ-आफ्नो क्यामरामा कैद पनि गर्नुपर्छ । अब ढालतरवार डाँडा पुगी नै सकेको हुँदा पथप्रदर्शकलाई विदा दिई हामी डाँडा चढ्ने शुरुमा लाग्यौं ।

ढालतरवार डाँडाको काखैमा एउटा सानो चल्नेटी ढुङ्गा छ ।

त्यहाँ कोरिएका तरवार र अन्य प्राचीन युद्ध सामग्रीहरूको चित्रलाई अडकल माइलाले स्पष्ट पार्न थाल्नु भयो 'पृथ्वीनारायण शाहको एकिकरण अभियान अघि यहाँ स्थानीय किराती राजाका किल्ला थियो रे त्यही समयमा सेनाहरूले कोरेको एक प्रमाणिक किरात इतिहास हो यो' । कुरा कति सत्य हो त्यसको प्रमाणिक दस्तावेज कोही अन्वेषकहरूले खोजी गर्न बाँकी नै छ तर दुङ्गामा कोरिएका यस्ता ढाल तरवारको चित्रकै आधारबाट ढालतरवार डाँडा भन्ने नाम एकिकरण अभियानपछि रहन गएको तथ्य भने घामजस्तै छर्लङ्ग छ । यो ढालतरवारको पश्चिम साँदमा रडकासु नाम गरेको अर्को डाँडा छ सम्भवत ढालतरवार नाम रहनु अघि यो डाँडा पनि 'रडकासु' नै भनिन्थ्यो । रडकासु (चु पनि प्रयोग हुन्छ) को बाजे तोदिपु र पिता वापु यसै भेगतिर शिकार खेला बसेको र नातिहरू रत्कु, हदी र रडकासु समेत यतै हुर्किएको हुनाले रडकासुको नामबाट यो डाँडाको नाम रडकासु रहन आएको तर्क पनि स्पष्ट छ । तर कालान्तरमा किरातहरूको इतिहास धर्म, संस्कृति, किल्ला, गढी, गौडा, मौजा आदि नष्ट गर्ने काम भएपछि यो नाम पनि हराई ढालतरवार भन्न थालियो । तर 'हिउँ बिले पनि खार रहन्छ' भने जस्तो यहाँको इतिहास हराए पनि रडकासु र ढालतरवार जस्तो अवशेष प्रमाणहरू अझै जीवितै छन् ।

इतिहासको यस्तै मन्थनपछि हामीहरू पुनः ढालतरवार डाँडाको टुप्पैमा चढ्न थाल्यौं । ठूला ठूला ढुंगाहरूको बनोट भएको यो डाँडा पृथ्वीको साँच्चै अनौठो सृष्टि लाग्छ । यसको श्रृंखला चिलिमदुङ्गा, लउरे, साल्पा र सुलीचुम पर्वतसँग जोडिन पुग्छ जसको प्राकृतिक बनोटमा ढुङ्गे पहाडको अधिकता पाइन्छ । यी पर्वतहरूलाई सपना र विपना दुवै अवस्थामा अनौठो र भयंकर डरलाग्दो देखिन्छ ।

दिउँसोको दुई बजिसकेको थियो आकाश एक दम खुला थियो, चारैतिरबाट दृश्य हेर्न सकिन्थ्यो । त्यसैले धित मरुजेल हेर्न र पुनः चिलिमदुङ्गा पुग्ने सुरले पूर्वतिर छड्कियो । पश्चिमतिर पुगिसकेको घामको किरणले चिलिमदुङ्गालाई सुनौलो बान्की पारिरहेको थियो । र, लाग्थ्यो कि चिलिमले हामीलाई स्वागत गरिरहेको छ । त्यही उमङ्गमा हामी फूर्तिसाथ अगाडि बढ्यौं र एउटा दोबाटो परेको गहिराइमा पुग्यौं । यसलाई 'हलहले' भनिंदो रहेछ भन्ने कुरा पछि थाहा पायौं । अब पन्थौं यरेमरे । कता लाग्ने हो कता ? केही बेरको सल्लाहपछि हामीहरू बायाँतर्फको गोरेटो पछ्यायौं । 'नचिनेको बाटो नहिँड्नु, नजाने गाउँको बाटै नसोध्नु' भन्ने उखान थाहा हुँदाहुँदै पनि हामीहरू त्यसैको सहयात्री थियौं । तसर्थ यात्राको कठिन अवस्था शुरु भयो । एउटा अस्पष्ट गोरेटोबाट ओरालो लाग्दै गयो, फेरि तेर्सो आयो तर उकालो आएन । हामी सिधै चिलिमको फेद पुगेर टाकुरा चढ्न चाहन्थ्यौं तर विन्द्रावनमा हाम्रो यात्रा शिशु र वसन्तको कथा जस्तो भयो । पट्टेर घारीभित्र जान्नु सुन्नु केही थिएन तर कतै कतै मालिङ्गो चोया केलिएर फालिएका गित्राहरू अनी कतै अक्कर चढ्न राखिएको मक्किसकेको काठैलिस्नु भेट्दा हामी ठिक बाटोमा छौं जस्तो लाग्थ्यो । यसै क्रममा एउटा ढुंगाको छिडी पार गरेर ओरालो लागेपछि बाटो विरियो भन्ने ठानेर पुनः उकालो लाग्यौं । भएको सानो गोरेटो पनि छोडेपछि अब विशाल मालिङ्गो घारीभित्र हिँड्न थाल्यौं । यसबेला न जमिन देख्न सक्थ्यौं न आकाश न त साथीहरूलाई नै । केवल आवाजको भरमा लहरा लुहरी र मालिङ्गो अट्याउँदै ठूला ठूला भीरहरू चढ्दै गयो । अकस्मात् अजङ्गको अग्लो ढुंगा फेला पायौं । लौ ! चिलिमदुङ्गा यही रहेछ भनी ढोग्न थाल्यौं । तर

स्थानीय किरात राजाका सेनाहरूले ढुंगामा उतारेका ढाल तरवारका नक्सा अंकित ढाल तरवार ढुंगा हेर्न व्यस्त नृप, पदम र खगेन्द्र दुमी राई ।

उफ्! कहाँ हुने । एउटा गुराँसको रुख चढेर पूर्वतिर हेर्दा एउटा लाम्बो सानो पर्वतलाई बेलुकीको घामले सुनौलो दृश्य दिइरहेको थियो । हामीले अनुमान गर्नु- अवश्य चिलिम ढुंगा त्यही हो । हाम्रो अनुमान सही रहेछ र यसअघि चिलिमढुंगा भनी ढोगेको चाहिँ पछि थाहा भयो त्यो त कम्मरे ढुंगा रहेछ । तर जे होस् कम्मरे ढुंगाको स्वरूप यो पृथ्वीमा एउटा आश्चर्यको कोटीमा पर्दछ । कुनै समयमा यसले आफ्नो इतिहास र महिमालाई स्थापित गरेरै छाड्नेछ, केवल यो समय पखन मात्र बाँकी छ ।

त्यसदिनको हाम्रो यात्रा गन्तव्यहीन जस्तै भयो । कहाँ बस्ने बास, कहाँ छ चिलिमदुङ्गा पुग्ने अत्तोपत्तो थिएन । तैपनि हामी उकालै लाग्दैथियौं । अन्त्यमा बल्ल एउटा डाँडोमा पुग्न सफल भयौं जहाँबाट हामीले खुला आकाश र भयानक अग्लो चिलिमदुङ्गा हाम्रै अगाडि देख्यौं । त्यसको वनावटमा कतै डरलाग्दो कालो पहरा, कतै उछिडिएको दारे ढुंगा र कतै मालिङ्गो घारी देखिन्थ्यो । त्यसको भयानक स्वरूपलाई हेर्दा चिलिमको टुप्पामा पुग्ने आशा कम मात्र राख्न सकिन्थ्यो । तैपनि हामीले साहसलाई छोडेनौं । तसर्थ चिलिमको फेद पुग्नलाई एउटा डाँडो चढ्न लाग्यौं । बेलुकीको ऋण्डै पाँच बजिसकेको थियो हामी चिलिमको टाकुरामा पुगेर बास बस्न चाहन्थ्यौं तर त्यो त क्षमताभन्दा बाहिरको कुरा रहेछ । तथापि रात नपरेसम्म हिँडिरह्यौं । सूर्य अस्ताउन लागिसकेकोले रातो किरणले चिलिमको स्वरूपलाई सुनौलो मुस्कान दिइरहेको थियो भने हाम्रो पट्टि चाहिँ अँध्यारो सुरु हुन लागिसकेको थियो । हेर्दा हेर्दै भ्रमक रात पन्थो ।

टर्चको सहायताले पहराको भाडी र वृट्यान समात्दै कष्टकासाथ एउटा थुम्कोमा पुग्यौं जुन चिलिमको पश्चिमतिर पर्छ । तर त्यहाँ पुगेपछि हाम्रो उत्साह एकाएक गायब भयो । आशा थियो थुम्कोमा पुगेपछि बास बस्ने ठाउँ पाइनेछ । तर होइन रहेछ, त्यहाँ त काई लेउ पलाएका हेर्दै डरलाग्दो ठूला ठूला कालो, दारे ढुंगाहरू मात्र थियो । फेरि त्यसमाथि थप वेगिलो चिसो फुड्की समेत चलेकोले हामी छिटो छिटो सोही बाटो फर्क्यौं र करीब ५० मिटर तल ओर्लेर एउटा डरलाग्दो पहराको फेदमा जसो तसो रात काट्यौं । लाग्थ्यो कतै वनदेवता, शिकारी वा हिंस्रक जन्तुहरूले दुःख दिनेछ तर कतै छिस्त्रक पनि गरेन ।

भोली बिहान ६ बजे हामी भिनो आशा लिएर पुनः हिजोकै

डाँडो चढ्यौ तर त्यो डाँडो त भन्नु डरलाग्दो देखियो । तसर्थ पुनः वृत्तान्तहरू समात्दै ओरालियो । पुनः चाहन्थ्यौ चिलिमदुङ्गाको फेद अनी चढ्न चाहन्थ्यौ टाकुरा । तर बाटोको अभावले त्यो 'आकाशको फल आँखा तरी मर' भैरहेको थियो । हामी कुनै उपायले घुम्दैफिदै चिलिमको फेद आइपुग्यौ तर भयंकर छाँगो परेको पहराको दृश्यले हाम्रो सातोपुल्लो उडायो । चिलिम चढ्नु त कता हो कता !

आसाहिनताको बाटोमा हामी अलमलिदै हिँडिरह्यौ । जंगली भिगंहरू हाम्रो डरले कराउँदै टाढा टाढा भागेको सुनिन्थ्यो । यस्तैमा सबभन्दा डरलाग्दो पहरा पार गरेर चिलिमको दक्षिणपाटोमा पर्ने एउटा पानी खोल्सामा आएर धित मरुज्जेल पानी पियौ, चाउ चाउ पकाएर चिउरासँग खाँयौ र दशबजेतिर पुनः चिलिमदुङ्गा चढ्ने बाटोको खोजीमा लाग्यौ ।

आशाको किरण हामीलाई माखाम्ला डाँडाको सिरानमा रहेको गुर्दुमडाँडा (नाम पछि थाहा भएको) पुगेमा त्यहाँबाट चिलिमदुङ्गा आरोहण गर्न सजिलो पछि भन्ने अनुमानले काँडेधारी पन्छाउँदै करीब दुईघण्टा हिँडेपछि एउटा डाँडोमा आइपुग्यौ । त्यहाँबाट चिलिमदुङ्गाको पूर्वी पाटो स्पष्ट देखिन्थ्यो । हामीहरू एउटा गोरेटो खेदेर चिलिम पुग्ने आशामा उकालो लाग्यौ । गुर्दुम भञ्ज्याङ्ग पुगेपछि चिलिम अझ नजिकै देखियो । अब चिलिम पुगिन्छ भन्ने खुशीमा विश्राम गरी फोटो खिच्ने, खाजा खाने, गित गाउने काम सकेर उकालो लाग्ने तरखरमा थियौ, एककासी आकाश कालो भयो, हेर्दाहेर्दै कालो बादलले चिलिमलाई ढाक्यो, एकैक्षणमा मुसलधारे पानी र असिना दर्कन थाल्यो । अब यात्रा अन्त्य गर्नु सिवाय अर्को उपाय थिएन । असिना पानीको वेग बढेर गयो हामी ओरालै हाम फालेर करीब डेढ घण्टामा मखामला गाउँ सिरानमा रहेको एउटा गोठमा पुग्यौ । असिना भरीले गोदेर मुसो भएको हामी जस्ताको लागि उक्त गोठ आफ्नै घर सरह थियो । एउटा छोरोसँग गोठाले जीवन बिताएकी त्यस गोठकी दिदी हाम्रो लागि मातासरह भइन । हामीलाई पोलेको मकै उसिनेको आलु र तातो चिया खुलाएर हाम्रो दिलमा अर्को अमिट छापको रूपमा बस्न पुगिन् । दिदीले हामीलाई चिलिमदुङ्गा चढ्ने बाटो पनि बताइदिइन् । तसर्थ हामी पुनः त्यहाँ पुगेरै छाड्ने अठोट गर्थौ ।

खाई पिई भलाकुसारी गर्दा गर्दै घाम डुवीसकेको हुनाले बासको खोजीमा लाग्नु थियो । गोठको क्षमताले भ्याउन सक्ने थिएन । तसर्थ हामी गाउँतिर लाग्यौ । पहिले सिरानघरमा पुग्यौ त्यहाँ मान्छे थिएन, पुन तल्लो घरमा भन्थौ भाग्यवशः त्यो त चिनेको मानिसको घर पो रहेछ, अनि त के खोज्छन् कानो आँखो भयो । वशः हामी त्यहाँ एक रातको पाहुना भयौ । दिक्तेलबाट टिका थाप्न गएकी प्यारी बहिनी नाइसोरकी आमाको हातले छानेको जौको बाक्लो जाँड, लेकाली रक्सी, सबै हाम्रो भागमा सच्यो । त्यस रात पाहुनाको रूपमा हामीले आरामपूर्वक रात कटायौ ।

बिहान ब्यूँफुदा ६ बजिसकेको थियो । त्यहाँबाट ह्याकुले भञ्ज्याङ्ग नजिकै देखिन्थ्यो । 'ह्याकुले भञ्ज्याङ्ग लौरैथान' भन्ने पुरानो किंवदन्ती सुन्दै आइएको थियो त्यसको सार यतिखेर मात्र प्रष्ट भयो । साँच्चिकै भैसीको ह्याकुला जस्तो देखिने ह्याकुले भञ्ज्याङ्ग चढेर डाँडे डाँडा रिमिता हेर्दै लौरैथान पुगेर लौरा गाड्न अनि साल्पा पुग्ने प्रचलन शताब्दीयौ अगाडिको हो । यो धेरै जातिहरूको साभा सांस्कृतिक निशानी हो । साल्पा जाने एउटा विकल्प बाटो यही भएको हुँदा यहाँ धामीहरू

एक फिन्ता नाची, फूलपाती चढाई, बिसाई, खाईपिई गरी हिँड्छन् ।

यस्तै अनगिन्ती विषयवस्तुहरूको कुराकानीपछि हामीहरू बिदा लिई पुनः हिजोकै गोठमा निस्क्यौ । हामी जानु थियो चिलिम र साल्पा पनि । तर समयको अभाव र बाटोको अनभिज्ञताको कारणले साल्पा पुग्ने कार्यक्रम रद्द गर्नु र चिलिमदुङ्गासम्म चाहिँ नपुगी नछाड्ने अठोटकासाथ उकालो लाग्यौ । करीब ३ घण्टा लगाएर

गुर्दुम भञ्ज्याङ्ग पुग्यौ । माथिबाट पहराले थिच्चाकी भन्ने खालको

खार्ताम्छाका लुप्पोहरूको वंशावली स्रोत दाता वृद्धा शुन्दरमाया निनी ।

हुँगै हुँगाको पाखाहरू भएकोले हुन सक्छ यो ठाउँको नाम गुर्दुम रह्यो । यो ठाउँको अनौठो विशेषता के छ भने हामी जे आवाज निकाल्छौ यो पहाडले त्यही आवाजमा प्रतिध्वनी दिन्छ । त्यसैले हामी त निकैबेरसम्म गुर्दुम पहाडसँग जिस्कीरह्यौ । हामी गीत गाउँछौ उ पनि गाउँछ, हाँस्छौ उ पनि हाँस्छ, उसलाई सोध्छौ उसले पनि सोध्छ । यस्तै रमाइलो पाराले गुर्दुमसँग केही समय बितायौ र पुनः उकालो लाग्यौ ।

हाम्रो बाटो अब मालिङ्गो घारीभित्र पस्यो । बाटो छैन तर जसरी पनि उकालै जानुपर्छ । हामीलाई आशा थियो कि उकालो सकिएपछि चिलिमदुङ्गा पुग्ने बाटो थाहा हुनेछ । यही आशामा डेढघण्टा हिँडेर थुम्कीको फेदमा पुग्यौ । थुम्की पुग्नलाई एउटा अक्कर पार गर्नु थियो । हाम्रो साथी खगेन्द्र त सजिलै अक्कर पार गर्नु तर हामीले सकेनौ । त्यसैले खगेन्द्र माथिबाट तान्ने कोही तलबाट ठेल्ने गरेर चारैजना अक्कर चढी भैरुडपाती अठ्याउँदै सानो तर अग्लो थुम्कोमा पुग्यौ । त्यहाँ पुग्दा खुशीले पागल सरी भयौ । ठूलो ठूलो आवाजमा करायौ । लैवरी र मारुनीका भाका लय हालीहाली गायौ, फोटो खिच्यौ, देवतालाई भेट्टी चढायौ । त्यहाँबाट पश्चिमतिर चिलिमदुङ्गा अलि होचो रूपमा देखिन्थ्यो । वरीपरिका धेरै डाँडाकुँडालाई नजिकै देख्यौ । यतिखेरसम्म घडीले बाह्र बजाइसकेको थियो । त्यसैले भैरुडपाती टिपेर पोको पाँदै थुम्कीबाट ओर्लियो र चिलिमदुङ्गा जाने बाटो पहिल्याउन लाग्यौ । तर त्यहाँका ठूला ठूला पहराहरूले हामीलाई सफलता हात लाग्न दिएन ।

त्यस्ता ठूला ओडार र गुफाहरूको बाटो छिचोलेर हिँड्नु पर्दा कतै किरातको जेठो दाजू बाघ र माइला दाजू भालु भेटिन्छ कि भन्ने डर पनि हुन्थ्यो । बेला बेलामा हँस्यौली पनि हुन्थ्यो । साथी विच्छेड हुँदा सुइसेलाले बोलाउँथ्यौ । यस्तै सुख दुखकासाथ चिलिम जाने बाटो खोजीरह्यौ । तर अपशोच सफल भइएन । हाम्रो लागि यो एउटा दुर्भाग्यको विषय बन्यो । चिलिम पुगेर त्यसको वास्तविक रहस्य पत्ता लगाउने, ९० सालको भूँडचालोले भाँचेको चिलिमको अवशेषको फोटो खिच्ने र त्यसलाई धार्मिक सांस्कृतिक प्रेमीहरूलाई देखाएर छाड्ने हाम्रो आकांक्षा त्यसै थाँती रह्यो ।

यति हुँदा हुँदै पनि खुशीको कुरा चाहिँ चिलिमभन्दा अग्लो थुम्को (शिद्ध डाँडा) चढेर चिलिमलाई उँधो हेर्दा साँच्चै आनन्द आएको थियो । पृथ्वीले यहाँको भौगोलिक स्वरुपलाई अत्यन्त अनौठो विशेषता

प्रदान गरेको छ। चिलिमदुङ्गाको थाप्लो त्यति डरलाग्दो छैन जति यसको चौपाटामा भयानकता देखिन्छन्। यहाँको ढुंगे पहाडहरु कतै धारिलो, कतै सुरिलो कतै वाङ्गोटिङ्गो, कतै डरलाग्दो कतै रहरलाग्दो स्वरुपहरुमा स्थापित रहेकोले दर्शकहरुलाई आकर्षण नगर्ने कुरै छैन।

आजभन्दा करीब २० पुस्ताअघि तोदिप्पु भोजपुर सिक्केलबाट आउँदा यही बाटो भएर शिकार खेल्दै, लामदिजा (बाक्सला) आएका थिए रे। एउटा दन्त्यकथा जस्तो, भैसकेको इतिहास यो प्रकृतिको गर्भमा लुकेको छ। तसर्थ अहिले पनि रत्कु, हदी र रंकासु पाछाहरुले चिलिमदुङ्गालाई आफ्नो बलमघर (पुर्खाको घर) मान्ने प्रचलन छ। धामीहरुले गुरुको बाटो पहिलाउँदा चिलिमदुङ्गा पुग्छन्। यदि सपनामा चिलिमदुङ्गा देखे भने वंशभिन्न मानिस मर्छ, भन्ने किंवदन्ती पनि अद्यावधि जीवितै छ। तसर्थ विशेषगरी उपरोक्त पाछाहरुको चिलिमदुङ्गासँग ऐतिहासिक, धार्मिक, सांस्कृतिक साहिनो गाँसिएको पाइन्छन्। जान्नालाई श्रीखण्ड नजान्नेलाई खुर्पाको विड भएको आजको चिलिमदुङ्गा ९० सालको भूँइचालोले नभाँचेको भए संसारको आठौँ आश्चर्यमा पर्थ्यो। विचित्र आकारमा रहेको यो चिलिमदुङ्गा हुनसक्छ कतै पारुहाड र नायमले तमाखु खाने चिलिम प्रागऐतिहासिक युगमा कुनै परम शक्तिको कारणले सृष्टिको गतिमा अवरोध आउँदा त्यो ढुंगामा परिवर्तन भयो। अझ पनि चिलिमदुङ्गाको प्रत्यक्ष स्वरुप देखे पुरानो मानिसहरु धेरै पाइन्छन्। र, अहिले जुन दुईटा ढुंगा देखिन्छ त्यो भग्नावशेष मात्रै हो। अनि हुन सक्छ आदिम पुरुष पारुहाडले यही सेरोफेरोबाट विनायो, मुचुङ्गा र यसको खोल, काइयो, र थकेर्ना खिपेर नायमलाई प्रेमकोशेली पठाएका थिए। साल्मा, चिलिम र लौरैको मालिङ्गो घारीको पर्याप्तताले त्यही कुरालाई अनुमान लगाउँछ। अहिले पनि वर्षेनी मानिसहरुले डोको नाम्लो दामलो, चोया, भकारी टुसा यही क्षेत्रबाट उपार्जन गर्दैछन्। भैरुडपाती, सुनपाती, लालीगुराँस, चाँप,

कटुस यहाँका प्राकृतिक वरदान हुन्। अफसम्म मिर्ग, घोरल, बाघ, भालु, पाइन्छन्। चराचुरुङ्गीको त कुरै नगरौं। पर्यटकीय दृष्टिकोणले चिलिमदेखि साल्मासम्मको यात्रा साङ्गीलायुक्त छ। जे होस् विविध विशेषताले भरिपूर्ण चिलिमदुङ्गा एकपटक पुग्ने पर्ने ठाउँ हो भन्दा फरक नपर्ला।

X X X

हामी गालिङ्गो घारीको एक कुनामा बसेर डर, सफलता, असफलता, कल्पना, आकांक्षा, रहर, नैराश्य, उत्साह, छलफल, विप्लेषण सबै विषयसँग विदा लिएर घर फर्कने निर्णयमा पुग्यौं। हिंडेको चारदिन भैसकेकोले भोला रिक्तो भइसकेको थियो। तसर्थ यहाँभन्दा अगाडि बढ्नु भनेको 'खर्च न बर्च बाटैमा मर्छ' भन्ने उखानसँग सामना गर्नु थियो। बाँचिएछ भने कुनै समय आइएला भनी ओरालो लाग्यौं। घरमा कोशेली भनी छिपेको मालिङ्गो छानीछानी काट्दै बोक्यौं। हामी ४ बजे गोठमा पुग्दा हाम्रो लागि उसिनेको आलु, पोलेको मकै तयारी पारेकी रहिछन्। खोसेलाको रासमा बसेर हाँसी हाँसी खायौं। दिदीसँग भलोकुसारी गयौं। जेठी श्रीमतीको रुपमा एकल गोठाले जीवन बिताएकी ति दिदीको जीवन वेदनापूर्ण थियो। एउटा छेरी माइती नेपालमा छ, भन्ने थाहा पाउँदा हामीलाई यो दशमा मान्छे बेचेर खाने राक्षसहरुले माखामलाकी चेलीलाई पनि बाँकी राखेनछ, भन्ने थाहा पायौं। हामी केवल उसको चित्कार सुन्न सक्थौं तर गर्न केही सक्तैनथ्यौं। तसर्थ केहीबेर उनको वेदनालाई सुनेर हामी विदा लिई बाटो लाग्यौं। साँभ ८ बजे मामातिम आएर बास बस्यौं र बिहान बाक्सला आइपुग्दा अण्टीले आश्चर्य मान्दै भन्न लागिन् - 'राम राम ! एम.बी. सर काठमाडौँ पुगेर आइसक्यो क्या हो तिमीहरुको चाहिँ चाला हामी त बाघ भालुले खाई मान्यो कि भिरबाट ओइरिभरे भन्दैथ्यौं।' मूचि।

कविता

स्थिति

लक्ष्मण दुमी राई

के ले स्वागत गरौं यूवा साथी हो यो परिस्थितिलाई
मन मनै गुम्साउनु परेको छ, अहिले यो स्थितिलाई
हिजोको दिन त इतिहास बनी सकेछ, आज फर्की हेर्दा
गाउँ बेसी पनि युद्ध भूमि बनिसकेछ, आज नियाली हेर्दा
मादल र बाँसुरीको धुनले स्वतन्त्रता गुञ्जनु गाह्रो छ रे
गोठालोले गाई चराउने बनमा पनि शान्ति हुन सारो छ रे
चौतारीको सितल पनि अहिले प्यारो लाग्न छाडेको छ रे
काइला दाइलाई आज भोली नाचगान गर्न मनै छैन रे
न्याउली बास्ने रानीवनमा बन्दूकको आवाज आउँदै छ रे
लोकधून घन्कीने प्यारो गाउँमा बन्दूकको आवाज आउँदै छ रे
पाहुना सत्कार गर्ने मेरो गाउँमा नौलो मानिस देखा तर्सदै छ रे
विधुवा विधुयी र टुहुराहरु छाती पिटीपिटी रुँदैछन् रे
गैरी गाउँको साइँलाबाले पनि हार मानिसक्नु भएछ
युवा युवती लाई भूतकालको कथा सुनाउन छाड्नु भएछ
उनकै छोरा माइला पनि गाउँबाट टाढा-टाढा भागीसकेछ
के गरोस् विचरालाई परिस्थिति नै उसको लागि विष भएछ

विजया दशमी तथा दीपावली २०५९ को

शुभ उपलक्ष्यमा समस्त देशवासीमा

हार्दिक मंगलमय शुभकामना

व्यक्त गर्दछु।

LILA RAI
Proprietor

ANUPAM

• Shirting • Suiting • Tailoring
Aradhan Complex, Bag Bazar, Ktm.
Tel : 256489, (Shop), 413557 (Res.)

Step in for Best stitching and foreign
exclusive dress materials

धर्मशास्त्रको नजरमा - मासु भोजन

मणिप्रसाद सत्मराई

संसारका विभिन्न प्राणीहरू आहाराको आधारमा २ वर्गमा विभाजीत छन् । तीमध्ये मानिस मांसाहारी वर्गमा पर्ने प्राणी हो । मानिसद्वारा दैनिक जीवनमा कार्यशक्ति वृद्धिको लागि विभिन्न खाद्यसामग्रीहरूको उपयोग गरिरहेका हुन्छन् । थुप्रै त्यस्ता खाद्य सामग्रीमध्ये मासु पनि एक हो । मासु खाद्य वस्तुको पंक्तिमा आएता पनि यसलाई खाने विषयमा विभिन्न किसिमका टिका टिप्पणीहरू प्रकाशमा आएका छन् । कुनै विशेष जनावरको मासु कुनै विशेष वर्गको मानिसले मात्र खान सक्ने र अन्यले त्यसलाई छुनुबाट पनि वर्जित गरिएको छ । यद्यपि वैज्ञानिक तथ्य खोज्ने हो भने मूखं तर्क बाहेक अन्य केही हात नलाग्ला तै पनि हाम्रो समाजभित्र यो रितिस्थिति विद्यमान छ । कोही खसी मात्र खाने कोही राँगा मात्र खाने कोही सुगुर मात्र खाने प्रायतः यस्ता मानिस जताततै भेटिन्छन् । वा यी मध्ये कुनै दुईको मात्र मासु खानेको संख्या पनि प्रशस्त पाइन्छ । नखानुको पछि कारण सोधियो भने कसैलाई खाए पछि बिरामीले सताउने कसैलाई मन नपर्ने हुन्छ भने कसै सकेलाई त खान साथ बान्ता हुने पनि सुनिन्छ । केही वर्ष अगाडि म एक जना साथीकोमा विशेष कामले कास्की गएँ । वहाँहरू ब्राह्मण समुदायको मानिस हुनुहुन्थ्यो बस्दा बस्दै खाना खाने परिकार पनि आयो । स्वादिष्ट मानेर सबैले खाँयौं । खाइसके पश्चात् खानाको तारिफ गर्दै बगुरको परिकार प्रतिको वहाँहरूको उदार दृष्टिको गुनगान पनि गरियो । “तपाईंहरूले स-परिवारमा बंगुरको मासु खाएको देख्दा त साँझै हर्ष लाग्यो” इत्यादि इत्यादि । वहाँहरू छक्क पर्नुभयो “यो बंगुरको पो हो ? मैले हो तनी भने । पछि वहाँहरू एक आपसमा हेराहेर गर्न थाल्नुभयो । यहाँ सम्मकी घर मुली त उठेर खै कता लाग्नुभयो धेरै पछि मात्र फर्केर आउनुभयो । त्यसपछि पो मलाई थाहा लाग्यो त्यो लन्चन मिट जो टिनमा बन्दहुन्छ सबैलाई स्वादिष्ट लागेर धेरै पहिले देखि खाँदै आएका रहेछन् तै पनि बंगुरको हो भनेर थाहा रहेनछ । यसरी थाहा नपाई खानेहरूको संख्या पनि कम छैन । गाउँबाट राँगा नखाने मानिस काठमाडौं आएर चर्चा सुनेको भरमा ममचा दन्काएपछि जात गएको महशुस गर्नेहरू पनि बेला मौकामा भेटिरहन्छन् । यो जाति विशेषले खान हुने र नहुने मासुको परिकार कहिले देखि परम्परामा स्थापित भयो यो यकिन साथ भन्न सकिन्न । तापनि हाम्रो धर्मशास्त्रको अध्ययन गर्ने हो भने परापूर्व कालमा यस्तो परम्परा नरहेको पाइन्छ । देवताको लागि चढाइएको बली प्रसाद सरह हुने भएकोले बली चढाइएको कुनै पनि जनावरको मासु कुनै पनि मानिसको लागि खानयोग्य छ भनेर धर्मशास्त्रले स्पष्ट शब्दमा मासु खानका लागि आज्ञा दिएको छ । तर अनिकाल भई अन्य आहाराको अभावमा वा बिरामी भएको बेला औषधीको रूपमा भने देवतालाई बली नचढाइ पनि खान सकिने छ । खान

योग्य प्राणी खाएर कोही दोषी हुँदैन किनभने खाने र खाइमाणे दुवै ब्रह्माले नै श्रृष्टि गरेका हुन् । मासुको मात्र हैन अन्न मनुले त ‘न मांस भक्षणे दोषो न मद्य न च मैथुने’ भनेर मासु मात्र हैन मद्यपान, मैथुन आदि कार्यलाई पनि प्राणीको स्वभाविक प्रकृया हो ती सबै कार्य गर्नमा प्राणीको कुनै दोष छैन भनेर प्रष्ट पारेका छन् । कसैको स्वास्थ्यको कारणले कुनै वस्तु नखानलाई स्वभाविक ठान्न सकिन्छ अथवा अरुचीको कारणले नखान सक्तछ तर हरेक कुराको अगाडि धार्मिक कुरालाई जोडेर कुनै सम्प्रदाय वा जात जातिलाई छिः छिः दुर दुर गर्न चाहिँ उपयुक्त हुँदैन । कसैले अनइच्छाको कारणले नखाने छ भने खानेको निमित्त उसले तगारो बन्नु चाहिँ असल कार्य होइन ।

मैले सुनेथेँ मुसलमान समुदायका मानिस सुंगुरदेखि परै रहन्छन् । यति सम्मकि कसैले मस्जीदमा सुंगुर हुलिदिएमा सो मस्जीद नै छोडिदिन्छन् । एक चोटी त्यो विषयमा जान्न एक जना मुसलमान मीत्रलाई सोधेँ उसले नखाने कुरा त स्वीकार गर्नु तर थप के पनि भन्यो भने नखाएतापनि खानेलाई हिच्याएर चाहिँ हेरिदैन । यदि त्यसो हो भने मुसलमानी देश हुँदा हुँदै पनि मलेसियाको राष्ट्रिय आम्दानीको ठूलो हिस्सा सुंगुर फारामले ओगटेको छ । अब कसरी भन्न सकिन्छ मुसलमानहरू सुंगुर प्रति त्यति नकारात्मक सोच राख्छन् भनेर ? यी यस्ता सबै कुरा जान्दा जान्दै र बुझ्दा बुझ्दै पनि हामी हाम्रो विशिष्टता प्रदर्शन गर्न हामी भन्ने गर्छौं “म रक्सी खाँदिन” । “म सुंगुर छुँदा पनि छुँदिन” । र खाँदा र छुँदा के हुने ? यसको स्पष्ट जवाफ कहीबाट आउँदैन हरेकको फरक फरक तर्क पाइन्छ । यसको मतलब एउटै विशेष कारणले नभई व्यक्तिगत विचार र तर्कको आधारमा यो स्थिति चलिरहेछ । यो मात्र एउटा आफ्नो विशिष्टता सिद्धिको लागि बहाना भइरहेको छ वश । मैले पढेथेँ भारत स्वतन्त्रता हुने क्रममा भारतीय सैनिक तथा पुलिसहरूले आफ्नै स्वदेशी दाजुभाइलाई गोली ठोक्नु पर्ने परिस्थिति आउँदा भनेका थिए रे । हामी गोली हान्दैनौं किनभने त्यसबेला जुन गोली बन्दुकमा प्रयोग हुन्थ्यो त्यसलाई दाँतको सहायताले केप टोकेर फ्याँक्नु पर्ने हुन्थ्यो र मात्र बन्दुकमा लोड गर्न सकिन्थ्यो । त्यो गोलीको केप गाईको छालाबाट बनाइएको हुन्थ्यो त्यसैले हिन्दू भएको नाताला गाईको छाला टोक्न पाप सम्झिन्थ्यो । उनीहरू सफल भए अंग्रेजले गोली बदल्नु पर्नु रबरको केप राखेर बन्थो अर्को गोली । त्यसबेला एउटा निहुँ थियो गाइको छाला गोली चलाउन नमान्नेको लागि, वास्तवमा यस्ता निहुँ नै फाइदाजनक हुन्छ भने त ठीकै छ तर सबै ठाउँमा यस्ता कुरा नै हुन्छन् भन्न पनि सकिदैन बरु आफ्नै दाजुभाइ टाढा-टाढा हुँदै गइरहेछन् । आफ्नै बिरानो भइरहेछन् मासु खाने र नखाने बीचमा विस्तारै वैमनस्यताले जन्म लिँदैछ । हामीले हाम्रा पुर्खाहरूद्वारा रचित त्यस्ता

लेख शास्त्रहरु हेर्नौं भने त्यहाँ प्रष्ट रुपमा हामी देख्न सक्छौं हाम्रा पुर्खाले बनाइदिएको मासु खाने नियमहरु । अन्यबेला त खान छुट दिइएको थियो थियो पितृ श्राद्धको कार्यमा पनि मासु भोज लगाइन्थ्यो जो अनिवार्य जस्तै भन्दा पनि फरक नपर्ला । मनु स्मृति अध्याय ३ श्लोक २६७-२७२ सम्म हेर्ने हो भने हामी पाउँछौं । पितृ श्राद्धकार्यमा मासुको सिफारिश खुलेर गरिएको छ । त्यहाँ भनिएको छ ।

तिलैद्रीहिर्यवैमापैरदि भर्मूल्फलेन वा ।
दत्तेन मासं तृप्यन्ति विधिवत्पितरो नृणाम् ॥ २६७ ॥
द्वौ मासौ मत्स्यमासेन त्रीन्मासान्हरिणेन तु ।
औरभ्नेणाय चतुर शाकुनेमाथ पञ्च वै ॥२६८॥
षण्मासाच्छगमासेन पाषृतेन च सप्तवै ।
अष्टवेणस्य मासेन रौरवेण नर्वव ॥२६९ ॥
दशमासास्तु तृप्यन्ति वराहमसिहषमिषैः ।
शशकूर्मयोस्तु मासेना मासानेकादशैव तु ॥२७० ॥

संवत्सरं तु गव्येन पयासेन च ।
वाघर्षाणस्य मासेन तृप्तिर्द्वादशावर्षिकी ॥२७१॥
कालशाकं महाशल्काः खंगलोहामिषं मधु ।
आनत्यायैव कल्पन्ते मुन्यन्नाति च सर्वशः ॥२७२॥

अर्थात्

तिल, धान्य, जौ जल वा फल दिनाले पितृ एक महिना सम्म तृप्त हुनेछन् । माछाको मासुले दुई महिना हरिणको मासुले तीन महिना भेडाको मासुले चार महिना र पंक्षीको मासुले पाँच महिना पितृ तृप्त रहनेछन् । त्यस्तै बाखाको मासुले छ महिना मृगको मासुले सात महिना एक प्रकारको विशेष हरिणको मासुले आठ महिना, विशेष प्रकारको मृग (रुरु)को मासुले नौ महिना जंगली सुंगुरको मासुले वा अर्ना (जंगली भैंसी) को मासुले दश महिना सम्म पितृ तृप्त रहनेछन् । खरायो तथा कछुवाको मासुले एघार महिना, गाईको दुध वा खिरले एक वर्ष, सेतो बोका जसले पानी खाँदा दुवै कान पानीमा भिज्छ, को मासुले बाह्र वर्ष र कालशक (एक प्रकारको सब्जी) महाशल्क (एक प्रकारको माछा जसलाई समुद्रमा पाइन्छ) गैडा वा रातोबोकाको मासुले पितृ अनन्त सम्म तृप्त रहनेछन् ।

यी माथि पितृलाई तृप्त गर्न पितृको नाममा चढाइने मासु (अर्पित गरिने) त्यसबाट पितृलाई हुने तृप्तीको कुरा भयो तर सो चढाइएको अथवा पितृलाई अर्पित गरिएको मासु के हुने ? वा के गर्ने हो त ? पितृ आफै अदृश्य रुपमा आएर खान्छन् त ? हैन यसको लागि मनुले व्यवस्था गरिदिएका छन् । सोही अध्यायको श्लोक २५१-२५३

प्रष्ट्वा स्वदितमित्येवंतृप्तानाचामयेत्ततः ।
आचान्तांह्वानुजानीयादमितो रम्यतामिति ॥२५१॥
स्वधास्त्वित्येव तं ब्रुयुर्ब्राह्मणस्तदनन्तरम् ।
स्वधाकारः परा ह्वशीः शर्वेषु पितृकर्मसु ॥२५२॥

ततो भुक्तवतां नेषामन्नशेषं निवेदयेत् ।
यथा ब्रुयुस्तथा कुर्यादनुजातस्ततो द्विजैः ॥२५३ ॥
पित्रे स्वदितमित्येव वाच्यंगोष्ठे तु सुश्रुतम् ।
संपन्नमित्यम्युदये दैवे रुचितमित्यपि ॥२५४॥

अर्थात्

भोजनले तृप्त भएको ब्राह्मणलाई राम्रोसँग भोजन भयो ? सोध्नुहोस् सकारात्मक उत्तर आएमा अनुनय विनयका साथ भन्नुहोस् तपाईंको इच्छाले यहाँ बस्नुहोस् वा घर जानुहोस् सबै तपाईंको नै हो । त्यसबेला ब्राह्मणले 'स्वधाअस्तु'को आर्शिवाद दिनुपर्दछ । किनभने पितृ कर्ममा यो भन्दा उत्तम अन्य आर्शिवाद नै हुनसक्तैन । त्यसपछि जो खानेकुरा रहेका छन् ती पनि खानका लागि ब्राह्मणलाई अनुरोध गर्ने । जो अन्न बचेका छन् तिनीहरूलाई ब्राह्मणको इच्छा अनुसार गर्ने ।

यी सबै कुराहरुले के प्रमाणित हुन्छ भने परापूर्वकालमा मासुको विषयमा द्विमत थिएन । ब्राह्मणहरुले पनि सबै प्रकारका प्राणी (जनावर)को मासु ग्रहण गर्दथे । अब यसमा एउटा प्रश्न उठ्न सक्तछ भोजन ग्रहण गर्दा मासु ग्रहण गरिदैन थियो कि ? तर त्यस्तो होइन पितृको नाममा चढाइएको सम्पूर्ण अंश भनेको अन्त्यमा ब्राह्मणले नै प्राप्त गरी खाने क्रिया गर्ने हुन् । यसलाई पनि मनुले स्पष्ट शब्दमा व्यवस्था गरिदिएका छन् जसलाई हामी अध्याय तीनको श्लोक २२३ देखि २३० सम्ममा हामी देख्न सक्तछौं ।

तेषां दत्त्वा तु हस्तेषु सपवित्रं तिलोदकम् ।
तत्पिण्डाग्रं प्रयच्छेत् स्वधेषामात्वति ब्रुवन् ॥२२३॥
पाणिभ्यां तृपसंगृह्य स्वयमन्त्रस्य वर्धितम् ।
विप्रान्तिके पितृन्ध्यादन्धानकैरुपनिक्षिपेत् ॥२२४॥
उभयोर्हस्तयोर्मुक्तं यदन्तमुपनियते ।
तद्विप्रलुम्पन्त्यसुराः सहसा दुष्टचेतसः ॥२२५॥
गुणांश्च शुपशाकाधान्ययो दधि धृतं मधु ।
विन्यसेत्प्रयसः पूर्वं भुमाषेव समाहितः ॥२२६॥

भक्ष्यं भोज्यं च विविधं मूलानि चफलानि त ।
हधानी चैव मांसानि पानानि सुरभीविच ॥२२७॥
उपनीय तु तत्सर्वं शनतैः सुसमाहितः ।
परिवेषयेत् प्रयतो गुणान्सर्वान्प्रचोदयत् ॥२२८॥

नास्त्रुमापातयैज्जातु न कुप्येन्नानृतं वदेत् ।
त्रपादेन स्पृशेदन्त न चैतद्ब्रूयन्नेतत् ॥२२९॥
अस्त्रं गमयति प्रेतान्कोपोऽरीननृतं शुनः ।
पादस्पर्शस्तु रक्षासि दुष्कृतीनवधूनतम् ॥२३०॥

यसमा भनिएको छ ब्राह्मणको हातमा पवित्र कुरा सहित माथि पिण्ड दिनु । भोजनको सामाग्रीले भरिएको पात्र दुई हातले बिस्तारै आफ्नो पितृ सम्भरेर ब्राह्मणको नजिक राखिदिनु किनभने एक हातले दिएको वस्तुशकरले हरण गरिदिन्छन् । पहिले अचार, रायता, सुप, दूध, दही, घ्यू, मह, सबै सावधानी पूर्वक जमिनमा राखिदिनु यसै प्रकारले खानलायक फलफूलको, मासुको परिकार र सुगन्धित जल सबै चिज यसको गुणगान गाउँदै ब्राह्मणलाई

पस्किदिनु । ब्राह्मणले यी भोजन ग्रहण गर्दा आँशु नबरसाई सन्तोषका साथ खानु, क्रोध नगर्नु, भूठो नबोल्नु, खुट्टाले नछुनु, पस्कँदा खेरी जमिनमा नखसाउनु किनभने आँशु खसाएमा भुतले, क्रोध गर्नाले शत्रुले, भूठो बोलेमा कुकुरले, खुट्टाले छोए राक्षसले र पस्कँदा खसेमा पापीहरुले सो पिण्ड प्राप्त गर्नेछन् । वास्तविक पितृले पिण्ड प्राप्त गर्नबाट वञ्चित हुनेछन् । अफ्र यसलाई महर्षि व्यासले प्रष्ट रुपमा सरल भाषामा भनेका छन् :

“नाशनीयाद् ब्रह्माणोमासमनियुक्तः कथंचन ।
कतौश्राद्धे नियोक्तोवा अनशनन् पतित द्विज ॥”

अर्थात्

श्राद्ध कार्यमा नियुक्त नभई ब्राह्मणले मासुको भोजन नगर्नु तर श्राद्धमा नियुक्त ब्राह्मणले अनिवार्य रुपमा मासुको भोजन गर्नु यदी श्राद्धआदि कार्यमा नियुक्त भएर ब्राह्मणले मासु भोजन नगरेमा सो ब्राह्मण पतित ठहरिने छन् ।

यसरी परापूर्व कालमा कुनै पनि विशेष जात वर्ण वा वर्गको आधारमा मासु भोजनको विषयमा छुट्याइएको पाइँदैन बरु केही केही जनावरको मासु नखानका लागि सबै वर्गलाई निशेध गरिएको भने पाइन्छ । एक खुर मात्र भएको जनावर घोडा, गधा

आदि परेवा, हात्ति, उँट, सारस, गिद्ध, चिल, काग, भ्यागुतो, सर्प, कोइली, उल्लु इत्यादि त्यस्तै अरु केही जनावर पंक्षी र जलचर बाहेकका अरुलाई भने ‘सर्व प्राणस्य भोजनम्’ भनेर सबै प्राणी खान योग्य बनाइदिएका छन् । यसरी धर्मशास्त्र भित्र खोतलेर हेर्ने हो भने यस्ता थुप्रै प्रमाणहरु भेटिन्छन् जो पुनः पछि क्रमशः उल्लेख गरिँदै जानेछन् । यद्यपि मेरो व्यक्तिगत विचार भनेको यी सबै जनावरका मासु खान छोडे होलान् । श्राद्ध आदि कार्यमा पनि पितृलाई मासु चढाउन छाडियो होला वास्तवमा यसलाई सुधारको असल पक्षभन्दा राम्रै होला जस्ता लाग्छ । मैले त के प्रष्ट पार्न खोजेको हो भने आहारको कारणले हामी विभाजित नहौं भन्ने नै हो । अफ्र यस भन्दा असल त मासु भोजन नै नगर्नु हो । यस कुरामा द्विमत नहोला तर मासु भोजनकै कारणले वा त्यसैको आधारमा दर्जा छुट्याउन थालियो भने यसले भावी दिनमा ठुलै समस्या उत्पन्न हुनसक्तछ । यसको लागि समयमै सबै सचेत भई सदभावपूर्ण तरिकाले कार्य अगाडि बढाउन अति आवश्यक छ । मूचि ।

पो.ब.नं. ९२४४ काठमाडौं ।

**विजया दशमी तथा
दीपावली २०५९ को**
शुभ उपलक्ष्यमा समस्त देशवासीमा
हार्दिक मंगलमय शुभकामना
व्यक्त गर्दछौं ।

प्रिन्सिपल-पुष्प कला गुरुङ्ग
स्वर्णिम तारा विद्या सदन

सहयोगीनगर, कोटेश्वर, काठमाडौं-३५
फोन : ४९४८८०

**विजया दशमी तथा
दीपावली २०५९ को**
शुभ उपलक्ष्यमा समस्त देशवासीमा
हार्दिक मंगलमय शुभकामना
व्यक्त गर्दछौं ।

एन्जिल लर्ड एकेडेमी परिवार

कोटेश्वर, काठमाडौं

फोन : ४८९२४९

दाजुलाई चिठी

मिक्सीरदु हलक्सु राई
माक्पा-६, खोटाङ्ग

२०५९।०५।३१

मान्नेवर दाजे
नमस्कार

इहाँ हामेरु सप्यैजाना आजोसम्मन् त सञ्च-सुविस्तै छुड ।लेख्नुलाइक खास कुरा त के भनुड र तिहाँबाट दाइले हाल खबर पाठाउनै नाभ्याकोले होला, केइ पनि था'थी नहुँदा खेरी पापा-मामाले एउटा चिठी लेखिपाठा भनेकोले एकाभ्याने हातारमा लेख्दैछु । स्यानो जाहान माथि यो पाहाडको भुक्तो के गर्नु र दाजेऊ ! दु:खोले कैल्यै छोड्ने भापो ! खाली सम्भ्रि त रुन्छुड तानि, चिठी-चपेटा लेखि पाठाउनुसम्मन् पनि भ्याइदुडना । भ्यान भिसभिसेदिखिन् लैगेर भ्रमक्क साँभ्र परिन्जेलसम्मन् जोस्को पनि खालि कामकै ताहुति । जाता फर्कुड कामकै लठिभद्र । कैलेत भर्सेली छोडि राखेर अघचिलो ठाड्मा हानातोतो बसिराखुड जोस्तो पनि लाग्छ तानि । अथोक त के र नै, आफ्नो तकिदर मै भावीले यस्तै लेखिदेको होला भनेर चित्त बुभाइहिन्छुड र पनि होइन ।

तिहाँबाट अस्ति नै पाको चिठी अन्सार त दाइलाई नोकुरी गरिखानु हुर्मत नै रैछ । त्यसरी एकोरो कामको लाछ्यरोमा आफ्नो गाउँ-घर सम्भ्रेर कैले त बिरमाइलो लाग्दैन दाजे ? जे - जस्तै जडुली काम परेपनि अरु बेला नाभा पनि चाडवाडमा चै त ट्याम मिलाएर कसैगरी घर आउनु है दाइ । सालन्ने दाइको बाटो हेदै अन्देवलमै दशैँ-तिहार पनि मानायुड । आबो यसरी नै आघुड-पाराघुड भन्दा-भन्दै समै यतिकै बित्ने भो नि दाइ । दिनघरि पापा-मामा दुई जानैको कापाल फुलिसक्यो; दाँत फुक्लेर विरुप भाको माथि तारान् घटेर पैला जोस्तो घर-गोठ गरेर बस्तुभाऊ थन्कोबन्को गर्नु पाडा-बाछ्य लाउनुसम्मन् पनि नासक्ने भैसकेन् ।

माउलोको पिपी चै जिम्मे वेथाले सारो भाको थिएन् गरेर किकी कान्छ्य अस्तिको हाट बाजारमा असेलु खर्कको नागिरे धामी बोलाउनु आउदा एमासँग गोसखान्नेरी भेटिलेगेन्कोबेला भन्थेन् गरे । हिजो पो कौणे कामी हाप्पोमा बाली उठाउनु आउदा उसले भन्दा खेरी त पिपी खसि गएछन् गरे । घोट-पनि किकी निनीले सोरसरद अधि नै गर्ने भनेको छन् गरे । खै, त्यो पिपीको पनि लेखन्तै त्यतिकै होला, तिहारमा बुढाघेउसुको रक्सी बेसमारी पिएर रातभरी रङ्ग रवस गरेको निऊ चै गरे, आखेरी चोला नै उठि हालेछ । राईगाऊबाट नोनो पनि अस्ति साउने सक्रातिको भोलीपल्ट एक बेल्का बात मानु आको थिएन् । अलिक दिन बसुड भनेको उता नातिनी आइगानमा लडेछ गरेर निस्लोड जर आएर बिमार थियो गरे, धामीले एकफेरा फेरि सातो उठाउनु पछ् भनेको थियो गरेर नापुगि नाहुने भनेर भालेको डाकमै हुटा र पाटास उठेर गैहालेन् ।

ए साँचि दाइ, मैनादिन अधिदिखिन् फोपोको भूँडी हुल्च्याउछ गरे । अस्ति हाम्रो पुरेतलाई जोखोना हेराउदा लागु-भागु केइ छैना । बोरु ओखोतिमूलो गर्नु भन्थो गरे । तिहाँतिर ओखोति पाउछ भने सकेन्धरी भरसिलो कोइ मन्छेको हातमा पाठाइदिनु गरे । अनि तेतेऊले पनि सिलक पद्दा र पात्रो हेर्दा अक्षर पर्कुष्ट देख्दैन् गरेर उमेर अन्सारको चेस्मा उताबाटै पाठाइमाणे कुरा गर्थेन् । यो ठाऊको दुख-बिमार पनि कति सारो हो को नि । अरु त केर नै तेइ जाँड रक्सी र सूर्तिले गर्दा नै हाराउने मतिले छुएको होला भन्छु म त । भन्दा पनि जाँड-रक्सीमा चैत के सारो लागू भाको हो को नि । केटाकेटी दिखिन् बुढाबूढी सप्यैलाई नाभइ नाहुने । नाभा त बिसोभाऊ हुन्छ गरे । मरिक्कुचै काम गन्थो अनि हारान् भाको बेला आधाऊजी भात खाको भापो तारान् पस्छ जीउमा । बारै मासको कामको हर्जाले गर्दाखेरी पढाइमा निसध्यान गर्ने पाको छुइना । अस्ति किताब किन्नु दिक्तेल गाको थियुड । तिहाँ पनि आउने बितिककै हारालुछ गर्दा-गर्दै तुरिहालेछ । बिच्चैमा बर्खामासमा त्यति टाडो पुर्युड मात्तै, अखेरी हस्य्राङ्गै भएर त्यत्तिकमै फर्क्युड । आफ्नै कति जानाले किताप नापाइने छुड । मास्टरहरुले भनेको, दश किलासको धेरजोसोले एसेल्सी जाँच पास गर्नेभा टिउसन चाहिन्छ गरे । कोइ-कोइ सातीहरु त आफू-फूड्गो पढ्नु थालिसकेन् पनि रैछ । म चै स्कूलबाट अउने बितिकै घरको काम सघौं-पघौं गर्नु पर्दा पढुड कि नापढुड भैराको छु । कुन्ताको स्कूलमा सप्यै विसय पढाइ नै नाभाको माथि सालैभरि मास्टरहरु च्यान-फ्यान हुँदा खेरी त भनसरो विसुवात लाग्दोरछ । त्यैमाथि विज्ञान र हिसाब पढाउने एउटा मदिसे मास्टर थियो, त्यसको साटिपिकेट नक्कली रैछ गरेर अस्ति सञ्चरवार भिसभिसेमै पाटिफार उधो जाँदै गरेको देशारे गोठबाट पापाले देखेन्को थिएन् गरे । पोर पनि तेइ विसयको आधिजोसो त्यतिकै नापढिकनै नौबाट पास भयुड । यसपालि त भनसरो त्यतिको पनि पढाइ नाहुने छाँट देख्दैछुड ।

यस पालि असिना र भरीले गर्दा माकाइ फालाइलो भएना । आलु, खोक्सीको त भनै के भर र । धान, कोदो रोपेर पनि गोडि सक्युड । तर आजकल चै खडेरीले उई लेठो मानै मात्तै होला जोस्तोछ, खेतालाको निम्याकसम्मन् पनि उठ्दैन होला । हुनु चै हामी मन्छेको जातै विसन्तुके, जति फले पनि कैले पो सन्तुक मान्थ्युड र । वर्षातको याम छ दाजे जाँ तहीं पैरोकै डर । सुडदेलको पैरोले गाऊ नै बगाको कुरा त तिहाँतिर पनि था भोयो नै होला । के उल्का भाको हो को नि त्यो गाऊमा, केई न केई वितुल नापरि त तेत्रो बिक्ना

सत्तेनास भएन नै होला । तर तिहाँको मात्तै के कुरा गर्नु र हाभ्रै जुपेशी डाँडा त माथि बाटै दिखिन् पैरो भरेर विरुप देखिने भैसक्यो । उड्ले हामी स्यानो हुँदाहुदि दाउराको निऊमा असेलु, काफल, कटुस, वनडिडो, भकिम्लो, अमला आदि टिप्नु जाँदा दिउसै बाघ गर्जिहिडेको पट्टेन भोर-जंगल, आवत एउटा लोथोर्के कुद्दा पनि यता कोलोक्सिवाटै छ्याङ्गै देखिने भैसक्यो ।

हुनु चै साँच्चि भनुड भने चित्रेको क्षेत्री, असेलुखर्कको नेवार, सिम्लेको वाहुन अनि हामी नोरोङ्गे राईहरुले गर्दा नै त्यति आचाक्लि गरी जंगल मासेको पनि हो । होटा र मारी जाँदै कचेत मानेहरु बल्ल त्यताहुदि फर्केर पनि हेर्ने छोड्युड । कटारीदिखिन् नाम्चेसम्मन् खेप्ने विचरा ढाक्रेहरुले बिसाउने ढुङ्गोचौतारोको चिनोबानै छैन । तेइ चौतारोमा लइनै ढाकर बिसाएर ढाक्रेहरु सुरिलो भाकामा “यो जीन्दगीको है छैन भरोसा” भन्दै गीत गाको सम्भ्रिदा आजकल त सारै सून्य लागदोरछ नै ।

माक्पामा चै के अचम्म गरेन्को हो को नि, तिहिँकै एउटा मास्टरले बारी खन्दा रिस्लाङ्गी हो कि क्या हो गणन्तको माल भेट्टाएछ गरे, अन्तखेरी तिहाँतिर त को कोल्ले हो को नि बारीको माटै चाल्छन् गरे । एउटाले त रातभरी माकिपा कुकुरको च्यानै खनी पाठाएछ गरे । हिजो गौरे बाहुन हाम्रोमा निस्कन्दा पो भन्थ्यो त्यै पनि, नाभा त के थार । कोसो लागू-भागुले पनि भेट्टाइ लैगेनछ तिनैरुलाई । लौत भनुड भने च्यानमाथि कुल्चनु त नाहुने बेला, खै के मनले जानीजानी कुकुरको च्यान समेत उधिलेन्को हो को नि ।

अनि दाजे तिहाँबाट निक्लने ‘इसिलिम’ सालन्ने नै पढ्नु पाइराको छुङ्ग । पैलाकोमा दाजेले लेखेको “बहिनीलाई चिठी” भन्ने पढ्दा सारै घत लाग्यो मलाई त त्यो चिठीमा मलाई नै भनेको जोस्तो लाग्यो । तेस्तो पत्रिका आभै निक्लिदैछ भने कसैगरी मेरो चिठी पनि तैइमा छपाइदिनु है दाजे । हुनु त हाम्रो गाऊ-ठाऊको लवज अरुहरुले पढ्दा र सुन्दा अनौठो त हुन्छ होला नै । तेई माथि चिठी लेखिराख्ने ढङ्ग नाभाकोले पनि मेरो लेखाइमा कति असुद्धो भाको होला, यो अनपढ ठाऊबाट बैनीले लेखेको हुदा भिग्याट नामानि भूल समाली पढ्नु है दाजेऊ । ए साँचि, अलिक पछि हिउँदोमा एक फेरा रमित हेर्नु तेताहुँदि आऊ कि भनेको, दाजे चिठी आऊ-जाऊ गर्नु नै धेरै दिन लाग्छ होला । भयो भने असेलुखर्कमा फोन गर्नु है दाजे, तेई बेला सल्ला गरुड्ला । लौ त आजो यतिकैमा विदा हुन्छु ।

सधै सम्भ्रिराख्ने बहिनी
नौनीमाया दुमी राई

(यस चिठीको दुमी राई भाषामा अनुवाद तल दिइएको छ । -सं.)

ओपेपेबी सफू

नोरुङ्ग (नोरोकु) देल्
माक्पा-६ खोटाङ्ग
२०५१/५/३१

ओदुषि पेपे
सेवा खन्ने,

ताम्बि उडकु भारा आम्नातुम्बु खान्थेडा लेक्वाक्ता । चप्ना तुम्मुने मो आनाका माम्ला पेपेआ होपुपो तुम्मु फिङ्ना आयुइस्तिनका वने मोयो माडिन्योन्मा एपाएमाआ तुक्लि सफू चप्फिडा हाम्आचिम्मा ताम् दिष्यडा प्रोन्थइस्तु । ताम दिलिचुमविम हवला मो मुनाका पेपेऊ ! खा: नाआ (हिनम् आलेक्वितका) हियोयो लेक्सा खो व । मिङ्ता तुडा सफू चप्नाका फिङ्नातुम्बु युक्तान । दिस्य फुक्सिविका सोम्ना नाम घिम्ताम्तुम्बु भारोपो दुवावि तुडा खमु हिइसिक्तियोयो मुक्दम तुडा हुन्डेमुक्वक्सा । चक्तियो ने हुचुफुक्खन्नाका आसिआयो दोक्खा मालुना वाय-वाय मुन्जुन्ना । डान्देइसिदिर यो लोता । खेम्ने मो आनाका होपुपो तुवुवि चम्सिम्मा तेहेम डावय आस्सोका मोभिम्लैस्तुयो मोनो ।

माम्ला आत्तिन दोन्यो सफू सेन्योयोने माम्बि पेपेवियो मुन्जुन्ना लुक्दुक्साडा रछ । मोसोका तुक्सुलम्बि लुदुक्तायो होपुपो देल किम मिन्सोका चक्तियो ने गो चाइतान पेपे ? हितो युइस्तिन खोयो ते थो पितायो ने जेलास्सोका भिसोखोयो किम होनि म्यै पेपेऊ ! हेम्योयो पेपेपो लाम्सेसोडा दशै आउसी मडा खुचि । आजियो तेसोडा आनम्य आछेम्मा आस्सोमडा थोआ आकाइस्तिम बने नि पेपे ! सेन्यो सेन्यो हेडा पापा मामा स्वाक्लीपोडा दो पनानिरि, डिलोथाडुम्चोवियो सुवु याडका आभो हेडा खमु किम गात्था मुसोका वी मेइसी लेना यो माचाप्सा छुक्ना निर्नी ।

माउलोविम् पिपी व जिम्जिमोआ छोते हाम्डिचएका किक्किकान्छा आत्तिनम हप्टा बजारवि असेलुखर्कविम् कुविमि नोक्छोब्रकुवि हाम्लन्चि गए, एमाकायो गोसखान फावि दुम्निम्माए, मोयो व डिमुत्तिम गए । आस्नम्का कौठी साउ ऊ तुजा लुकुवि खुड्यो किडआमुन्यो यो ने पिपी हाम्चाम्बुचि ए भाका । किक्कि निनीहाम्मा सोरसरद लाम्लुडा दुनि खप्सा तुम्मुनिम्माए । माम पिपयो यो तुविलवि मोडुडा लोना चम्सिम गछ । आजोडको बुढाभेउसुपो हेन्यो तुडिनएका सिनम हुफुक्सो हाम्मजम गए । माच्विका हामडिचिम् ए भाका हाम्चाम्बुचियो रछ । रिब्दुङ्गाला नोनो यो साउने सक्राति आस लापाका तुक्सोम्ना दुम्कुवि हाम्पियुम्मा । पिचि मुक्ति लुम्पोम् माया युयु प्वातेलवि थियु एका, नोक्छोआ तुक हालाम आजियो लुङ्गुमा पुक्ना छुक्ता आथिम्गएका माथुनन्ना इक्सा एका फु ओक्सिभाडा हुचु फुक्खुस्ति ।

ए मन पेपे, मैनादिन लाम्लुबिका फोपोपो गोफुल्ताएका आतिइङ्गि सालेदुम्सावि चिङ्गे सेन्मुत्तिनसो, लागल मोयो माङ्गु, बोर

ओखोतिमु जुन लुत्तिण। माम्बि दोक्किखो नुआकारिय मिनु आतिस्ता ऊ खुरवि फिडसोनिण। मन तेतेऊआ यो सिलक पढेछुना कायो पात्रो सेन्ना मिक्सि खान्थे दोक्तानिन ए। उनी थोकायो दन्सा दोक्कदम मायालाडा फिडखा लुक्सा तुम्मुनिम्ग। ताम देलविम् डेना यो मो छोने वमुनि। खेम ने मोवका, चि, हेन्पो, सूति तुडनाआडा चाम्निमुआ लम्बिसम् य आस्तो आडुने। आक्तियोयो चुचु-मान्चुविका चुपिम् मो छोते हाम छोतामवमुनि, चि मान्दु इक्सा। मोनोखो खोलो छुक्सा ए। चाप्सि थुडसिक्ति काने मुपु भेन्थे जुक्तिखोव सुवुर्ता।

हियोयो मुक्दुवायो खवि आक्खे पढेछुना अमायुनाडा। आतिन किताप किक्कुवि दित्केल दन्योग, माम्बियो हुना मान्यार्नाडा ह मुनि हेडा मुस्खुचिछ। मडा माम्मो मामा खनातुडा मुक्ता। चेथुमुआ हाम आथिम दश किलासविम् दुमोआ एसेल्सी जाच पास मुक्साखो टिउसन खना हुक्ताए। च दुसुमुआ होपु होपुआ हाम्बुस्थिडतायोरछ। आडु व चेन्किमला अडस्तुयो किम्वि फ्लाना छुक्ता मकाने पढेयो हुना य माछुना व छुक्वाक्को। तुहु चेन्किम्बि खान्थे भारा दुवि पढाइ छुक्कानम् चोवि चेन्पुमु हुसो-खस्सो मुतानियो ने छोतेडा लुपुक्ता रछ। माम्चोनियो विज्ञान कायो हिसाव चेडसा तुक्लि मदसे चेन्पुपो साटिपिकेट नक्कली गएका आतिन बाटोमा दिस्य साम्साम्बिडा पाटिफारहिति खुस्सिडुम् देशारे यक्षेमाछुक्कनाडा नौला पास छुन्पोम्। आरोम्बि नै भन्नु मोदुमयो छुक्कान हेडाम्गोता।

आतेम्बिने लसु कापी हूआ बब्बासी मद्दु मासिन। साम्बाकी, खोक्सीपो मो तुम्का। जम, जुजम लेस्सोकायो रोक्ना न्यार्पो। खोयो हुमाइनाआ लेना तुडा छुक्ता हेडाम् गोता। फ्लन्चुमुपो तुविनायो सितान हेडाम्गोता। भिंखोयो इङ्गी मिनु सुडा नुमालेक्सा हितोडा सिताखोयो हियायो नुसि माछुक्सा। ताम चिचियाम्लोवि खमुहिसिक्तियोयो कुलुछिदुपो डिन्ना गोता पेपे। सुडदेलविम् कुलुआ देलडा कुर्बिक्कि नै मामा गोभालयो आडेनिडा य। मा छुक्कुम् मुनि माम् देलवि तुक्लिक्का तुक्लि मो माफान्नाने माम्मो देल मापुइसिनवा। खोयो माम्बिम् तुडा मो तुम् मुनाका इङ्गी जुपेशीगवाया ने तुक्कु लाम्दुविकाडा कुलु ताइसिका सेन्नाडा माचाप्सा छुक्वाक्ता। आभो इङ्गी चुचु मुन्पोयो सुपो दुवि गुसी, जरेम्सी, इसिसि, तोप्लेसी, क्राबोडसी, ऋषि (दिसि), पिमासी प्रेक्कुवि खन्थन्पोयो नूलुडा नूरु ब्रक्सा माम्मो सडसा साउलो आजिने तुक्लि कोचोक्कु बुल्लायोयो ताया कोलोक्सीलाम्काडा छेकोछेको दोइस्ति।

छुडा आक्तियो चित्रेविम् खास्सा (कङ्कु तुडसा), असेलुखर्क विम गुजुक्सा, सिम्लेविम साले दुम्सा मन इङ्गी नोरोडविम् रदुमुआ डा माम् साउलो न्यार्पोम् यो। होपु-होपु बुल्सो सु कोक्सामु आजिने मात्रा हिक्सेन्नायो लेन्पो। कटारीविका नाम्चेतुम्बु हुक्पाक्सा बारा कुर्चुमुआ बल्सिक्सा लुबल्सिक्कदम यो चिप्वति। माम्बि वल्सिसो कुर्चुमुआ “यो जीन्दगीको है छैन भरोसा” आस्सो ले लोक्कल्त्तिनम मिडितयो तेयो ने छोते गोचाइता आश्रियो।

माक्पाविव मो रिवुसि खुप्पिम व मुनि माम्बिम् तुक्लि चेन्पुआ थाम्पु क्वाक्तियो रिस्लाङ्गी य मो व मुनि तिदिक्का, माम् गोभाल्ने भाराआ पुखु खप्सो साल्तानिण। थाम्पु फुल्सो खलि यो आसिसिआ व मुनि माकिपो ख्लिवापो लुम यो फुल्सिनिण आस्नम्का गौरे बाहुन् इङ्गीपो वि लन्चियो व डि आमुन्पो, खोने मो चुक्काका खमु मोयो माथेत्खत्तिछ। आक्तियो लुमचोवि खिम्नाने इता हाम्मास्ता, मो नुआ चुक्कोकायो ख्लिवा पो लुमयो फुल्तानिम् मुनि।

मन पेपे, माम्ला लडसा ‘इसिलिम’ हेमथोयो पणे छुक्कना दोक्कडता। लाम्बुम्बि पेपेआ आचुप्पिम ‘छरुम विर्मेवि सफू’ छोरो नुसिल। माम्बि चम्पो तुम ओहोपुवि लुखेडा ल। आजियो महेम पत्रिका लैइस्थिडताखो भिसोखोयो माम्बि ताम ओपो सफू यो लास्खन्चोनु म्यै पेपे। ताम् देलविम् इङ्गी जिसिमुसि खेममुआ सेन्तानियो मादयाखे लोताय। माम्चोवियो चप्नक्सा मामनुडआ हितो फालिम यो गोता य, भिंखोयो ताम् देलला आनि विर्मेआ मिन्सोका चरितम सफू माभ्यानां खान्थे सेइस्ति। मन, आप्लोधिरीयाम्लोवि तुक्क खेप माम्गोभाल खिसिक्कुवि पिना आस्थिडतोपेपे सफू खना-हुना युइस्तिन। छुक्ता खो, असेलुखर्कवि फोन मोनि म्यै पेपे, मोयोडा तुम् मुक्ति। लुमाका, आम्ना तेदुडा योइसिक्ति म्यै पेपे।

हियोयो मिड्वक्सा आनि विर्मे
नौनीमाया दुमी राई

कविता

स्वर्ग छ मेरो नेपाल

-अविना दुमी राई

लागदछ मलाई यो देशको भन्दा
जन्मेर हुर्केको
लागदछ मीठो यो देशको माटो
बचनमा खाएको।

हसाइदिने विश्वलाई नै
शीरमा सगरमाथा
गाउँदै हिँड्छौ तिमी हौ
नेपालीको गाथा।

नौरङ्गी डाँफे चरी
मेरै नेपालको
विश्वमा नाम छ सर्वोच्च
मेरै हिमालको।

प्राकृतिक सुन्दर हरियालीले
भरिपूर्ण छ मेरो नेपाल
हसाउँछ माछापुच्छ्रे र कञ्चनजङ्घाले
त्यसैले स्वर्ग छ मेरो नेपाल ॥

जाँड रक्सी नियन्त्रण : एक चर्चा

✍ पाँचकुमार दुमी राई

हा सो देश नेपालको सन्दर्भमा भन्नुपर्दा किरात समुदायमा पर्ने सम्पूर्ण जातजातिहरूको लागि जाँड, रक्सी उनीहरूको परम्परागत रीतिरिवाज, धर्म, संस्कृति र जातिय संस्कारको अति नै सरोकारयुक्त पदार्थ हो । किराँत समुदायका महिलाहरू सुत्केरी हुँदा पनि रक्सी तताएर खुवाउने गरिन्छ भने नवजात शिशुको न्वारन, पास्नी, छेवर गर्दा र विवाह कार्यमा पनि जाँड रक्सीलाई अतिथि सत्कारको लागि प्रमुख सगुन एवं कोसेलीको रूपमा प्रयोग गरिन्छ । किरातहरूको हरेक धर्म, कर्म र संस्कारमा जाँड, रक्सीको प्रमुख भूमिका रहनाले महादेवको चौरासी व्यञ्जनको मदिराविहीन भोजबाट फर्कदा भोजका सहभागीले बाटोमा चौरासी व्यञ्जनको भोजन गरे पनि मदिरा नभएकाले 'खल्लो' भएको कुरा व्यक्त गरेको कुरालाई स्मरण गराउँदछ । माथि उल्लेखित परम्परागत धर्म कर्मको अतिरिक्त मृतसंस्कारमा समेत जाँड र रक्सीकै आवश्यकता पर्दछ । यतिसम्म कि व्यक्तिको मृत्यु हुँदा पाँच छाकै दाजुभाइहरूको प्रत्येक घरबाट कोदो र मर्चा 'चोखो जाँड' संकलन गरेर मृतक लासलाई खुवाउने समेत गरिन्छ । यसरी जाँड रक्सी जन्मदेखि मृत्युपर्यन्त हरेक कार्यहरू गर्दा आवश्यकता पर्दछ । यसर्थ किरातहरूको परापूर्वकालदेखि नै जाँड, रक्सी किरात संस्कृतिको लागि अति आवश्यकीय वस्तुको रूपमा रहिआएको छ ।

किरात समुदाय र जाँडरक्सीको यस्तो अटुट सम्बन्ध रहँदा रहँदै पनि यसको अत्याधिक उपभोगले सानातिना विवाददेखि लिएर ठूलठूला भ्रगडा, हत्या, हिंसासम्मका घटनाहरू समेत घटेका उदाहरणहरू प्रशस्त पाउन सकिन्छ । यस वास्तविकतालाई नियाल्दा समस्त किरातजनले परम्परागत धर्मकर्म, संस्कारहरू गर्दा र अनियन्त्रित रूपमा हुने जाँड रक्सीको दुरुपयोगलाई रोकेर यसको उचित सदुपयोग गर्नुपर्ने अत्यन्त आवश्यक देखिन्छ । यसको तात्पर्य आफ्नो मौलिक संस्कारहरूमा जाँड रक्सीको प्रयोग पटक नगर्नु भन्ने चाहिँ हैन बरु होसियारीपूर्वक सीमित मात्रामा प्रयोग गर्नु भन्ने चाहिँ हो ।

जाँड रक्सी खासगरी किरात समुदायहरूले मात्र प्रयोग गर्दै आइरहेकोमा आजकल अन्य जातिहरू समेतले सेवन गर्न थालेका छन् । यसरी जाँड रक्सी उपभोग गर्ने गैर मतवालीहरू थपिनाले स्वभाविक रूपमा सेवन गर्नेहरूको संख्या वृद्धि हुन गएको छ र सोही अनुपातमा यसका कारणले दुर्घटनाहरू पनि वृद्धि हुँदै गएका छन् । जाँड रक्सीका

कारण समाजमा फैलिएका विकृति र दुर्घटनाहरूलाई कम/नियन्त्रण गर्न बेलाबेलामा सरकारी तथा गैरसरकारी तवरबाट मदिरा नियन्त्रण गर्ने विभिन्न प्रयासहरू गरिएका छन् । जाँड रक्सी केवल कडा कानूनको भरमा नियन्त्रण गर्न सकिन्छ भन्ने सरकारको नीति ठिक भए पनि व्यवहारमा अपूर्ण रहेका पाइन्छ । सरकारको मदिरा नियन्त्रण अभियान रेडियो र टेलिभिजनमा विज्ञापन र केही सानातिना मदिरा कारबाहीमा मात्र सीमित रह्यो । जो होचो उसैको मुखमा घोचो भने जस्तै बाध्यताबश जिविकोपार्जनको लागि जाँड रक्सी बेचबिखन गर्नेहरूको मदिरा पोखिदिने तर ठूलठूला मदिरा उद्योग तथा धनाढ्य व्यापारीहरूलाई चाहिँ उत्पादन र बिक्री गर्न लाइसेन्स दिने, मदिरा नियन्त्रणमा लागेका सरकारी कर्मचारीहरू नै दिउँसो मदिरा नियन्त्रणमा खट्ने र बेलुका त्यही मदिरापान गरी रमाउने परिपाटीले गर्दा पनि मदिरा नियन्त्रण प्रभावकारी र सफल हुन नसकेको पाइन्छ । कतै कतै यस्तोसम्म देखियो कि ठूलठूला उद्योग र होटलका रम, ह्वीस्कीको बोटल लिएर चाहिँ छेराको दुलही माग्नु जाने तर रक्सी जाँडको घ्याम्पो चाहिँ अवैध भनी फलिदिने नष्ट गरिदिने काम समेत भयो । यहाँ एउटा सान्दर्भिक प्रश्न उठ्छ, कर तिरिएको मदिराले चाहिँ मात नलाग्ने समाजमा विकृति नल्याउने तर अन्य जुन किरातीहरू प्रयोग गर्छन् ले मात्रै मात लाग्ने र समाजमा विकृति ल्याउने हुन्छ ? यो कतै किरातहरूको परम्परागत धर्म, कर्म,

रीतिरिवाजलाई नै आघात पार्ने कुटिल चालबाजी त हैन ? भन्ने प्रश्न पनि स्वभाविक रूपमा आउँछ ।

यसै परिवेशमा यहाँ अर्को सन्दर्भ पनि जोड्नु पर्ने हुन्छ । त्यो हो- माओवादीहरूले गरेको मदिरा नियन्त्रण अभियान । उनीहरूले जाँडरक्सी नियन्त्रण गर्ने कार्यको नाउँमा कान समाएर उठवस गराउने, घाटा हान्ने, जाँडरक्सी फालिदिनेदेखि, तातो कटमा डुवाउनेसम्मका काम गरे । यो कार्य यही ग्रामीण स्तरमा मात्र सीमित रहेकाले सदरमुकाम र शहर चोखै रह्यो । त्यसैले ठूलो उद्योग र व्यापारीहरू सुरक्षित नै रहे भने जीवीकोपार्जनको लागि मदिराको व्यापार गर्ने गरीबहरू चाहिँ शिकार बने । माओवादीहरूको कारबाहीमा त्यस्ता छोरीचेलीहरू पनि परे जो कोसेली बोकेर आफ्नो माइतघर जाँदै गरेका थिए । घर व्यवहार धान्न बनाइएका जाँडका घ्याम्पाहरू पनि फोरिए । केही मतवालीहरूलाई कारबाही पनि भयो र उनीहरूले केही समय खान पनि छोडे तर लुकिछिपी खान भने छोडेनन् ।

मदिरा नियन्त्रणमा खटिएका सरकारी कर्मचारीहरू र

जो होचो उसैको मुखमा घोचो भने जस्तै बाध्यताबश जिविकोपार्जनको लागि जाँड रक्सी बेचबिखन गर्नेहरूको मदिरा पोखिदिने तर ठूलठूला मदिरा उद्योग तथा धनाढ्य व्यापारीहरूलाई चाहिँ उत्पादन र बिक्री गर्न लाइसेन्स दिने, मदिरा नियन्त्रणमा लागेका सरकारी कर्मचारीहरू नै दिउँसो मदिरा नियन्त्रणमा खट्ने र बेलुका त्यही मदिरापान गरी रमाउने परिपाटीले गर्दा पनि मदिरा नियन्त्रण प्रभावकारी र सफल हुन नसकेको पाइन्छ ।

माओवादीहरूको अगाडि उनीहरूले देख्ने गरी मदिरा सेवन नगर्नु तर नदेख्ने ठाउँमा सेवन गर्नु कुन अर्थमा मदिरा नियन्त्रण हुन सक्छ, मदिरा नियन्त्रण हुनुको अर्थ त जहाँ जुनसुकै बेलामा पनि कसैले मदिरा सेवन गर्न नपाउनु हो ।

मदिरा नियन्त्रणका उपरोक्त सबै कार्यहरू रोग पत्ता नलगाई नै उपचार गर्ने काम गर्नु सावित भएका छन् । वास्तविक र दीर्घकालीन रूपमा नियन्त्रण गर्नका लागि त सर्वप्रथम सेवनले स्वास्थ्यमा पर्ने नकारात्मक असर, फजुल खर्च, सामाजिक विकृति तथा दुर्घटनाहरू आदिको बारेमा व्यापक प्रचारप्रसार गरी समुदायमा चेतना जगाउनुपर्छ । त्यसको लागि दीर्घकालीन रूपमा प्रभावकारी कार्यक्रम संचालन गर्नुपर्छ । कुनै व्यक्तिले भीरमा फाल हान्छ भने भीरबाट फाल हानेवापत उसलाई कार्यवाही गर्नुको कुनै औचित्य हुँदैन । महत्वपूर्ण कुरा त के हो भने भीरबाट फाल हान्नुहुँदैन भन्ने चेतना सबैमा जगाउनुपर्दछ, ताकि कसैले पनि कहिल्यै भीरबाट फाल नहानुन् ।

किरात धर्म संस्कृतिको लागि अनिवार्य चाहिने जाँडरक्सी कारबाहीको नाउँमा एकाएक नष्ट गरिदिनु भनेको किरात धर्म संस्कृतिमाथि नै धावा बोल्नु बाहेक । अरु के हुन सक्छ ? नेपालको कुन कानुनले भन्छ- कसैको धर्म संस्कृतिमा आघात पर्ने काम गर्न पाइन्छ भनेर ? कुन राजनीतिक सिद्धान्तले भन्छ- कसैको रीतिरिवाज र परम्परामाथि आक्रमण गर्न हुन्छ भनेर ?

यी माथिका कुराहरू गरेर जाँडरक्सी सेवन र बेचबिखन खुला रूपमा गर्न पाउनुपर्छ भनेर बकालत गर्न खोजिएको होइन तर कुनै जातजातिको परम्परामा जाँडरक्सी नभई हुँदैन । जो नभएमा रीतिरिवाजमा नै आघात पुग्छ भने उनीहरूलाई आफ्नो रीतिरिवाज, धर्म कर्म गर्ने प्रयोगजनको लागि कानुनी रूपमै छुट्टा दिएको छ भने राजनीतिक शक्ति वा अन्य तत्वहरूले पनि बाहुबलको भरमा कसैको परम्परा र संस्कृतिमा आघात पार्ने धृष्टता गर्नु हुँदैन भन्ने हो ।

हामीले जति पनि सामाजिक विकृति र विसंगतिहरूलाई देख्छौं, जस्तै बहुपति प्रथा, देउकी प्रथा, लागू औषध तथा मदिरा सेवन आदि सबै जनचेतनाको अभावमा समाजमा विद्यमान रहेका छन् । यी विकृतिहरूको बारेमा जनताहरूमा स्पष्ट रूपमा चेतना नभएसम्म जतिसुकै कठोर कानुन र कारबाहीहरूले पनि त्यस्ता विकृतिहरू हटाउन कठिन छ । जस्तै माथिल्लो मुस्ताङको समुदायमा विद्यमान बहुपति प्रथा के कडा कानुनको माध्यमबाट हटाउन सकिन्छ ? कदापि सकिँदैन । जब त्यस समुदायमा बहुपतिप्रथा ठिक हैन भन्ने चेतनाको विकास हुन्छ, तबमात्र उक्त प्रथा क्रमशः हट्दै जान्छ ।

किरात समुदायको हितको निमित्त विद्यमान मदिरापानको प्रचलनमा मौलिक संस्कार र परम्परामा आघात नपुग्ने गरी बाँकी विसंगति र विकृतिका पक्षहरूलाई समुल पारिनुपर्दछ भन्ने चेतना र प्रतिबद्धताको विकास गरिनु आवश्यक छ ।

यसर्थ यो एक्काइसौं शताब्दीको संघारमा सम्पूर्ण किरात तथा अन्य समुदायले कुरीति, कुसंस्कार र कुवानीहरूलाई धोइपखाली स्वच्छ, शान्त र सुन्दर समाज निर्माणको लागि आफ्नो भाषा, धर्म, संस्कृति र परम्पराको संरक्षण र उत्थानमा व्यक्तिगत तथा अन्य सबैखाले स्वार्थहरू भन्दा माथि उठेर कार्य गर्ने प्रण गरौं । मूँघि ।

कविता

कसरी रह्यो मेरो माक्पा गाउँ ?

गोपालकुमार हल्सु राई

पहिला पहिला अज्ञानताले भरिएको मेरो गाउँ ।

अब भन्न बाध्य छ शिक्षित छ यो ठाउँ ॥

अझै अधि बढौं दुमी राई अन्धकारलाई तोड्दै ।

बस्नु हुन्न हेपिएर विकास गरौं बाटो खोज्दै ॥

सिम्पानीको दुमी ढुंगाबाट आयौं हैन होला भूल ।

रावा खोला तर्दा थियो भन्छन् लहराको पुल ॥

माकिपा कुकुर सिकारी आयो शिकार खेल्दै ।

वारि आयो ढकमक वरिपरि वनपाखा भेल्दै ॥

शिकारी कुकुरको पन्यो माकिपा नाउँ ।

दाजु भाइ खोज्न थाले, उब्जाउ हुने ठाउँ ॥

माकिपा कुकुरले शिकार मान्यो वारि ।

खोज्दै आउँदा आइपुगे तोडे वनको घारी ॥

शिकारको बाटो खोज्दै आइपुगे छ यहाँ ।

उन्नत जग्गा जमिन रहेछ बस्न थाले त्यहाँ ॥

माकिपा कुकुर रहेछ चिनाउने माक्पा ठाउँ ।

साना-साना टुक्राटुक्रा छरिएको मेरो गाउँ ॥

खोला वारि घर निर्माण गरे ती दाजुभाइ ।

सारावंश फैलिएछ त्यही माक्पा आइ ॥

माक्पा ४ लुम्दु गाउँ डाँडामाथि घर

अधिकार खोज्ने पछि किन निधाइ बस्नु छ र ? ॥

गजल

के हुन्थ्यो ?

गुणराज बल्क्या राई

रात्माटे, संखुवासभा

सपना यदि सपना नहुँदो हो

यात्रा निरन्तर बाधा नहुँदो हो

हुन्थ्यो मन प्रफुल्ल सधैं

यी आँखामा आँसु नहुँदो हो

यो रूपको हुन्थ्यो मूल्य औधि

जवानी यदि मत्थर नहुँदो हो

हुन्थ्यो रहर मनभित्र कैदी

कम्जोर यदि मुटु नहुँदो हो

सपना यदि सपना नहुँदो हो

यात्रा निरन्तर बाधा नहुँदो हो ।

तितो सत्य

प्र.नि.श्री धौलवीर बलकथा राई

माकपा-३ खोटाङ

अ परान्ह तीन बजेको थियो होला । छुट्टि भएकोले कोठामै बसेर पत्रिका पढ्दै थिएँ । टेलिफोनको घण्टी बज्यो टिरीरीङ्ग टिरीरीङ्ग । रिसीभर उठाएर बोलेँ हेलो ।

दाइ म रवीन्द्र उपत्यका अनुसन्धान समूहबाट । तपाईंलाई हिजोदेखि खोजेको कता हुनुहुन्छ ? ६ वर्ष पूर्व प्रहरी प्रधान कार्यालयमा सँगै काम गरेको मित्रले यतिका वर्ष पश्चात् एक्कासी फोन गर्दा खुशी पनि लाग्यो । तर दुई दिन देखि खोजिरहेको भन्दा मलाई कता कता अशुभ समाचारको आभाष भयो । हुन पनि प्रहरीबाट गरिने खोजी प्राय कुनै न कुनै घटनासँग सम्बन्धित हुने गर्छ । त्यसैले शसंकित हुँदै भने, यतै छु किन होला भाइ ? उनले खुलस्त पाउँ भने, खोटाङ्ग एसेलुखर्कतिर बस्ने शुमन राई भन्ने केटो हिजो जोरपाटीस्थित आफ्नै कोठामा मृत अवस्थामा फेला पयो । लास निलै भएर सुनीई गन्हाई सकेको छ । उसको श्रीमती फरार छिन् । विष खुवाएर मारे जस्तो छ । मृतकको खल्लिमा पाइएको कागजको पानामा दाइको पनि नाम र टेलिफोन नम्बर उल्लेख भएको रहेछ । त्यसैले मृतकको तथा उसको श्रीमतीसँग दाइको चिनजात भए, फरार रहेकी निज महिलालाई पक्राउ गर्न सहयोग पार्नुथ्यौँ कि भनेर दाई ।

उनले टेलिफोनमा बेला बिस्तार लगाउँदा लगाउँदै, को रहेछ, शुमन भन्ने केटो ? मेरो नाम र टेलिफोन नम्बर कसरी पायो ? बौद्ध जोरपाटीमा बसेको व्यक्तिले फोन नम्बर पाएर पनि यतिका दिन सम्म किन फोन गरेन ? उसको श्रीमतीले ज्यानै मारु सम्मको कारण के रहेछ ? कस्की छोरी हुन् तिनी ? आदि प्रश्नहरु मेरो मानसपटलमा आधिबेहरी भैँ दौडी रहेका थिए । आफ्नो टेलिफोन नम्बर खल्लिमा बोकेर मृत्यु भएको केटोलाई पनि ठाउँ चिन्दिन भन्न पनि त्यति सहज थिएन र मैले मृतकलाई चिनेको पनि थिएन । त्यसैले आफ्नो विवशता पोख्दै भने, खोइ भाइ, यो प्रहरी सेवामा प्रवेश गरेदेखि घरतर्फ यदा कदामात्र गइन्छ । म त शुमनलाई नै चिन्दिन । उसको श्रीमतीलाई त भन्नु चिन्ने कुरै भएन । मेरो फोन नम्बर गाउँबाट लिएको होला तर मलाई एक पटक पनि फोन गरेको थिएन । ठिकै छ भाइ, बहिनीहरुले चिन्छन् कि उनीहरूसँग बुझेर केही खुल्न आए खबर गरूला नि भनेर फोनको रिसिभर राखेँ ।

भनिन्छ नभेटे नबोले को हो को हो ? भेटे बोले माया मोह । म आफ्नो नोकरीको सिलसिलामा कहिले कता, कहिले कता सरुवा भएर गइ रहनु पर्छ । त्यसैले काम विशेषले काठमाडौँ आउनु हुने मानिसहरूसँग मेरो भेटघाट प्राय हुँदैन । अहं गाउँमा भोटो लगाउँदै गरेको अवस्थामा देखेको र सो भन्दा पछाडि जन्मेका नव पिढीका युवाहरूसँग त भेट भए पनि चिनजान गराउने तेस्रो व्यक्ति चाहिन्छ, मलाई । त्यही नव पिढीभित्रको शुमनलाई मैले

नचिने पनि बहिनी ज्वाइँहरुले त अवश्य चिन्छन् भन्ने सोचाइले मेरो हात स्वचालित यन्त्र भैँ बौद्ध स्थित बहिनी रेणुको घरको फोन नम्बर थिचन पुग्यो । घरमा बहिनी मात्रै रहेछिन् । घटनाको बारेमा सुनी सकेपछि उनले अनुमान गर्दै भनिन् । दाजु ! भक्कुरे (धर्मध्वज) काकाको छोरा सुब्बालाई पनि शुमन भन्ने गर्थे कतै उ त हैन ? खै मलाई त के थाहा लास शिक्षण अस्पतालमा राखेको छ रे तिमि चिन्छौँ भने ज्वाइँसँग हिंड न त हेर्न जाउँ । धर्मध्वज काकाकै छोरा हो भने त गाउँमा खबर पनि गर्नु पर्छ मैले भने तर उनले पनि गाउँमा सानै छँदा देखेको र काठमाडौँ आएपछि भेटघाट नै नभएकोले एक्कन गर्न नसक्ने बताइन् । एक्कन नभई लास हेर्नको अर्थ थिएन । अर्की बहिनी वसन्तीले पनि धर्मध्वज काकाको छोरा जोरपाटीतिरै बस्छ भन्ने सुनेको हुँदा मृतक शुमन, सुब्बा नै हुन सक्ने अनुमान गरिन् । तर किंटर भन्ने आँट उनलाई पनि आएन । अतः एव हामी सबै सुब्बा (सुमन)लाई हालसालै देखे व्यक्ति को खोजीमा जुट्यौँ ।

खोजे के पाइन्न र ? बहिनी रेणु र ज्वाइँले सुब्बा भन्ने शुमनलाई चिन्ने व्यक्तिहरुले हस्ते कामीलाई फेला पारेछन् । तर रातपरी सकेकोले अर्को दिन बिहान मात्रै लास हेर्न जाने तय गरियो । भोलीपल्ट ज्वाइँ भरत, भाइ मान बहादुर, हस्ते कामी र म शिक्षण अस्पतालस्थित लास घरमा पुग्यौँ । कोठा मै ३ दिन र २ रात गरी पाँच दिन पुरानो लास गाडा निलो तथा सुनिएर डमडम भएको थियो भने ओठ र आँखा बाहिर निस्केर विभत्स देखिन्थ्यो । अस्तीसम्म भेटघाट भइरहेको साथीलाई हस्ते कामीले पनि हातको सर्पले टोकेको खत देखेर मात्रै ठम्याउन सक्यो बल्ल हामीलाई मृतक शुमन, सुब्बा नै हो भन्ने पक्का भयो । तर लास सदगद कसरी गर्ने हो । अभिभावक कोही थिएनन् काठमाडौँमा । गाउँमा खबर पुगेको थिएन । सम्पर्क टेलिफोन गाउँदेखि १/२ घण्टाको दूरी एसेलुखर्कमा मात्र भएकोले मार्फत् खबर गर्ने भन्ने चिन्ताले हामीलाई सताइरहेको थियो । काठमाडौँ स्थित आफन्तहरुलाई खबर गर्ने जिम्मा भाइ बहिनी तथा ज्वाइँहरुलाई दिएर म गाउँमा खबर गर्न तमिसाँ । एसेलुखर्क टूक गरेको भाग्यवस दाजु कालुराम आई राख्नु भएको रहेछ । घटनाको बारेमा सुनी सकेपछि काका धर्मध्वजलाई खबर गरी मलाई सम्पर्क गराउने अभिभारा उहाँले लिनु भयो । करीब ३ घण्टापछि धर्मध्वज काकाले मलाई फोन गरी घरमा काकी सिकिस्त बिरामी भएकोले काठमाडौँ आउन नसक्ने र सदगद कार्य हामीलाई गरी दिन अह्नाउनु भयो । त्यो दिन पनि खबर आदान प्रदानमै बित्यो ।

पर्सिपल्ट, म पूर्व सल्लाह अनुसार जिल्ला प्रहरी कार्यालय, काठमाडौँबाट लास सदगद पूर्जि बुझेर शिक्षण अस्पताल पुग्दा कफत (लास राख्ने काठको बाकस) समेत लिएर ज्वाइँ भरत तथा भाइहरु

पर्खी रहनु भएको रहेछ। लास बुझ्ने प्रकृया समाप्त भएपछि, हामी पशुपति स्थित सामाधिस्थलतर्फ लाग्यौं। वसन्ती बहिनी, ज्वाइँ, नकुलजी, समेतका नरनाता, आफन्तहरू जम्मा भईसक्नु भएको रहेछ। गाउँदेखि यति टाढा भएपनि मलामीहरूको उपस्थिति ठूलै संख्यामा भएको देखेर मलाई काठमाडौँमा पनि हामी कम रहेनछौँ भन्ने अनुभूति भयो। धेरै जना मित्रहरू गाउँकै भएर पनि उहाँहरूको लागि म र मेरो लागि उहाँहरू नयाँ थियौं। परिचय आदान प्रदान भयो। जिवित छँदा शुमनले नभेटे पनि आफ्नो पेशाको सिलसिलामा काठमाडौँ उपत्यकाभरी छरिएर रहेका हामी गाउँले आफन्तहरूलाई एकसूत्रमा बाँधेर गयो भन्ने सोंचले मलाई गौरवान्वित बनायो। मनमनै भने 'धन्यवाद छ शुमन तिमिलार्इ'। समाधी खन्ने कार्य समाप्त भएपछि, लास समाधिमा राख्ने समय भएछ। 'लौ दुमीहरूको के कस्तो विधि विधान गर्नुपर्छ, गर्नु होस् है, आफू त नाछिरिङ्ग परियो' भन्दै अधिसम्म सबै कार्यमा पहल गरिरहनु हुने प्रिय नकुलजीले भन्नु हुँदा पो मत छाँगाबाट खसे भैं भएँ। मैले आफ्नो जीवनमा पहिलो पटक सामना गर्नु परेको यो समस्या समाधान गर्न, लौ है साथी हो, के कसो गर्नु पर्ने हो भन्दै भाइ मान बहादुर तथा अन्य दुमी बन्धुहरूतर्फ आशाको नजर दौडाए तर कोही पनि अधि सारेनन्। सबै म जस्तै मठु माइला नै परेका रहेछन्।

१८ वर्षको उरन्टेउलो उमेरमै प्रहरी सेवामा प्रवेश गरेँ।

रचना

म मै हुँ

गोदा राई (वान्तवा)

वानेश्वर, काठमाडौँ

म मै हुँ तर पनि किन ? किन, म आफैँदेखि वाक्क छु, दिक्दार छु अनि नचाहेर पनि आफैँलाई घृणा गर्छु ? हो, म आफैँलाई घृणा गर्छु। म स्वार्थी छु, इर्स्यालु छु, म घमण्ड गर्छु र चाहेर पनि यी भावनाबाट टाढा रहन सकिरहेको छैन। यी भावनाहरूले मनमा एउटा ठूलो तलाउ बनाइसकेको छ अझ भन्ने हो भने मन रूपी अगोनामा यस्तो भावनाले आगो बनी बलि दिँदा म आँशुको तलाउमा डुब्न बाध्य हुन्छु।

आखिर म के चाहन्छु ? मेरो मन के चाहन्छु ? सोच्दा-सोच्दै टाउको फुट्ला भैं हुन्छ अनि उत्तर थाहा भएर पनि म यस समस्याको समाधान गर्न सकिदैन, डर लाग्छ यो समाजको अनि समाजमा बस्ने राक्षसरूपी मानवहरूको। नी भन्छन्- 'चिन्ताले चिता जलाउँछ' त्यस्तै मलाई लाग्छ म पनि यसै अवस्थादेखि गुञ्जनुपर्छ अब। म खोज्छु यो संसार, यो संसारभित्रको समाज अनि समाजमा बस्ने व्यक्तिहरू कति स्वार्थी छन्, मभन्दा पनि बोल्न चाहन्छु धेरै उचाउलो भएकी भन्छन्, थोरै बोल्थो वैरागी भन्छन् बोल्दै नबोल्थो लाठी भन्छन्, ठिक्क बोल्थो ठूली भई भन्छन्। टाढा बस्यो पराई बनी भन्छन्, आफ्नो ठानी नजिक आयो दुक्न आई भन्छन्। आखिर किन ? अनि म, केही गर्न सकिदैन सिवाय यी सबथोक सही टुलुटुलु हेर्छु। त्यसैले म आफैँलाई घृणा गर्छु।

मनका व्यथा मनमै कुँदिएर बसेका छन्। डर लाग्छ मलाई यी भावना पोख्न, किन थाहा छ ? किनकि बुझ्ने व्यक्तिको कमी छ, यहाँ अनि दोषी ठहर्‍याउनेहरूको संख्या बढी।

विगत २५ वर्षसम्म समाजमा हरेक पाटाहरू नियाल्दै, त्यहाँ घट्ने घटना र चुनौतिहरूसँग पौठेजोरी खेल्दै संगालेका मेरा अनुभवहरू यतिखेर प्रयोजन हिन भएका थिए। तै पनि समस्या त समाधान गर्नु नै थियो त्यसैले पुनः के गरौँ त ? भनेर दुमी जनहरूमा प्रश्न राखे कोहीबाट कुनै उत्तर आएन। त्यस बेला मेरो अवस्था संसारकै सबभन्दा नीरिह र आशाल्य प्राणी भन्दा पनि गए गुञ्जेको मैले महशुस गरे। अन्ततोगत्वा मृत आत्मालाई कुनै वखान र बाटै नदिई लासलाई साधिस्त गरियो।

मानिसले पेशागत दक्षताको अतिरिक्त अन्य पक्षमा समेत जानकारी राख्दा कुनै पनि मौका र मञ्चमा आफूलाई प्रस्तुत गर्न सजिलो हुन्छ। त्यसैले आजको प्रतिस्पर्धात्मक जमानामा सबै क्षेत्रमा सकेसम्म जानकारी राख्नु पर्छ भन्ने मान्यता राख्दै अनुभव र उमेरले आफूलाई बूढो भएको ठान्ने र म परी आउँदा त वाक्य नै नफुटेको बालकभन्दा पनि तल्लो अवस्थाको रहेछु भन्ने कुरा बल्ल पो बुझेँ मैले।

(२०५८ साल असार ३० गते राती आफ्नै श्रीमतीद्वारा विष (मुसा मार्ने औषधी) सेवन गराई हत्या गरिएको शुमन दुमी राईको दुखद घटनाको आधारमा प्रस्तुत लेखको अर्को पात्र पत्नी गणी राई हाल जेलको काठकोठरीमा पश्चातापको आँशु बगाई रहेकी छिन्।) मूचि।

कविता

पहिचान

सुश्री अञ्जना राई, माक्पा-६, नोरुङ्ग

सुन्दरताले भरिएको मेरो प्यारो गाउँ।
खोटाङ माक्पा-६ नोरुङ्ग हो यसको नाउँ।
यो गाउँले सम्मान गर्छ अतिथिहरूलाई देवता ठानी।
घुम्न आउँछन् पर्यटकहरू सुन्दर ठाउँ भनी।
चौरैतिर हरियाली सुन्दर छन् वन।
यही हो नोरुङ्गबासीको बहुमूल्य धन।
यसले जित्न सक्छ अतिथिहरूको मन।
अनि कुरिरहन्छ पर्यटकहरूको आगमन।
चारैतिर सौन्दर्यताको सदा गर्छ स्वागत।
फूलहरूले सजिसजाउ हुन्छ यही जगत।
लालीगुराँस फुल्छ ती वनपाखामा।
कोकिलले पनि गाउँछिन् सुरिलो भाकामा।
एउटै जाति एउटै भाषा दुमी छन् यहाँ।
दुःख सुखमा बाँच्छन् साटी एकआपसमा माया।
धनी, गरीब, भेदभाव केही गर्दैनन्।
आइलागेमा जाइलाग्ने कोही पछि पर्दैनन्।
आफ्नै भाषा, संस्कृतिमा सजिएको यो ठाउँ।
दर्शन र तिहारमा मादल, बाँसुरी घन्किने यो गाउँ।
चली र मोइती मिलि देउसी र भैलो खेल्छन्।
चेलीले माइतीहरूको शीर र गला सजाउँछन्।
नोरुङ्गको पूर्वतिर छडछड बग्छ बच्चरे खोला।
खेतबारीलाई रसाउने धोको पनि होला।
चारैतिर हरियाली पवित्र यो ठाउँ।
प्रकृतिले सजिएको मनोरम यो गाउँ।

मातृभाषाको बारेमा केही कुरा

६५ भिम 'हलक्सु' राई

माक्पा नोरुड, खोटाङ

खै ? लेख्न लायक विषय धेरै छन् तर लेख्न सकिएको भने छैन । भनौं लेख्नको लागि प्रशस्त कला नभएर नै होला । भाषा, लयहरूलाई शुद्ध तरिकाबाट पस्काउन सकिन्न लेख्नको लागि विषयत माथि भने भैँ धैँ छन् । हाम्रो आफ्नो बारेमा चिनाउनु, सुनाउनु, भन्नु, गर्नुपर्ने, यतिका विघ्न कुरा हुँदा हुँदै पनि किन हो ? विषयको प्रवेश गर्न नै अप्ठ्यारो लागिरहन्छ । मलाई इसिलिमको पहिलो अंकदेखि नै केही लेखौं लागेको हो तर म असफल रहि रहें यसपटक भने अवश्य पनि लेखिदिन पाए राम्रै होला भनेर जमर्को गरेको छु । शायद सफलता मिला कि ?

अँ मैले यहाँ लेख्न लागेको विषय हाम्रो आफ्नै लोकप्रिय दुमी भाषाको बारेमा हो । प्रसंग यहीबाट शुरुवात गरौं ।

भाषा के हो ?

भाषा सामान्यतया मान्छेहरूले हरेक कुरा गर्न सजिलो होस् र एक मान्छेले अर्को मान्छेसँग आफ्नो समस्या, उपाय वा यस्तै जटिल समस्या समाधानार्थ विचार आदान प्रदान गर्न सजिलो हुने एउटा माध्यम हो । जसको माध्यमबाट हामी सबकुरा जान्छौं । र यो भाषा आ-आफ्नो ठाउँमा आ-आफ्नो जात अनुसार फरक फरक हुन्छन् । जस्तो : राईहरूको (दुमी, थुलुड, कुलुड, वान्वता) मगर, तामाङ्ग, सुनुवार, शेर्पा, आदि)

दुमी भाषा

दुमी भाषा बहुभाषिक, बहुधार्मिक, बहुजातीय राष्ट्र नेपालको पूर्वी भेगमा रहेका आदिवासी जनजाति किरात राई मध्यको एक थरले बोल्ने भाषा हो । यो भाषाको शब्द भण्डारलाई हेर्दा पूर्वकालमा यो भाषा धेरै धनि रहेको थियो । तर वर्तमानमा आएर क्रमसँग लोप हुँदै जान लागेको छ । नेपालको पूर्वी जिल्ला खोटाङ्गको विशेष गरेर माक्पा, जाल्पा, बाक्सिला, खार्मी सप्तेश्वरतिर बसोबास गर्ने दुमी राईहरूले यो भाषालाई बोल्ने गर्दछन् । त्यसका अलवा इलाम, संखुवासभा, सुनसरीतिर पनि यो भाषा कमैमात्र भएपनि प्रयोग भएको पाईन्छ । तथापि यो भाषा अगाडिको जस्तो पूर्ण रहेको छैन । यो भाषा बोल्दा भाषासँगै खस पर्वते नेपाली भाषा घुसाएर हाल यसको अस्तित्वमाथि संकट पैदा गराई राखिएको छ । हामीले यो भाषाप्रति उत्तरदायी नबनेको कारण हालसम्म यो अलिखित भाषाको रूपमा लोपन्मुख अवस्थामा रहेको छ ।

दुमी भाषाको प्रयोग :

माथि उल्लेखित स्थानहरूमा दुमी भाषाको प्रयोग त हुन्छ तर सम्पूर्ण स्थानहरूमा बोलचालको क्रममा नभएर आफ्नो पितृ कार्य गर्ने बेला या यस्तै अरु अरु बेलामा मात्र । रीति, रिवाजको कार्य गर्दा मात्र प्रयोग गरिएको यो भाषालाई बोलचालको रूपमा विशेष गरेर माक्पातिर मात्र बढी बोल्दै आएको र अन्य

ठाउँमा कमै मात्र बोलचालमा प्रयोग गरिने गरिएको छ । यसमध्ये पनि भाषाको प्रयोग गर्दा कतिपय (लवज) लयमा भिन्नता रहेकोले आफू-आफूमा विवाद गर्नु पर्ने समस्याहरू देखिने गरेको छ । स्थानको आधारमा, बोलचालका क्रममा स्थान विशेष भाषाहरू भाषीको रूपमा बन्दै जान्छन् भन्नेकुरालाई सहज तरिकाले बुझ्न नसकेको कारण आपस्तमा विवाद सृजना हुने गर्दछ । जस्तो : सानो उदाहरणको रूपमा तलका शब्दहरूलाई लिन सकिन्छ ।

नेपाली	दुमी भाषा	दुमीजालापा	दुमी वाक्सीला	हुनसक्ने
एउटा	तुक्ली	तुक्पु	तुक्वो	तुक्पु
खाउँ	जुक्ती	जुकिती	जु:किती	जुक्ती
कता	खमु	खप	हेम्पा	

उपरोक्त शब्दहरू स्थान विशेष फरक फरक रूपमा उच्चारण भएको भएपनि यसलाई ठूलो विवादको रूपमा लिन उपर्युक्त देखिदैन । यसलाई मिलाउनको लागि सजिलो उपायहरू निस्कन सक्छन् जस्तो : नेपाली भाषामा एउटालाई तुक्पु भन्ने हो भने प्रथमलाई तुक्वो, पहिलोलाई तुक्लि बनाउन सकिन्छ र समग्रमा एक भन्दा तुक् भन्न सकिन्छ । यसरी यो भाषालाई मिलाउने कुरा त आफ्नो ठाउँमा छ । तर यहाँ दिनप्रतिदिन भाषा नबोल्ने समस्या तड्कारो रूपमा देखा परेको छ । त्यसलाई कम गरी भाषा अधिक प्रयोग गर्दै दुमी भाषाको समग्रमा शब्दकोषको निर्माण गर्न प्रमुख आवश्यकता भएको देखिन्छ ।

दुमी भाषा नबोल्नुको कारण

दुमी भाषा नबोल्नुको कारणहरू पनि छन् । जसलाई सजिलो गरी बुझियो भने त्यसलाई सजिलो गरेर बोलचालमा विस्तारै ढाल्न सकिन्छ । जस्तो बुँदागत रूपमा हेर्दा नबोल्नु पर्ने कारणहरू निम्न अनुसार छन् ।

आफूभन्दा अधिल्लो पुस्ताले नबोल्नु

अधिल्लो पुस्ताका बुवा, आमा, बाजे बजुहरूले बोले बुझे पनि आफ्नो पछिल्लो पुस्तालाई नसिकाउनु

सरकारी काम काजमा दुमी भाषाको प्रयोग नभई राष्ट्रिय भाषा भनिने खस, पर्वते नेपाली भाषाको प्रयोग हुनु

सानो उमेर देखि नै आफ्नो भाषाभन्दा आगन्तुक भाषाबाट बोलाउनु

आफ्नो भाषा बोल्दा गिल्ला गर्छन् भन्ने हिनता बोध गर्नु
आफ्नो भाषा किन आवश्यक छ भनेर यसको महत्वलाई नबुझ्नु आदि ।

निराकरणको उपाय :

माथि प्रस्तुत कारणहरूले गर्दा आज हाम्रो दुमी भाषा लोप हुन लागिरहेको छ । त्यसलाई सम्मान गर्दै संरक्षण एवं सुरक्षा गर्नु हाम्रो परम कर्तव्य भित्र पर्दछ । त्यसका लागि हामी जे जति जहाँ छौं त्यहाँबाट हर प्रयास गर्नुपर्ने हुन्छ । यसको निम्ति हामीले जे जति जानेको छौं त्यो आफूले निरन्तर प्रयोग गर्नु पर्दछ । आफ्नो भाषाप्रति विश्वस्त भएर हाम्रो जातिय पहिचान दिलाउन राई हुनुको ठाउँमा गर्व गर्ने आफ्नो नामको पछाडि किरात राई, भन्ने जति थर राख्नुको अर्थ दिलाउन सक्नु पर्दछ । जातीय विभेदलाई हटाई हरेक भाषालाई सम्मान गर्ने परम्पराको थालनी गराउन

साथै श्री ५ को सरकारलाई प्राथमिक स्तरको कक्षमा पाठ्यक्रमहरूमा मातृभाषा पढाउन सकिने पाठ्यक्रम निर्माण गर्ने परिस्थिति निर्माण गर्न पहल गरिदिन संगठित भएर जान आवश्यक छ ।

हाल जातिय विभेद मात्र हैन धार्मिक खिचोलाको समेत कुरा उठी रहेका छन् यसलाई पनि हामी किराँत राई हुनुको गर्वले किराँत धर्म मुन्धुमलाई संरक्षण गर्न आवश्यक छ । न कि वर्तमान समयमा किरात धर्मको नाममा देखिएको विविध किसिमका ल्याइते धर्महरूको प्रतिरोध गर्न सक्नु पर्दछ । आज सिंगो किराती संस्कृतिमाथि हिन्दु षडयन्त्रको प्रहार भइरहेको अवस्थालाई सम्पूर्ण किरात बन्धुहरू सचेत रहनु पर्ने देखिन आएको छ । मूचि ।

रचना

सेवा नै धर्म हो

सुजाता थुलुङ राई

जगत मन्दिर स्कूल, चाबहिल

मन्दिरमा जाँदैमा कहिल्यै

भेटिन्न धर्म

इमान्दारी भई सबैले

गरौं कर्म ।

दीन दुःखीलाई माया गरौं

सधैं हाँसेर

आफ्नो कर्तव्यमा अघि बढौं

सधैं लम्केर ।

मायाँ गरौं सबैलाई

दानी बनेर

हेला नगरौं कसैलाई

निर्घो भनेर ।

को धनी ? को गरीब ?

कहिल्यै नभनौं

सबै मानिसको रगत

रातो हुन्छ भनौं ।

को असल ? को खराब ?

कसरी चिन्ने ?

भेदभाव मनमा नराखी

सहयोगी बन्ने ।

रचना

पाँचकुमार दुमी राई

कहिल्यै नथामिने भो आँशु नेपाल आमाको,

कठै ! त्यो लडाइ कहिले रोकिने हो ? दाजु भाइको ॥

कैयन सिउँदोहरु पुछिए, कैयन टुहुरा टुहुरी बने,

भुल्कँदो घाम भैँ शान्तिले यहाँ कहिले छाउने हो ?

नेपाली धर्ती रक्ताम्य भएको छ, नेपालीका रगतले

तर हैन यो युद्ध, जैथक र नालापानीको ।

कहिल्यै नहट्ने भो नेपाली आकाशमा बादल त्यो अशान्तिको,

कठै ! भाइभाइबीच लडाइँ गरी कसले के पाउने हो ?

मुसुमुसु

कवि (घरबेटीसँग) - हेर्नुस् घरबेटी बा, भविष्यमा कुनै दिन तपाईंको घरमा एक महान कवि बस्नुहुन्थ्यो भन्ने कुरा मानिसहरूले गर्नेछन् ।

घरबेटी - आज दिनभरिमा तीन महिनादेखि घरभाडा तिरेनौ भने त्यो दिन आजै आउनेछ, भन्द्याछु ।

होटलवाला- भन्नोस् हजुर, हाम्रो होटलमा रात कसरी बित्यो ? ग्राहक- राम्रैसँग बित्यो । तर, तपाईंको होटलका लामखुट्टेहरू यति बलिया रहेछन् कि मलाई सुतेको ठाउँबाट उठाउन ठूलो प्रयत्न गरे तर धन्य ? उडुसहरूले च्याप्प समातेर उठ्न दिएनन् ।

एकपटक विश्वभरिका विरालोहरूको दोड प्रतियोगिता भएछ । हरेक बलिया, मोटाघाटा विरालाहरू आएका रहेछन् । तर सोमालियाबाट चाहिँ एक ख्वाउने विरालो आएको रहेछ । सबैजना आफू जित्ने कुरामा विश्वस्त थिए सोमालियाको विरालालाई चाहिँ हेला गरिरहेका थिए तर अचम्मैसित त्यही विरालोले दौड जितेछ । जब पत्रकारहरूले यसको कारण सोध्दा उसले कसैलाई नभन्ने भए भन्छ है त भनेर भनेछ- म सोमालियाको विरालो होइन चितुवा पो हुँ त ?

डाक्टर- बधाई छ, मिसेस रुपा, म तपाईंलाई एकदम खुसीको कुरा सुनाउँछु ।

रुपा- म मिसेस हैन मिस हुँ ।

डाक्टर- ए, उसो भए म तपाईंलाई ज्यादै दुखको कुरा सुनाउँछु । तपाईं आमा हुनेवाला हुनुहुन्छ ।

एकदिन सिंहलाई घमण्ड चढेछ । जंगलभरिका जनावरलाई तर्साउँदै सोध्न थालेछ । ओइ भन् यो जंगलको राजाको हो ? सबै जना डराउँदै "हजुर नै हो" भन्न थालेछन् । यसो गर्दै ऊ हाती सामु पुगेछ र त्यही प्रश्न सोधेछ । रिसको भौँकमा हातीले सिंहलाई सुँडले बटारेर फ्याँकेछ । रन्थिनिँदै उठेर सिंहले भनेछ- "था छैन भने था छैन भन्दा भैहाल्यो नि पछनै पर्छ त ?

संकलक :- जीवन दुमी (यलुङ्ग हमारुचु) राई

बाटो

उत्पीडित किराँत

तुङ्गेछ-७, भोजपुर 'बाटो'

'यो बाटो शहर जान्छ ।'

'यो बाटो मधेस जान्छ ।'

'यो बाटो गए जङ्गल पुगिन्छ । अझै उतै गए ठूलो खोलामा पुगिन्छ । त्यो खोला पनि तरेर गए एउटा भुरम्य गाउँमा पुगिन्छ ।'

'यो बाटो चाहिँ स्कूल जाने बाटो हो ।'

बाटो जान्छ । बाटो कतै पुग्छ । अर्को बाटो आउँछ र त्यो बाटो पनि कतै जान्छ ।

खुट्टा जब बाटो टेक्छ, यात्रा शुरु हुन्छ । जब यात्रा शुरु हुन्छ, अप्ठ्याराहरु आइलाग्छन् । सन्तुष्टि, असन्तुष्टि, ठक्कर, थकाइ र सुक्केरा लाइन लाग्छन् । एकलै हिंडेको तर के के साथ लाग्छन् ।

सजिलो मात्र भइदिन बाटो । चिनेको मात्र हुन्न बाटो । बाटो उक्लेको मात्र हुन्न, ओर्लेको मात्र पनि हुन्न, तेर्सिएको मात्र पनि हुन्न । हिंडनुपर्छ, उसै गरी, जसरी बाटो बाटिन्छ । हिंडनुछ, लड्नुछ, उफ्रनुछ, पछारिनुछ, मर्नुछ, बाटैमा । बाटो जिन्दगी, बाटो सपना, बाटो सुख, बाटो दुःख । बाटो हिजो, बाटो आज, बाटो भोली । बाटो वैभव, बाटो दारिदर्य, बाटो विधाता, बाटो संकट । बाटो बिन्दु, बाटो ब्रम्हाण्ड । हिंडनुपर्नेहरुका लागि बाटो हेतु र प्रयोजन दुवै ।

बाटो शुरुमा पाइतालाले बनाउँछ, अनि पछि बाटोले पैतालालाई हिडाउँछ । एउटा अन्योन्य चक्र, आवश्यकताले घुमाएको । त्यसै भएर दोबाटो बन्द, चौबाटो बन्द । बाटो पुरानो बन्छ, बाटो नयाँ बन्छ । बाटो आस्था, बाटो विश्वास । यसले पथिकलाई गन्तव्यसम्म डोच्याउँछ । बाटो भ्रान्ति पनि, यसले अन्यौलमा समेत पार्दछ । एक किसिमको सनक हो बाटो, यसले अनपेक्षित ठाउँमा पनि पुऱ्याउँछ । यो आफ्नो पनि, विरानो पनि, यसले विनाकारण रुवाईदिन्छ पनि ।

घरको मूल ढोकाबाट एउटा बाटो छुट्छ । जस्केलोबाट अर्को बाटो शुरु हुन्छ । घुन्यानमुनिबाट एउटा बाटो तेर्सिन्छ, फूलबारीमाथिबाट अर्को बाटो उक्लिन्छ । बच्चाको सालनाल भुण्डाउन जाने बाटो र घाटतिर, चिहानतिर मूर्दा लैजाने बाटो, जोडिन्छ पनि । न्वारन खान जाने बाटो र किरिया खान जाने बाटो एउटै पनि हुनसक्छ । जन्ती जाने बाटो र मलामी दगुने बाटोको जात नछुट्टिएको पनि हुनसक्छ । परदेशी फर्कने बाटो र बसाई भर्ने बाटो मिसिन सक्छ । बाटो अराजक पनि, निरंकुश पनि । बाटो अनुरूप नीति बन्छ, नीति अनुरूप बाटो कम्मै बन्न सक्छ । बाङ्गिनु यसको धर्म, पस्निनु यसको कर्म अनि तन्किनु र छोटिनु यसको कर्तव्य । अति सम्मान पायो भने बाटोले ठग्छ बटुवालाई फेरि बेवास्ता नै गरिदिँदा पनि यसले विपद ल्याउँछ । बाटो इज्जत, बाटो बेइज्जत । यो इमान पनि, बेइमान पनि । बाटो सर्वेसर्वा ।

बुद्धको बोधगया जाने र हिटलरको ग्याँस च्याम्बर जाने सन्दर्भ र अभिष्ट फरक थियो होला तर बाटो हिंडाई समान थियो । एकातिर अमर बोधिसत्व, अर्कोतर्फ कालो इतिहास । बाटो अलग हिंड्न पाइन्छ विविध प्रयोजनले । बेग्लाबेग्लै आग्रह हिंड्छ बाटोमा । नानावलीको विचार दगुछ बाटोमा । त्यसैले त हरिद्वार जाने बाटो फरक, मक्कामदिना जाने बाटो फरक । लुम्बिनी जाने बाटो फरक, जेरुसेलम जाने बाटो फरक । त्यही फरकले गर्दा त राम-मन्दिर भत्काउन जाने बाटो फरक, बाबरी मस्जिद तोड्न जाने बाटो फरक । कान्दाहार जाने बाटो बेग्लै, पेन्टागन जाने बाटो अलग । कुन बाटो आए त्रिदेव ? कुन बाटो आए मुहम्मद ? कताको बाटो भएर आए सिद्धार्थ ? कताको बाटोबाट आए येशू ? तिनीहरु आएको बाटो नचिनेर अब रगत बग्ने बाटो छैन । 'त्यही बाटो हो, त्यही बाटो हो' को कचिङ्गल घाम नचिसिएसम्म खतम नहोला भैँ छ ।

बाटो बनाउनेहरु छन, भत्काउनेहरु पनि छन । बनाउने बाटो खोज्नुपर्छ, भत्काउने बाटो खोज्नुपर्दैन । मन नपरेको बाटो नहिंडीदिँदा भइजाने तर भत्काउनै पर्छ । भत्केको पनि बाटो नै हुन्छ । नाम फेरिन्छ, बाटो फेरिन्छ । बाटो अचम्मको रुढी । यो बाटो त हिंड्दै हिंड्दिन भन्न पाइएला तर नहिंडी सुख छैन । हिंडाउँछ विविध परिस्थितिले । फेरि यही बाटो जान्छ भनेर किरिया हाल्नु पनि अव्यवहारिक भइदिने । हिंड्नुपर्छ अर्कै बाटो, अरु नै बाटो रुचिले । अरुचिले । बाटो हिंड्नेहरुको धारणाबाट निस्सुद्ध छ । यसले यता आइज पनि भन्दैन, उता जा पनि भन्दैन । यसले आफ्नो बडप्यनको विज्ञापन गर्दैन नत घटियापनको संकेत नै गर्छ । यो साध्य होइन, साधन मात्र हो त्यसैले आफैँमा यो खराब वा असल छैन । साधकको साधनाले निर्धारित गर्छ परिणाम । आफूलाई प्रयोग गरेर कोही मरोस् वा बाँचोस्, सडोस् वा बढोस्, भत्कोस् वा बनोस् बाटोलाई चिलाइ न कनाई । बनाउने त हिंड्नेहरु नै हुन् नि, केही प्रयोजनले बनाउँछन्, पछि सत्तोसराप गरेर के फाइदा ? वीरप्यन हिंड्ने बाटो, विन लादेन हिंड्ने बाटो, छोटा राजन हिंड्ने बाटो, मिलन गुरुङ्ग हिंड्ने बाटो सबै मान्छेले बनाएका बाटाहरु । रेडलाइट एरियातिर जाने बाटो, रासायनिक भट्टीतिर जाने बाटो, अणुबम कारखानातिर जाने बाटो सबै-सबै मान्छेले नै बनाएका । अहिले ती बाटाहरुप्रति घृणा ओइराउनुमा खै कस्तो तुक होला र ? ती बाटाहरुको विरुद्धमा शिखर-सम्मेलनतिर जाने बाटो बनाउनुमा कति दम होला र ? बाटो त बनिसक्यो, हिंड्ने प्रचलन भइसक्यो, ती बाटाहरु भएभरको बलबुताले भत्काइए पनि ती त बाटा नै रहनेछन् । 'भत्काइएको बाटो' भन्दै अरु खुट्टाहरु हिंड्नेछन् ।

जाने बाटो र फर्कने बाटो एउटै हुन पनि सक्छ, नहुन

पनि सक्छ । प्रथम त फर्कनेका लागि बाटो निरस हुन्छ । परदेशिएको आफन्त घर फर्केला तर ऊ पूर्वरूपमा हुँदै हुँदैन । बानी फेरिएको हुनसक्छ, व्यहार बदलिएको हुनसक्छ, आकांक्षाहरु बढेका हुन सक्छन्, वैराग्य चढेको हुनसक्छ । कुनै बाटो गइसकेको मान्छे फर्किहाले पनि उसको फर्काई भौतिक मात्रै हुन्छ, उ भित्रको अधिकांश मान्छे गएको-गएकै हुन्छ । बाटोको विशेषता नै यही हो । यही विशेषताले बाटो, बाटो हुनसकेको छ नत्र त यो विविध नापका पाइतालाहरुको डाम मात्र हुने थियो । ओहोरदोहोर त दलानमा पनि हुन्छ तर त्यो बाटो होइन । बाटोले त मान्छेलाई हिंडिसकेपछि धेरथोर साट्टछ । गति र प्रगति पनि त्यही त हो ।

बाटो हिंड्नेपछि, यो शाश्वत बाध्यता हो । कतै जान्न भन्नेहरु पनि कतै गइरहेका हुन्छन्, कतै पुगिरहेका हुन्छन् । यस्तै अनाम हिंडाईले त बाँच्नुको धेरै हिस्सा खर्चेको हुन्छ । हामी थाहै त पाउदैनौं आफ्नो हिंडाई, अनि भन्छौं - 'जिन्दगी त्यत्तिकै सिद्धियो, केही नगरिकनै, गर्ने 'नपाई' । केही नगर्नु पनि गर्नु हो, आलस्य गर्नु अथवा अलमल गर्नु हो । ताकेर अनि तोकेर गरिएका कृत्यहरु अत्यन्तै न्यून हुन्छन्, ती पनि वितृष्णा जगाउने । त्यस्ता कृत्यहरुबाट वितृष्णा किन मिल्छ भने ताकेजस्तो र तोकेजस्तो उपलब्धि विरलै मात्र हात लाग्छ । यही कारण होला हामी ताकन र तोकनदेखि भाग्नौं, तर्कनौं । अप्रत्याशित केही भइदेओस्, त्यसको राम्रो वा नराम्रो परिणाम स्वीकार्ने मानसिकता बोकेर हामी बाँच्छौं । योजनाविहिन योजनाले एक प्रकारको स्वतः व्यवस्थित व्यवस्थितिभित्र आफूलाई समायोजित गर्दै लैजाने लत बसेको छ । न्यूनतम निर्दिष्ट लक्ष्यप्राप्ति नहुँदाको पीडाले नदुखाओस्, हामी चाहन्छौं । यही बानी अनुरूप बाटो चिनेको हिंड्नुभन्दा नचिनेको हिंड्नुमा एक प्रकारको आनन्द हुन्छ । जहाँ रात, त्यहाँ बास । पुग्नेपने कुनै ठाउँ हुँदैन । अपरिचित बाटो, अपरिचित बटुवा अनि नौला अनुभूतिहरु । चिनेकोसंग कहीं पनि लत्रिनुपदैन । आफूलाई कुनै बिन्दूमा ढाँट्नु वा छाँट्नु पदैन । एउटै गति, उही चाल । ढाँडिनुपने कारण हुन्न, बिसाउनुपने चिनारु चौतारो हुन्न । केवल हिंड्नु र कतै पुग्नु मात्र ।

मनलाई एउटा बाटो चाहिन्छ, तनलाई अर्को बाटो हिंड्नुपर्छ । विरोधाभास दोबाटो तेर्सिन्छ । तानातानले मान्छे च्यातिन्छ, चूँडिन्छ र कहीलेकाही बहुलाउँछ, र मर्छ पनि । 'मान्छे' बाँच्नुको वास्तविक स्वाद मान्छेले बाटोको रोजाइमा नै पाउँछ ।

बाटो रोजेको चेतना सबैसँग हुन्न तर रोज्नचाहिँ सबैले रोजेका हुन्छन् । असचेत रोजाइमा परिणामको डर हुँदैन र परिणामको भर पनि हुँदैन । कहाँ पुगेर लड्नुपर्ने हो कुनै ठेगाना हुँदैन । सचेत रोजाई तर एकदमै गाढो काम हो । यस्तो रोजाइबाट रोजिएको बाटो हिंडे गन्तव्य लगभग सुनिश्चित हुन्छ । बाटो चाहिँ सही ढङ्गले चिन्नसक्नुपर्छ । बाटो जस्ता देखिने फुस्रा-फुस्रा धागोहरु यत्रतत्र फेला पर्छन् । तिनमा हिंड्नु हिंडाईको अपव्यय हो र त्यसको नतिजा पनि दुर्गति मात्र हो । तर बाटो दिशाबोध मात्र हो रुढ नै हिंड्नुपर्छ भन्ने अनिवार्यता छैन । पूर्व जानलाई नयाँ बाटो पनि बनाउन सकिन्छ । पश्चिम जानलाई फरक बाटो अपनाउन सकिन्छ । बाटो नयाँ हिंड्नुसक्नुमा नै अस्तित्व छ, बाँच्नुको सार छ । पुराना र प्रचलित बाटोमा त भीड हुन्छ । भीडमा मन लागे जति फड्को हान्न पाइन्न । आफूलाई चिनाउन हजारौं पटक आफ्नो नाम फलाक्नुपर्ने हुन्छ । नयाँ बाटो हिंड्नु आफैमा परिचय हुन्छ, निधारमा कुनै लेबिल टाँस्नुपदैन । शब्दले आफूलाई विभूषित गराइरहनु नपर्ने, जस्तो काम, उस्तै नाम, परिचयलाई व्याख्या चाहिन्न ।

बाटो हिंड्नुपर्ने स्थान हो प्रचलित मान्यतामा । मैले तर बाटोमा बहस पनि चलाउनु पर्ने आवश्यकता देखेको छु । अभै व्यापक, अभै परिणाममुखी बहसले बाटोका महत्ताहरु, मूल्यहरु निर्धारित गर्नु वाञ्छनीय हुन्छ, ठान्छु । जहाँ पायो त्यही फ्याडफ्याडती हिंड्नु हिंडाई होइन । हिंडाईले एउटा दिशा समात्नसक्नु पर्छ । कति-कति पथभ्रान्तहरुलाई बाटोको सही अर्थ सुभाउन एउटा बाटो महात्म्य वा बाटोशास्त्री बनाइदिनु गजबै पुण्य कर्म होला । बाटो भेटे भनेर पलापिएर हिंड्नेहरु सिस्नुधारीतिर गुल्टिएकाहरु पनि छन् । बाटो भेटिन भनेर बाटैमा अल्मलिनेहरु पनि छन् । ती सबलाई बाटो बोध गराउनु राम्रै होला ।

म पथप्रदर्शक होइन । ट्राफिक प्रहरी हुने हैसियत पनि पाइसकेको छैन । म त स्वयं पनि पथिक, गलत बाटो हिंडेको छैन भन्दिन । हिंड्नु पर्दा, हिंडेर कहीं पुग्नुपर्ने आवश्यकताबोध हुँदा बाटो एउटा अहम् प्रश्न बन्दोरहेछ । म पनि उत्तरको खोजीमा छु । हिंड्दैछु, आफ्नै अड्कलले, विरानो शहरमा जस्तै । कतै त पुगिएलाको भरोसामा ।

बाटोको वंशावली लेख्ने उत्साही कुनै निस्किएछ भने पछिल्ला पथिकहरु सरासर हिंड्न सक्लान् । मूचि ।

विजया दशमी तथा दीपावली २०५१ को

शुभ उपलक्ष्यमा समस्त देशवासीमा

हार्दिक मंगलमय शुभकामना व्यक्त गर्दछौं ।

प्रधानाध्यापक-विरुमान थुलुङ्ग राई

महेन्द्र ज्योती मा.वि.

चौरीखर्क, सोलुखुम्बु

अनुरोध

गुणराज वालक्या राई

रात्माटे, संबुवासभा

भन्थे लोग्ने र स्वास्नीको भगडा
 परालको आगो न हो,
 हुलुकक सल्कन्छ अनि,
 निभ्छ ।
 फेरि भोसे बल्छ
 सकिन्छ निभ्छ ।
 यहि त ठान्थे म
 यहि सिद्धान्त लागू हुन्छ
 हामी बिच पनि ।
 तर,
 हठात तिमी मबाट
 टाढा भएपछि
 त्यसपछिका दिनहरु भनौं र ?
 नसुनाउँ चट्टानलाई घिउका कथा
 नसुनाउ भालुलाई पुराण ।
 तर, म भित्रको म चस्कन्छ
 मन अर्न्तमन चहन्थ्याउँछ
 भित्र कता कता हारेको म
 चिच्याउँछ शायद,
 विरह गाउँछ
 ठ्याक्कै भन्न सकिदैन फेरि ।
 साँच्चै मलाई आफ्नै आँखाले हेर
 मलाई आफ्नै मनले अनभूत गर
 किन यसरी हामीबीच दूरी बढ्यो ?
 म फेरि ठ्याक्कै भन्न सकिदैन
 म भित्र जासुस मन पनि त भनै छैन
 ता, कि कारण या जड पर्गेल्लू
 केवल आँकन सक्छु
 तर,
 मेरो अन्दाज
 भाउ नै नजान्नेको अडकल जस्तो
 केवल अडकल,
 विल्कुल फरक हुन सक्छ ।
 हामी बीच एक अर्कालाई
 नबुझेको हुन सक्छ
 अझ आफ्नो वा ममत्वको
 जिद्धी पना हुन सक्छ

राजनैतिक पार्टीका सिद्धान्त जस्तै
 फेरि स्वार्थ र मोह अगाडि कर्तव्य र
 नैतिकता बिसेजस्तै
 लक्ष्य एउटै भए पनि
 टेक्ने धरातल र यथार्थ एउटै भएपनि
 मेरो गोरुको बाढै टक्का
 म एक किन्चि घट्दिन
 तिमी एक किन्चि घट्दिनौ
 सबै आफ्नै ठाउँमा
 सबै आफ्नै सिद्धान्तमा
 आफ्नो मान्यतालाई
 हिरा ठान्छन् मुल्यवान
 म, तिमी, हामी सबै आफ्नै हठमा, जिद्धीमा
 सिद्धान्तमा अविचलित
 सम्भौता गर्दैनौ हामी
 सबै जीत रोज्छौं,
 अरुको हार खोज्छौं
 त्यसैले त
 तिम्रो र मेरो सपनामा
 त्यो तिम्रो र मेरो साझा संकल्पमा
 फूल फुल सक्दैन सायद अनि
 कहाँ सुन्दर बगैँचा खोजौं ?
 कहाँ हामी सुगन्ध खोजौं ?
 अझै समय बितेको छैन
 बरु हामी आफ्नै विगत फकौन
 विगत, यथार्थ, आफ्नै धरातल
 बाचा, बन्धन, अनि हाम्रा संकल्प
 संभौ न !
 बिनित्त छ !
 आज
 म पनि आफ्नो हठ तोड्दैछु
 त्यो संकल्प, सपना साकार पार्ने
 त्यो दृढता, पहाड फोड्ने
 आउ 'हामी' बनौं 'तिमी' र 'म' बाट
 हामी सुन्दर संसार बसाउने
 सपनामा थियौं
 हामी सँगै खुसी फुलाउने

सपनामा थियौं
 अझै हामीबीच एउटा असल छोरी या
 असल छोराको संकल्प छ,
 एउटा सुन्दर संसारको सपना छ
 जहाँ हठलाई त्यागेर
 समझदारी र सम्भौताको फूल फूलोस्
 तिमी भित्रको आफूलाई धेरै ठाउँ नदेउ
 हामी दुईको हठभित्र
 सुन्दर संसारको गर्भ तुडएको छ ।
 पापै लाग्छ हामीलाई
 सापै लाग्छ हामीलाई
 अब त हामीबीचको आगो
 साँच्चै परालकै आगो बनाऊं
 बले पनि त्यसरी नबलौं न ज्यादै ।
 सुन्दर संसारको संरचनामा
 नक्सै कोरेर मात्र के हुन्छ खै
 तिमीलाई मेरो मलाई तिम्रो
 साथ चाहिन्छ
 भाँचिएको लाठो हुँदै होइनौ हामी
 फुटेको ऐना हुँदै होइनौ हामी
 ज्यादै भए छिनेको डोरी
 फेरि कसौं न मायाको गाँठो
 यी ! हात लम्काई सकें
 समाउ मेरो हात
 हाते मालो गरौं हामी
 स्वार्थ र हठले भरिएको संसारमा
 समझदारीको संसार बसाउनु छ
 अझ
 सहचर्य र बन्धुत्वको भावनाले ओतप्रोत
 अग्रज नेता जन्माउनु छ
 आउ हामी त्यसको शुरुवात गरौं
 बिनित्त छ,
 आउ सँगै हामी
 एउटा सफर गरौं
 सँगसँगै सफर गरौं ।

बाल अवोधता मेरो नियति

हिमा राई (दुमी हम्रुचु)

सेन्ट जेभियर कलेज, काठमाडौं, कक्षा १२

म दश कक्षामा पढ्दा मेरो एक जना तामाङ साथीले मलाई सोधको थियो- “हिमा, तिमी राई हैन ?” मैले भनें, “हो ।” यो कुरा उसलाई पनि थाहा थियो । उसले मलाई जिस्क्याउने हेतुले भन्यो, “तिमीलाई राई भाषा बोल्न आउँछ, त ?” मलाई आउँदैनथ्यो । त्यसैले “आउँदैन” भनेर जवाफ दिएँ । त्यसपछि उसले बढो व्यङ्ग्यात्मक शैलीमा भन्यो- “तिमीलाई आफ्नो भाषा नै आउँदैन भने कसरी राई हुँ भनेर प्रमाणित गर्न सक्छौ ?” मैले त्यतिखेर उसको कुरामा रहेको वास्तविकता बुझ्ने कोशिश गरिनं । मैले त उसले मलाई अपमान गर्न खोजेको भन्ने सम्भेर उसँग झगडा गर्न थालें । यही कुराले हामीबीच धेरै दिनसम्म बोलीचाली बन्द भयो । उसलाई पनि आफ्नो भाषा नआउने भए त मलाई अलिक सान्त्वना हुन्थ्यो होला तर उसलाई तामाङ भाषा मजाले आउँथ्यो ।

बाल्यकालको आधाभन्दा बेसी हिस्सा गाउँमा, दैनिक भाषा बोलचाल हुने वातावरणमा बिताएकाले उसलाई भाषामा कुनै कठिनाई थिएन । त्यसबेला म उसँग यति रिसाएको थिएँ कि मैले उसलाई पनि भाषा नआइएको भए हुन्थ्यो भन्ने समेत सोच्येँ ।

त्यस घटनाको भण्डै दुई वर्ष अगाडि दुमीकिरात राई फन्सिकिमले बेविलोन स्कूलमा संचालन गरेको दुमी भाषा कक्षामा जाने गर्थेँ । मैले केही शब्द र क्रियाहरू पनि जानी सकेको थिएँ । तर अनेक समस्याका कारणले उक्त कक्षा सदाकै लागि जस्तो गरेर बन्द पनि भयो । तर अपसोस ! मैले उतिखेर ती कक्षाहरूलाई बोभको रूपमा पनि लिने गर्थेँ । कहिलेकहीं त सो कक्षामा उपस्थित रहँदा यता टि.भी. को कार्यक्रमहरू छुट्ने हुँदा छुटेका कार्यक्रमहरूको लिस्ट समेत बनाउने गर्थेँ । शनिबारको रमाइलो विदाको दिन पनि पढ्नुपर्ने भन्भट अर्कै थियो । कहिलेकहीं दिक्क लाग्यो कति गाह्रो यो दुमी भाषा ! बरु सिक्न नपरे पनि हुन्थ्यो । आदि इत्यादि । तर यी मेरा एकांगी विचार मात्रा थिए र त्यसलाई बाहिर आउन पनि दिइन । मैले अल्छी मानेकै कारणले एक दुई कक्षाहरू छुटाएँ पनि ।

त्यतिखेर म बच्चा नै थिएँ । त्यसैले होला आफ्नो जाति, भाषा, आदिको त्यति ठूलो ज्ञान पनि थिएन र चासो पनि । त्यसैले परिवारको दबावकै कारणले पनि नियमित कक्षा लिने कोशि गरेँ । मेरो भित्री ठूलो लक्ष्य चाहिँ भाषा शिकेर साथीहरूमाझ भाषाको धाक लगाउनु थियो । त्यतिखेर मलाई किरात राई हुनुमा गर्व त थियो तर गर्व गर्नुपर्ने आधार थिएन । केवल फोस्रो गर्व मात्र थियो ।

कुनै कुराको प्रारम्भ लगनशीलता र त्यसको महत्व, लेखाजोखा गर्ने पनि समय र चेतना आउनु पर्दोरहेछ । त्यो अनुभव म आफूमा पनि बल्ल फुर्दछ । जब म प्रवेशिका परीक्षाबाट अलिकति फुर्सद पाएँ अनि धेरै भेलाहरूमा सहभागी हुने मौका पाएँ । भाषा, धर्म, संस्कार र जातिका बारेमा लेखिएका लेख-रचनाहरू पढ्ने

मौका पाएँ तब ‘म को हुँ ?’ भन्ने प्रश्नको आशिक उत्तर पाउन थालें । भेलाहरूमा जाँदा ठूलाबडाको माया र आफूजस्ता साथीहरूको आत्मीयपन अनि छलफल हुने विषयले मलाई आफ्ना दुमी इष्टमित्रहरूसँग भावनात्मक सम्बन्ध जोड्न मद्दत गर्‍यो । ‘दुकिराफ’ ले आयोजना गरेको दुमीहरूको भेलामा वृद्ध चुचु पिपीहरू पनि बढो उत्सुकतापूर्वक सहभागी भएको देखेर मलाई के बोध भयो भने उमेर पाकिसकेकाहरू त आफ्ना जाति, भाषा र संस्कृति भनेपछि युवा जस्तो फूर्तिलो भएर अगाडि बढ्नुहुन्छ भने म त साँच्चिकै सोझ वर्षे युवा हुँ त्यसैले किन सचेत नहुने आफ्नो भाषाप्रति ? उहाँहरूको जोश, जाँगरले मलाई लज्जाबोध पनि भयो । म, आफूलाई आधुनिक ठान्ने अंग्रेजी गीत र सिनेमामा रमेर आफ्नो आधुनिक छवि बनाउन खोज्ने मान्छे, कृत्रिमतामा भुलेर मौलिक पहिचानभन्दा टाढा गइरहेको रहेछु । मैले आफूलाई जति पश्चिमी वा अन्य ढाँचामा ढाल्न खोज्छु त्यति नै म ती पाको चुचुपिपीहरू र वंश परम्पराबाट टाढिँदै रहेछु ।

मैले आफ्नो भाषा, संस्कृति सम्बर्द्धनमा कति थोरै समय र विचार खर्चिरहेको थिएँ कि त्यो भन्दा त म चिया खाने बहानामा नै बेसी समय लगाउँथे । अहिले आएर मलाई महसुस भइरहेछ- मैले केही न केही गर्नुपर्छ । शायद मेरो प्रयत्न समुन्द्रमा एक थोपा पानी बराबर मात्रै हुन जाला तर त्यही भए पनि मैले प्रयत्न जारिराख्नुपर्दछ ।

म आफ्नो भाषा सिक्न चाहन्छु, यसको संरक्षण गर्न चाहन्छु, हाम्रो परम्पराको रक्षा गर्न चाहन्छु र मेरा छोराछोरी त्यसपछिका पिँढीहरू पनि आफू को हो ? भन्ने प्रश्नको अन्वोलबाट बच्न सकोस् यसको लागि केही गर्न चाहन्छु । शायद त्यो तामाङ साथी आज मेरो अगाडि भएको भए उसँग मेरो रिस र मूर्खताको लागि क्षमा माग्ने थिएँ । ऊ कति भाग्यमानी आफ्नो भाषा सानैमा जान्न पायो । उसलाई पनि भाषा नआओस् भन्ने मेरो सोचाइ कति स्वार्थी र निर्दयी थिएछ ? ऊ कति निश्चिन्त थियो आफ्नो भाषा जानेर । उसलाई थाहा थियो- उसको धरातल के हो र ऊ कहा उभिएको छ भनेर । त्यसैले हावामा उडिरहेको म जस्तालाई उसले गिल्ला गर्नु स्वाभाविक थियो । आफ्नो भाषा, धर्म र संस्कृतिप्रति सचेत रहेको मित्रलाई आज भेट्न पाएँ उसलाई मुरीमुरी बधाई दिने थिएँ, तर अपशोस ऊ अहिले अध्ययनको सिलसिलामा धेरै टाढा गइसकेको छ । यद्यपि त्यति टाढा पनि होइन । जति म अवोद्धताको कारणले आफ्नो मौलिकपनबाट टाढिएको थिएँ । तसर्थ अब म चाहन्छु कि मेरा सम्पूर्ण साथीभाइ आफ्नो भाषा, धर्म, संस्कृतिप्रति जागरुक हुन अनि आधुनिक संसारको महासागरमा पौडिदा पौडिदै आफूलाई डुब्न अगावै सचेत हुन पनि अनुरोध गर्दछु । मूची ।

क्रियावाची शब्दहरू

नेपाली

अनुहार फर्काउनु	- कफु हिक्ना
ओथारोमा अण्डा बिगार्नु	- फाति हिक्ना
अटाउनु/भित्र्याउनु	- वान्ना
ओसानु	- खल्ना
अल्सि मान्नु	- बाल्ना
अल्भिनु	- हाप्ना
अघाउनु	- सप्ना
आउनु	- हुना/पिना
ओर्लनु/ओराल्नु	- ताईसिना/(यिना) तान्ना
अचेदनु/घचेदनु	- तल्ना
ओथार्नु	- घ्लुम्ना
ओकल्नु	- डिमुना
अठ्याउनु/समाल्नु	- लप्ना
ओदनु (लुगा)	- कम्सिना
आदनु, गर्नु	- चाप्ना
अञ्जु ल्याउनु	- फाम्ना
अलग गर्नु	- फार्ना
इत्रीनु	-
उठनु	- फुकना
उभिनु	- रेप्ना
उन्नु	- सिक्ना
उल्काउनु	- तुम्बाक्ना
उल्टाउनु	- हिक्ना
उचाल्नु, ठकसाउनु	- थेन्ना
उभार्नु	- एन्ना
उठाउनु	- फुकुमुना
उठनु, व्युँभनु, उठाउनु	- थिस्मुना, फुकना
उकलनु	- खोइना
उघार्नु	- हाक्ना
उमाल्नु	- ब्लेमुना
उखेल्नु	- त्याल्ना
उडनु	- ब्यार्ना
उछिन्नु	- हेम्बन्ना
भनेको मान्नु	- य्याप्ना
उपटाड गर्नु	- छ्याइना
उम्रनु	- लिम्ना
उराल्नु	- थेन्ना
उडनु	- ब्यार्ना
उपद्र गर्नु	- छ्याइना
उधिन्नु	- फुल्ना
उकास्नु	- फुना
उफ्रिनु	- केन्ना

दुमी

कराउनु, बोलाउनु	- भ्रना
कर्नु	- हुडना
कोच्नु	- क्वाक्ना
कोप्नु	-
कादनु	- कोक्ना
कस्नु	- पना
कोर्नु (लेख्नु)	- चप्ना
कोर्नु (नङ्ग्राउनु)	- खार्ना
कोर्नु (कपाल)	- खेना
कोरल्नु	- घ्लुम्ना
कमाउनु	- तुप्ना
कल्लाउनु	- छेइसिना
कहनु	-
कन्नु	-
कल्पनु	- मिम्ना
काम्नु	- युक्ना
कहलिनु	-
कहालिनु	-
कोतार्नु	- प्राम्ना
किच्नु	- चिप्ना
किन्नु	- किना
कुदनु	- बुल्ना
कुहनु	- घिना
कुटनु	- यम्ना
किटनु (किटेर भन्नु)	- छेन्ना
कराउनु	- भ्रना
कोरल्नु	- घ्लुम्ना
कस्नु	- पना
कचलिनु	- डाल्ना
कुल्चनु	- खिम्ना
कोचार्नु	- क्वाक्ना
कन्याउनु	- खार्ना
कोट्याउनु	- ताना
किच्याउनु	- हिल्ला
खस्नु	- थाडना
खुस्किनु	- फान्ना
सोभ्याउनु	- सन्ना
खन्नु	- धुना
खेलु, खेलाउनु	- च्याम्सिना, च्याम्ना
खुसाउनु	- यईसिना
खुम्च्याउनु	- कृप्ना
खेर फाल्नु	- साख्ना

भूपानु	- याना
भस्कनु	- थिस्फुना
भान्किनु	-
भानु	- आल्ना
भिकनु	- लाना
भाँटनु	- छापना
भर्नु	- यिना, ताइसिना
भुकाउनु	-
भुक्याउनु	-
भोस्नु	- छुना
भर्किनु	-
भटारिनु	-
भम्भमाउनु	- सिम्ना
भल्किनु	- दोइसिना
भुल्किनु	- अप्ना
भुण्ड्याउनु	- किकना
भुण्डिनु	- किईसिना
भुकनु	- कुम्सिना
भोप्पिनु	- थुम्सिना
भोक्रिनु	-
भुलु	- मुकुपा मुना
भोलिनु	-
भेलिनु	- पालिसिना
भेलु	-
भटकाउनु	- रुक्ना
भयामिनु	-
भाँगिनु	-
भ्याप्पिनु	-
भल्कनु	- दोइसिना
भम्काउनु	-
भुराउनु	- युप्ना
भयलिप्नु	-
टिक्नु	- जिडना
टुदनु	- थाइसिना
टाँसिनु	- क्याम्सिना
टाइनु	-
टाँगिनु	-
टालु	-
टहलु	-
टोक्नु	- काना
टुँगिनु	- मुहना
टुक्राउनु	- क्रिप्ना
टिप्नु (फल)	- प्रेना
टिकाउनु	- जिङ्गमुना
टेनु	- खिस्ना
टेक्नु	- खिम्ना

टोपलु	-
टालु	- ल्याप्ना
टद्याउनु	-
टोलाउनु	-
टाँस्नु	- क्याप्ना
टक्टकाउनु	- रुक्ना
टिप्नु (भुँड्बाट)	- सुइना
टल्कनु	- लन्ना
टाडिनु	-
टार्नु	-
ठटाउनु	- यम्ना
ठग्नु	-
ठम्याउनु	- मिम्ना
ठोक्नु (किला, काँटी)	- थक्ना (किला) ध्वाक्ना
ठोक्नु, कुदनु	- यम्ना
ठेलु	- तला
ठानु	- मिम्ना
ठुस्किनु	- याना
ठहनुत्र	-
ठाँटिनु	-
ठेस्नु	- थक्ना
ठ्याम्काउनु	- नाप्चो हिकना
ठडिनु	- थ्यासिना
ठोकिनु, ठोक्नु	- थ्वाईसिना, ध्वाक्ना
ठड्याउनु	- थ्यानार्ना
खोले पिउनु	- नक्तु हप्ना
खानु	- जुना
खिलु	- फिर्ना / फ्यानार्ना
खिप्नु	- शिप्ना
खोसेलु	- काक्ना
खोप्नु	- रन्ना
खुर्कनु	- त्याल्ना
खोसिनु	- फ्राक्ना
खदनु	-
खकालु	- हुप्ना
खसालु	- तान्ना
खरिखनु (सहनु)	-
खप्नु	- इम्ना
खोजु	- लम्ना
खाँदनु	-
खानु	-
खोस्नु	- हःना
खप्नु (टिक्नु)	- जिङ्गना
गाँस्नु (टपरी)	- थोक्ना, थोना
गिजोलु	- फ्लम्ना
गाडनु	- ख्लुम्ना

गन्तु	- खिना
गिज्याउनु	- चना
गन्ध फैलाउनु	- मुरु तुम्ना
गालामा थप्पड हान्नु	- नाप्चो हिक्ना
गल्लु	- खोकना
गोइनु	- रोक्ना
गन्हाउनु	- नम्ना
गुल्टाउनु	- खिथिना
गर्नु	- मुना
गुइनु	-
गुन्नु	- मिम्ना
गम्कनु	-
गाँठिनु	- पालिसिना
गिंइनु	- रुप्ना
गिर्नु	- थाडना
गोबर्नु	-
गाउनु	- लेलुना
गाल्लु	- लुम्ना
गमकर्पाउनु	-
गोदनु	- यम्ना
गुईठिनु	-
गुन्द्याउनु	-
गोलो पार्नु	-
गुजुलिटनु	- पालिसिना
घचेदनु	- तल्ला
घुर्नु	- अइसिना
घिस्याउनु	- धुःना
घोच्नु	- लुकना
घुसानु	- ब्याक्ना
घिनाउनु	- भ्यार्ना
घटाउनु	- सःना
घुम्नु	- खिसिना
घोकनु	-
घोटिनु	-
चल्लु	- थुकना
चुडाउनु	- थाना
चोबल्लु	- प्लुम्ना
चड्काउनु	- फ्याक्ना
चुस्नु	- फिप्ना
चढाउनु (माथितिर)	- लक्ना
चुठनु	- हुप्ना, सुर्सुना, सुर्सिना
चाल्लु, छान्नु	- हेना
च्याल्लु	- च्याल्ला, चेना, ईक्ना
चादनु	- ल्याना, ल्याक्ना
चोर्नु	- खिना
चपाउनु	- काम्ना

चिर्नु, चिराउनु	- चाम्ना, चाम्मुना
चिमदनु	- च्याक्ना
चराउनु	- जःना
चिलाउनु	- सुना
चलाउनु	- युक्ना, फल्ला
चदनु	- होइना
चियाउनु	- सुलिसिना
चाख्नु	- दाप्ना
चुन्नु	- छेन्ना
चिप्लनु	-
चोब्लु	- प्लुम्ना, लुप्ना
चिन्नु	- छेन्ना, चुक्ना
चिस्याउनु	- याम्मुना
चुहाउनु (कुरो)	- वामुना
च्याप्नु	- प्यार्ना
चेपिटनु	- प्यार्सिना
च्याँठिनु	-
चुलिनु	-
चिल्लु	- कयाप्ना
चिम्लनु	- मासेन्ना
चम्किनु	-
चर्कनु	-
छाउनु	- कप्ना
छादनु	- छाप्ना
छुदायाउनु	- फक्ना
छुनु	- बन्ना
छेइनु	- रन्ना
छर्नु	- न्याप्ना
छोइनु	- लोन्खन्ना
छोप्नु	- खप्ना
छोडाउनु (मकै)	- आर्ना
छेक्नु, बार्नु	- राप्ना
छिल्लु	- थ्याल्ला
छेल्लु	- रिप्ना
छर्कनु	- रुक्ना
छिनाउनु	- क्रिप्सुन्ना
छिमल्लु	-
छाप्नु	-
छकाउनु	-
छेइनु	- रन्ना
छिर्नु	- लन्ना
छोटोउनु	- छुप्ना
छान्नु	- रुन्ना
छिराउनु	- लन्मुना
छटपटिनु	-
छक्क्याउनु	-

जानु - कोकना
 जमाउनु - ताम्ना
 जन्मनु, जन्माउनु - बुना, बुकना
 जानु - खना
 जित्नु - घ्वाङ्ना
 जिल्याउनु -
 जिस्कनु - खिलङना
 जगटाउनु -
 नाटनु - कोना
 जप्नु -
 जोत्नु - जन्ना
 जोडनु - दुडमुना
 जोगाउनु -
 जोखु -
 जलाउनु - ऊना
 जगिनु -
 जाँचु, जचाउनु - सेन्ना
 जुदनु - दुडना
 जरिनु -
 जुनु -
 जिप्टीनु -
 जखरिनु -
 जगाउनु -
 जनाउनु - लुना
 जुधु - काल्वा मुना
 जुधाउनु -
 जुर्मराउनु -
 जोलिनु -
 जोलथाउनु -
 जम्नु - तामिसना
 जुराउनु -
 डाम्नु - ब्याप्ना
 डाम्नु - भ्रना
 डगनु -
 डस्नु -
 डकारु - वाडखेर्ना
 डठाउनु - हुमुना
 डल्लिनु -
 डाँडनु - चर्मुना
 डराउनु - डिन्ना
 डुल्लु - खिसिना
 डोन्याउनु -
 डडनु - हुना
 डुकाउनु -
 डल्लु - थिना
 डल्लकनु - थिइसिना

ढिलाउनु -
 ढाँटनु - वालाली मुना
 ढाल्लु - थिन्सुन्ना
 ढाँडिनु -
 ढल्मलाउनु -
 ढोगनु - सिखन्ना
 ढाक्नु - खप्ना
 तताउनु -
 तम्सनु -
 तिर्नु, तिराउनु - चर्ना, चर्मुना
 तौलनु - थाप्ना
 तन्काउनु - थुना
 तर्सनु -
 तर्कनु -
 ताक्नु -
 तानु -
 तिखाउनु - कुमिना लुना
 तिखानु -
 ताछुनु - ख्याप्ना
 तडपाउनु -
 तनु (खोला) -
 तर्पनु -
 त्यागनु - लेना
 ताक्नु - थुना
 तुनु -
 तेस्याउनु - थिन्सुन्ना
 तुल्याउनु - तुप्ना
 तुभ्याउनु - बामुन्ना
 तुहिनु -
 तुनु - न्यार्ना
 ताप्नु - हुडना
 तरिनु -
 बजाउनु - तुप्ना
 थप्नु - काप्ना
 थेगनु -
 थुक्नु - खिथुक्ना
 थुम्थुमाउनु -
 थुदनु - थुना
 थुनु - च्वाक्ना
 थाप्नु - दना
 थाक्नु -
 थीग्राउनु -
 थाम्नु -
 थाल्लु -
 थिचुनु - चिप्ना
 थुपानु - पुक्ना

थर्कनु -
 थपडी मानु -
 थन्काउनु - तुना
 थुरिनु - दुइसिना
 दलनु - याल्ना
 दलिनु - याल्सिना
 दन्किनु -
 दानु - खेना
 दाँजु - दोमुना
 दिनु - विना
 दिलौउनु - विमुना
 देखु - दोक्ना
 देखाउनु - सेमुना
 दवाउनु -
 दविनु -
 दानु -
 दागनु -
 दुखु - डेना
 दुखाउनु - डेमुना
 दोब्रिनु - फ्लम्सिना
 दोक्चाउनु -
 दोहोऱ्याउनु -
 दुहुनु - पिल्ला
 दोवानु - फ्लाप्ना
 दर्खरिनु -
 दर्कनु -
 दर्काउनु -
 धाउनु - धाडना
 धकेलु - तल्ला
 धुनु - सुर्ना
 धपाउनु -
 धुजाउनु -
 धुलाउनु -
 धानु -
 धोक्नु -
 धस्नु -
 धम्क्याउनु -
 धिक्कारु -
 धापिनु -
 धकाउनु -
 नकारु -
 नाचु - छम्ना
 नापु - थाप्ना
 निखानु - न्यार्ना
 निदाउनु - इप्जुन्ना
 निचोनु - पुप्ना

निभाउनु, निभु - सेना, मिना
 निस्कनु - लन्ना
 निफनु - स्वाक्ना
 निखलु -
 निहुरनु - कुम्सिना
 निलु - लेन्ना
 नासिनु - साख्ना
 नाङ्गिनु - प्लुइसिना
 नाघु - गप्ना
 नुहाउनु - हुर्सिना
 निकालु - लाना, लन्ना
 निचोनु (पिलो) - पुप्ना, पिल्ला
 निस्सासिनु -
 पक्रनु - लप्ना
 पाउनु - दोना
 पस्कनु - फेना
 पलाउनु - लिम्ना
 पाक्नु - मिन्ना
 पादनु - पिना
 पालु - तुल्ला
 पिउनु - तुडना
 पिस्नु - हिक्ना, हिना
 पेलु - चिर्ना
 पेस्नु -
 पकाउनु - खिप्ना
 पखु/पर्खनु - होडना
 पगलनु - योडना
 पखालु - छेना
 पछर्नु - थप्ना
 पछिनु - यइसिना
 पहिल्याउनु - लम्ना
 पातिनु - लाडना
 पालिनु - तुल्सिना
 पचाउनु -
 पन्धिनु - यछुइसिना
 पठाउनु - फिडना
 पिदनु - यम्ना
 पुलपुलाउनु -
 पिटाउनु - यम्मुना
 पोल्नु - उना
 पोखु - थोक्ना
 पुगनु - हुन्पान्ना
 पगालु - योडमुना
 पदनु - पणेछुना
 पोल्नु - क्लक्ना
 पाक्नु (खाना) - मिन्ना

पाकनु (वाली)	- दुम्ना
पुछ्नु	- द्याकना, द्याना
पिसाब गर्नु	- च्याना
फकाउनु	-
फर्काउनु	- अना
फर्साउनु	- बाना
फक्रनु	- पना
फालु	- घोक्ना
फादनु	- भेना
फाँडनु	- हिप्ना
फिर्नु	- अइसिना
फिटनु	- फवाकना/छोक्ना
फूलु	- पःना
फुक्नु	- धुम्ना
फुदनु	- ब्रोना
फुकाउनु	- हला
फैलाउनु	- हाम्ना
फोर्नु	- क्रोना
फन्काउनु	- खिर्ना
फलु	- सिना
फार्नु	- फ्वाकना
फुलाउनु	- पमुना
फ्याँक्नु	- ग्रोना
फलाक्नु	- दप्ना
बन्नु	- छुना
बालु	- ग्राना
बकाउनु	- वामुना
वक्नु	- बाना
बखानु	- डिमुना
बचाउनु	- एन्मुना
बच्नु	- एन्ना
बाँध्नु	- पःना
बाभ्नु	- किना
बुन्नु	- पुना
बुभाउनु	- आना
बिकाउनु	- इन्मुना
बिर्सनु	- चामुन्ना
बिग्रनु	- फाल्ना
बिथोलु	- फाल्सिना
बिच्काउनु	-
वर्षाउनु	-
बिलाउनु	- पाइना
बाउठिनु	-
बिभाउनु	- क्रोइना
बिगार्नु	- फाल्सुन्ना
बोकनु	- कुर्ना

बनाउनु	-
बोलाउनु	- भ्रना, जिना
बहुलाउनु	- थाम्ना
बादनु	- प्याना, रिप्ना
बिसाउनु	- बल्सिना
बार्नु	- राप्ना
बस्नु	- डाईसिना
बिरामी हुनु	- डेना
बालु	- ग्राना, छार्ना
बाँदनु	- योक्ना
बताउनु	- बःना
बजाउनु	- तुप्ना
बजार्नु	- थप्ना
बटुलु	- रुप्ना
बटार्नु	- रिप्ना
बसाउनु	- डान्ना
बढार्नु	- फिक्ना
बदलु	- फक्ना
बोक्राउनु	- थ्याल्ना
बौरनु	- नुलम्सिना
बम्कनु	- चिलिभ्रना
बहकिनु	-
बनाउनु	-
बेर्नु	- खिर्ना
बुच्चाउनु	- साःना
भेला पार्नु	- थुप्ना
भिजाउनु	- भिक्ना
भागनु, भगाउनु	- चन्ना, चन्मुना
भुदनु	- खर्ना
भेदनु	- तिना
भत्काउनु	- फाल्ना
(भात) चलाउनु	- (जा) फल्ना
भन्नु	- आना
भाँच्नु	- तुर्ना
भाक्नु	- चन्ना
भजाउनु	-
भक्नु	-
भन्काउनु	-
भाँडनु	- फाल्सुन्ना
भुलाउनु	-
भुत्ल्याउनु	- साल्ना
भिराउनु	-
भुलु	- चामुन्ना
भोग्नु	-
भौतारिनु	- खिसिना
भर्नु	- भेन्ना

भक्कानिनु	-
भिख मागनु	-
भटाउनु(बाँस)	-
भुन्भुनाउनु	-
मनु	- मिःना
मर्कनु	- मुल्सिना
मागनु	- फिना
मनाउनु	-
मच्चिनु	-
मक्किनु	- मुन्ना
मडानु	- युपुना
मलु	-
गुन्टयाउनु	- फालित्यार्ना
मालु	- सेना
मास्नु	- चाम्ना
मानु	- सेना
मिलाउनु	- दुडमुना
मिचु	- याल्ना
मुक्याउनु	-
मठानु	- क्रिप्ना
मुछनु	- हुल्ना
मेटनु	- द्याक्ना
मुसानु	- मप्ना
मिलु	- दन्ना
माथि लानु	- खोना
मुठि पानु	-
मौलाउनु	- छाना, सर्ना
मोटाउनु	-
माभनु	- स्वाक्ना
मोडनु	- खिर्ना, हिक्ना
मुहनु	- च्यार्ना
मन्साउनु	- बेल्ना
मिसाउनु	- हल्ना
मुछनु	- हुल्ना
रहनु	- मुना
रप्नु	-
रोप्नु (घोच्नु)	- रन्ना
राबु	- तुना
रत्तिनु	-
रुनु	- डोक्ना
रुखिनु	-
रुभनु	- भिःना
रुमलिनु	- हुल्सिना
रिभाउनु	- नूसिमुना
रेटनु	- सिप्ना
रोकनु	- राज्ना

रोजु	- छेन्ना
रापिनु	- काडिसना
रन्कनु	-
रौसिनु	- याना
रुचाउनु	- याना
रोप्नु	- लेना
लखेटनु	- कल्ना
लुकाउनु	- सुल्ना
ल्याउनु	- हना
लिनु	- लप्ना
लानु	- खना
लजाउनु	- ख्वाईसिना
लगाउनु	- मुईसिना, वाइसिना
लठारिनु	- पाल्सिना
लुछनु	- लेना
लडनु	- थिना
लागनु	- लुना
लुकनु	- सुल्सिना
लुटनु	-
लोभ्याउनु	-
लेखु	- चप्ना
लिनु	- लप्ना
लर्वराउनु	-
लर्खराउनु	-
लट्टाउनु	-
लप्काउनु	-
लखाउनु	- स्वाक्ना
लोलाउनु	-
लाडिनु	-
लहसिनु	-
लाछनु	- प्लेना
लत्रिनु	-
सक्नु	- न्यार्ना
संभानु	-
सप्रनु	- खानुना
सजाउनु	- दयामुना
सल्काउनु	- उना
सम्भनु	- मिम्ना
सताउनु	- सुजुना
समाउनु	- लप्ना
सनु	-
सर्कनु	- हुप्ना
सराप्नु	-
सडिनु	- धिना
सन्किनु	- ल्वाइसिना
साँच्नु	- तुना

सादनु	- पःना
सहनु	- इम्ना
सुलु	- इम्सिना
सुहाउनु	- दयाना
सोचुनु	- मिन्ना
सुधानु	- सुलाम लकना
सम्भाउनु	- मिन्मुना
सुल्भाउनु	-
सुंघुनु	- नम्ना
सुनु	- डिना
सुरिनु	- चेन्ना
सिकनु	- चेईसिना
सिलाउनु	- फ्याना
सिकनु	-
सेकाउनु	- काडमुना
सेकनु	- काइना
सेनु	-
सेरिनु	-
सेपुनु	-
सोधनु	- सिङ्ना
सोभ्याउनु	-
सुम्पनु	- विना
सम्भोग गर्नु	- लिना
सिला गर्नु	- सुप्ना
सचेत हुनु	- छिना
सिउरनु	- प्याना
सघाउनु	- फलना

सुकनु	- हाइना
सुख्वा हुनु	- सिप्ना
सकानु	-
हकानु	- याना
हटाउनु	- लान्सुन्ना
हाँस्न	- रिना
हफ्कनु	- डिन्ना
हालु	- ब्याकना
हल्लिनु	-
होक्नु	- बुल्मुना
हँसाउनु	- रिमुना
होच्याउनु	- तान्ना
हकनु	-
हराउनु	- चाम्ना
हेनु	- सेन्ना
हडपुनु	-
हिँडनु	- लाम्थिना
हफ्काउनु	- डिम्साना
हियाउनु	- तल्सुन्ना
हौसाउनु	- थेन्ना
हनु	-
हुलु	- वान्ना
हिलाउनु	-
हिकाउनु	- यम्ना

नोट : माथि उल्लेख गरिएका दूमी शब्दहरुमा कुनै त्रुटी हुन गएमा गल्ती औल्याएर तथा छुटेका शब्दहरुलाई भरेर प्रतिक्रिया पठाई सहयोग गरिदिनुहुन हार्दिक अनुरोध गर्दछ । (सम्पादकमण्डल)

२०५८ थोविम इङ्क रदुचुपो रिदुम-हदुमवि
तोसु (हितिम्) पो दुम्दुम्मावि भगरा
मिम्हक्सा मुवि नूगोविलाम्काडा

मंगलमय शुभकामना !

वडाअध्यक्ष

श्री लाख धन दुमी हलक्सु राई
तथा परिवार

माक्पा-६, नोरुङ्ग (दुमीदेल)

खोटाङ्ग

विजया दशमी र दिपावली-२०५८

तथा किरातीहरुको महान चाड
साकेवा/तोसी (उधौली)

को शुभ अवसरमा हार्दिक

मंगलमय शुभकामना

श्री शिवकुमार दुमी रंकसु राई
तथा

श्रीमती हेमकुमारी राई

धरान-८, भोटेपुल, सुनसरी

वालक्या पाछाको वंशावली

(माकपाली वालक्युहरुको वंशावली)

प्रस्तोता : चतुरभक्त सत्तराई

सामे : दिक्पा दिखामा

को हुन वालक्या ?

दुमी किरात राईको २१ पाछाहरुमध्ये वालक्या एक पाछा हो। दुमी राईको पाछाहरुमा वालक्या नामका दुई पाछा रहेको पाइन्छ। एउटै नाममा यी दुई पाछालाई छुट्टयाउने महत्वपूर्ण आधार भनेको वंशावली नै हो। वंशावली अनुसार खाप्चीतेलका चार छोराहरु थिए। तिनीहरु हुन् ब्रास्मीतेल, डिबुपेल, खारम्बु र हडकवु। यसमा खारम्बुको नाती र डिबुपेलको कान्छो खनाती दुवैको नाम वलक्या हो। बोली व्यवहारमा यी दुवै समुदायले वालक्या वालक्यु आदि भनेर जनाउँछन्। दुमी भाषामा पा र पु दुवैले पिता वा पुरुष भनेर जनाउँछन्। त्यसैले नामको सन्दर्भमा दुवैमा ठूलो भिन्नता पनि छैन। तर वंशावली अनुसार दुवैको वंश फरक-फरक भएकोले नाम एउटै रहन गए पनि व्यक्तिहरु फरक हुन र सोही अनुसार पाछा निर्माण भएको पाइन्छ। यी दुवै एउटै व्यक्ति होइनन् भन्ने अर्को बलियो आधार हो सामे। यसअनुसार खारम्बुको नाती वालक्याको सामे बसुरु युयुमा हो भने अर्को वलक्याको सामे दिक्पा दिखामा हो। हामीले इसिलिमको पहिलो अंकमा दुमी वंशावली प्रस्तुत गरिसकेका छौं। त्यसमा खारम्बु पट्टिको वलक्यालाई 'वलक्या' र डिबुपेलपट्टिको वलक्यालाई 'वालक्यु' भनेर जनाइएको छ। आइन्दा दुमीजन तथा पाछाहरुको अध्ययनमा रुची राख्ने अध्येता एवं पाठकहरुले यसरी नै बुझिदिन अनुरोध समेत गरिन्छ।

२०५२ सालतिरबाट वालक्युको वंशावली खोज्न थालिएको हो। तर विज्ञ पुर्खाहरुको अभाव, संकलकहरुलाई समयको अभाव इत्यादि कारणहरुले अझै पनि पूर्ण वंशावली प्रकाशन गर्न सकिएन। तथापि खोजको क्रममा जे जति वंशावली पाइयो त्यसलाई जस्ताको तस्तै प्रस्तुत गरिएको छ। पाउन नसकिएको नामलाई खाली पनि राखिएको छ। संखुवासभातिर रहेका वालक्युहरु उत्पतिको वंशसंग जाडिएको छ।

प्रस्तुत वंशावली श्रोतहरु :

१. श्रीभक्त वलक्यु राई, बेव्ला

नेपाल वा प्रहरीमा लामो सेवा पश्चात् गाउँ फर्केपछि पनि प्रधानपञ्चको दायित्व समेत निर्वाह गर्दै गाउँ समाजको विकास निर्माण र दुमी किरातराईहरुको संस्कृति र परम्पराको संरक्षण र संवर्द्धनमा लागि रहने बेव्लावासी श्रीभक्त राईले वालक्युको सबैजसो वंशावली बताउनु भएको हो। उहाँसँग विभिन्न समयमा भएको भेटको उपज नै प्रस्तुत वंशावली हो।

२. लंकजीत हजुर राई, माक्या : ०५४ साल मै असी वर्ष पुग्न लागेका हाल स्वर्गीय भैसकेका निज राईले खति र उत्पति दाजुभाइ हुन र उपतिको सन्तान चेण्टार र लेवावासीहरु हुन् भनी संकलकलाई बताएका थिए।

३. बकसमनी वालक्यु राई, बेव्ला : प्रस्तुत वंशावली निर्माणमा बेव्लावासी बकसमनी राईको पनि महत्वपूर्ण योगदान रहेको छ। उहाँले फलामजीतीतर्फको वंशावली बताई संकलकलाई सहयोग

पुन्याउनु भएको थियो।

४. देउराज वालक्यु राई- लेवा : ७५ वर्षीय श्री देउराज वालक्यु राईको योगदान पनि प्रस्तुत वंशावली निर्माणमा महत्वपूर्ण रहेको छ। २०५४ साल दशराकै अवसरमा यो संकलक बेव्ला माक्या हुँदै लेवा पुगी अन्य पुर्खाहरुको समेत अन्तर्क्रिया गराई वालक्युको वंशावलीलाई भरपर्दो बनाइएको थियो।

५. छत्रबहादुर (फूलचिरी) वालक्यु राई, माक्या : माखिपा गाउँको विभिन्न पुर्खाहरुको घर-घरमा लगेर परिचय गराइदिने काम उहाँबाट नहुँदो हो त यस रूपमा वंशावली निर्माण हुन सक्ने थिएन। तसर्थ यो वंशावली निर्माणमा उहाँको पनि श्रम र पसिना खर्च भएको छ।

६. इन्स्पेक्टर धौलवीर वालक्यु राई, बेव्ला : उपरोक्त स्रोतहरुको सहयोगबाट वंशावलीको मस्यौदा तयार गरिसकेपछि अझै छुट्टफुट, थप गर्ने र सकेसम्म भरपर्दो बनाउने कार्यमा इन्स्पेक्टर धौलवीर राईको विशेष सहयोग प्राप्त भएको थियो। उहाँले आफ्ना पिता सिंगबहादुर वालक्यु राईको समेत सहयोग लिई सँगोल वंशावलीलाई सच्चाई अन्तिम मस्यौदा गर्नु भएको हो।

७. गुणराज वालक्यु राई संखुवासभा, माइतेवा : आजभन्दा सातपुस्ता अघि माक्याबाट बसाई सरी संखुवासभाको मान्तेवा पुगेका भुरौ उपनामका बुद्धिकर्ण राईको सगोल वंशावली संकलन गर्ने कार्य मान्तेवावासी गुणराज वालक्यु र उहाँका पिता छविलाल बालक्यु राईले गर्नुभएको हो। पेशाले काठमाडौंमा शिक्षक भई बस्नु भएका निज व्यक्तित्वको भनाइमा बुद्धिकर्ण राई साधुवादी र इन्द्रजालको अध्येता थिए। स्वस्थ र बलियो शरीर भएको संखुवासभाबाट एकै दिनमा माखिपा पुग्ने, रुख काटेर घरमा ल्याई चिर्ने, बालागुरु पडानन्द डुंगामा तर्दा आफूचाहिँ रुखको पातमा तर्ने तान्त्रिक शक्ति समेत भएको विशेष व्यक्तित्व थिए। उनी एक पटक माखिपा फर्केर आएका पनि थिए। तर पुनः उता गएपछि कहिल्यै फर्केर आएनन्। आफू साधुवादी रहँदा-रहँदै पनि नियतिले एक युवतीसँग गहिरो प्रेम बन्धनमा बाँधिपछि घरजम गर्न शुरू गरेबाट जन्मेका सन्तान नै माइतेवावासी वालक्युहरु हुन्। यी बुद्धिकर्ण माखिपाको कुन शाखासँग जोडिन्छन् भन्ने कुरा स्पष्ट छैन। तर स्पष्ट के हो भने खतितर्फको वंशहरुमा पुर्खाहरु स्पष्ट छन् र, उर्पाततर्फ ५, ६ र ७ औं पुस्तामा अनभिज्ञ छन्। मान्तेवावासीहरु पनि बुद्धिकर्ण भन्दा माथिको वंशवारे अनभिज्ञ छन्। तसर्थ हराएको वंशलाई खोजी गर्दा मान्तेवावासी वालक्युहरु उपतितर्फ कै हुन् भन्ने लाग्छ। यस्तै स्थितिलाई हेरी पुस्ता विकासक्रमको आधारमा उपतिको नाति बुद्धिकर्ण भनेर वंश जोड्ने काम भएको छ। वास्तविक कुरा सबैले खोजी गरौं।

अन्त्यमा वालक्युको वंशावली निर्माणमा युवापुस्ताका अन्य साथीहरु पदम रंकासु (वाक्सिला) जयराम वालक्यु, मक्कर ध्वज र बालकुमारी वालक्युको समेत सहयोग रहेको छ। यो वंशावलीले पूर्णता पाएको छ, छैन कृपया पाठकहरुले 'इसिलिम' मार्फत् या व्यक्तिगत तवरबाट सुझाव दिई अझ निखार वंशावली निर्माणमा सहयोग पुन्याउन हुन हार्दिक अनुरोध छ। मूचि।

१ बालक्यु (पा)

२. पति

३ देशु

४. उपति

५

६ बुद्धिकर्ण

पेज ५३ मा
(संखुवासभा
माडतेवा तर्फको)

८ कालपति

पृष्ठ ५२ मा

११ परशुराम

१२ सन्तोष

११ नन्दराज

१२ महेंद्र १२ पदम १२ कृष्ण

६ फलामजिति

७ हलजोर

८ मकरसिंह

पेज ५१ मा

८ कुन्तवल

१० जनक ब. १० रण ब.

१० श्रीभूमक

१० सिंग ब.

१० भीम ब.

११ पूर्णामिन

११ इ.धौलवीर ११ उर्नावल ११ मोहन कु. ११ सय कु.

१२ छितिज

१२ पवन

११ इश्वरमाल

१२ छिरिङ्ग १२ विनेश

१२ मुगाधन १२ गापाल १२ तुल ब. १२ सरबहादुर १२ सुमन

४ खति

५ तालाजिति

६ ऐने

७ चुनवा

८ देउवीर

९ नरकेश्वर ९ कायामान ९ देशजीत

निसस्तान

१२ नन्दकुमार १२ हितकुमार १२ गणेशकुमार १२ इन्द्रकुमार

१० कुम्भजित १० डिल्लीकेशर १० विर्तमान

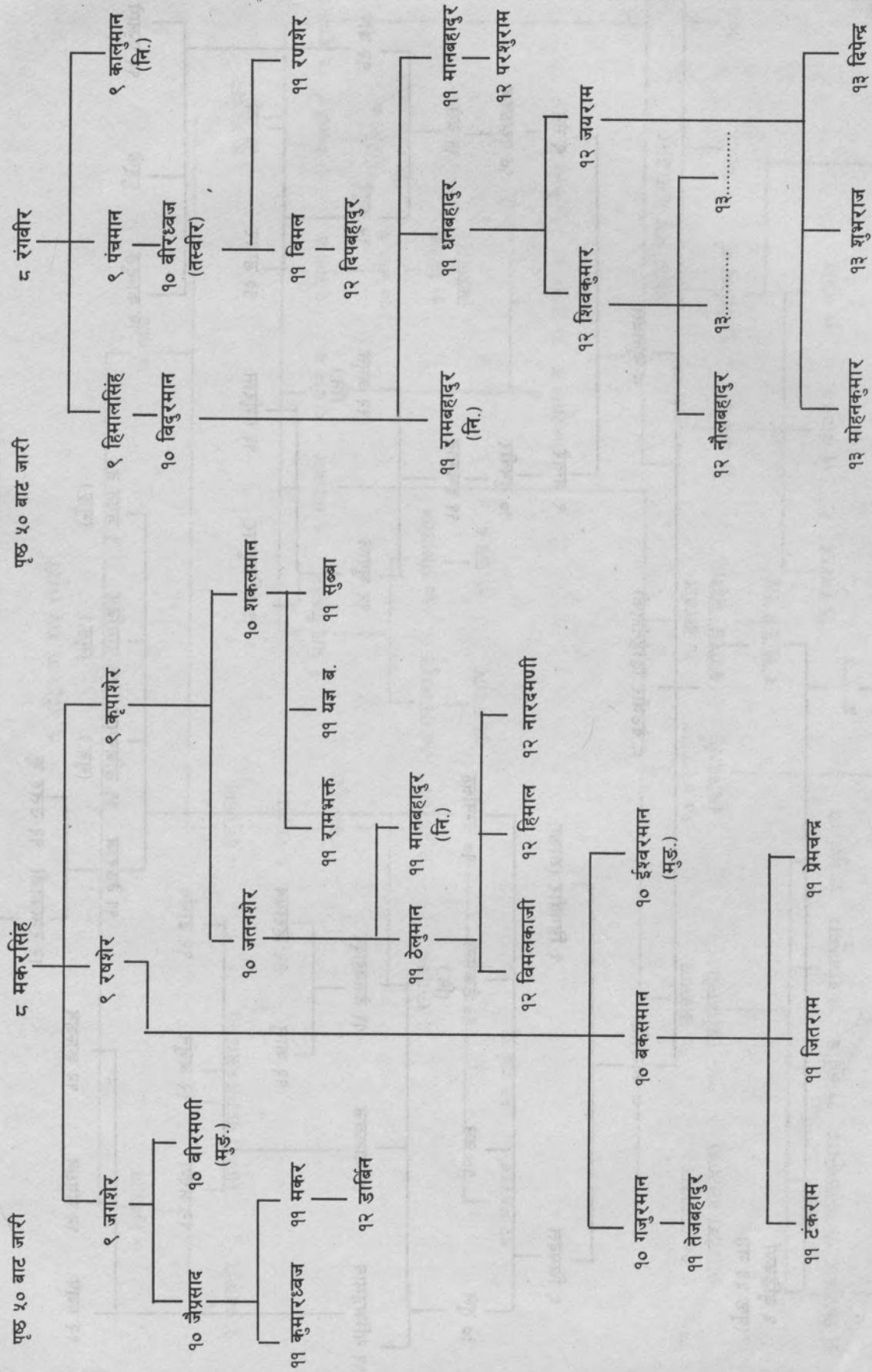
११ टेकबहादुर ११

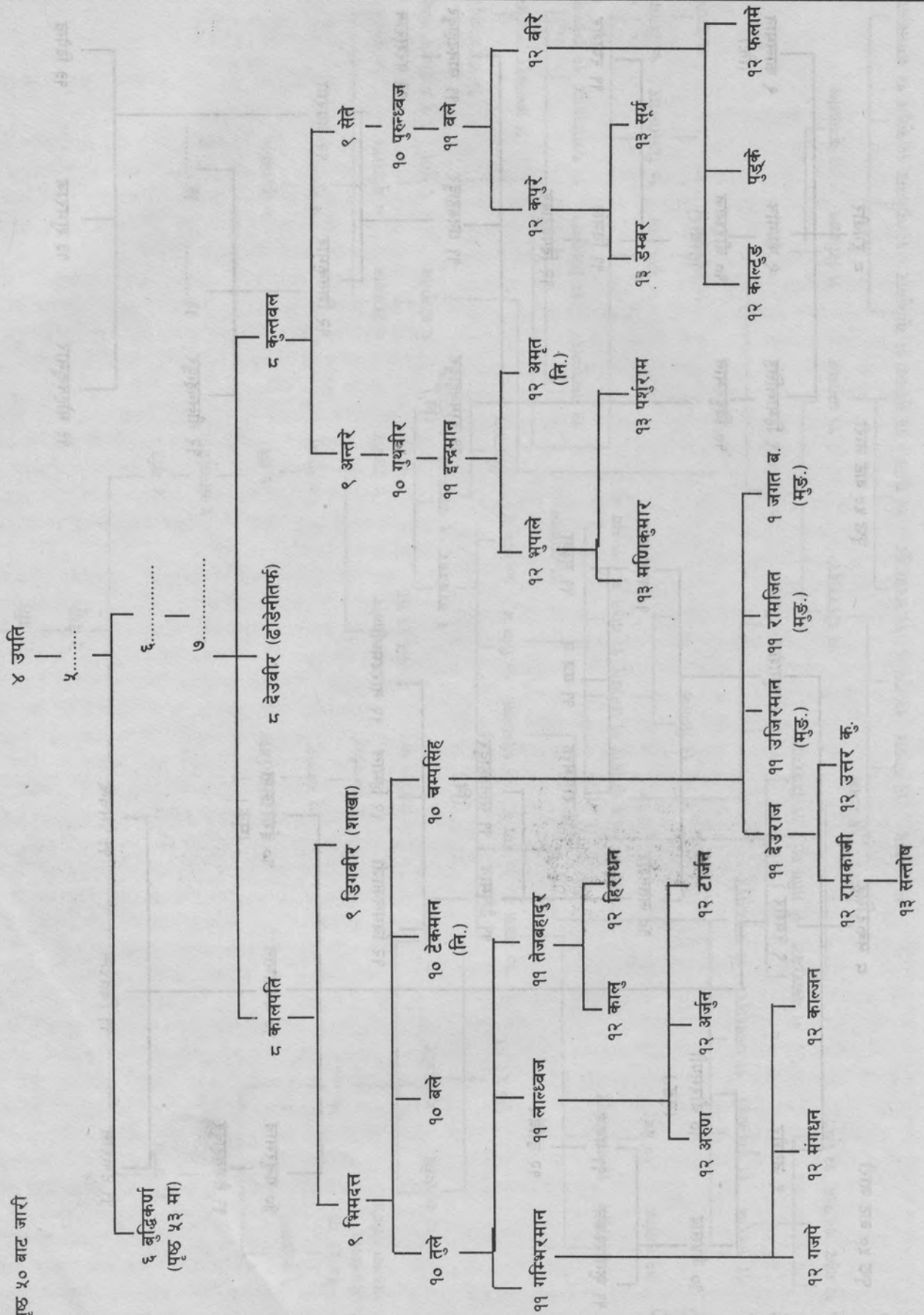
१० नौधन

११ धर्मध्वज

११ रिखिधन ११ कृष्णलाल

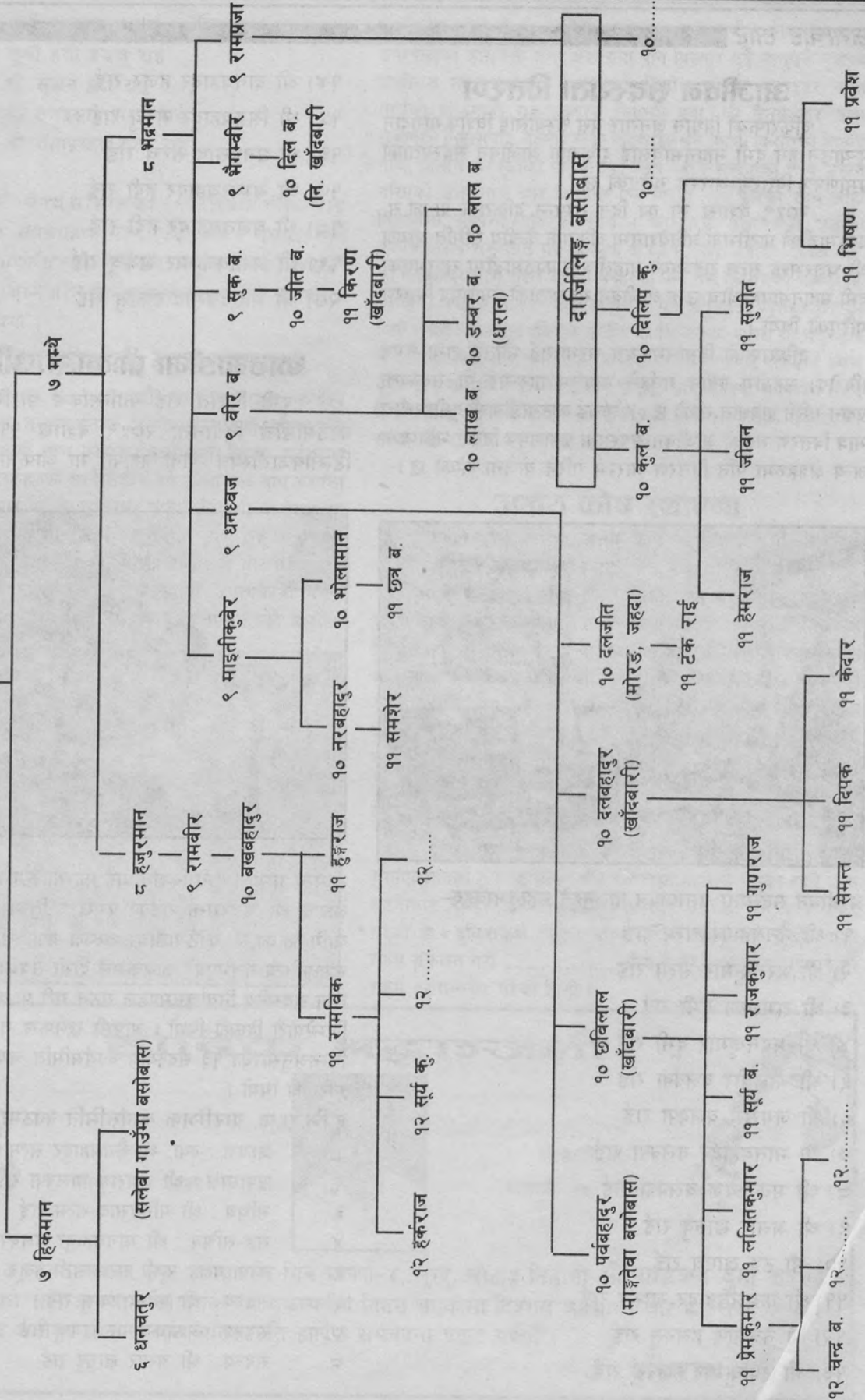
१२ सुवचन १२ सूर्यकुमार १२ भूमिनन्द १२ कुसुल १२ कमलकुमार

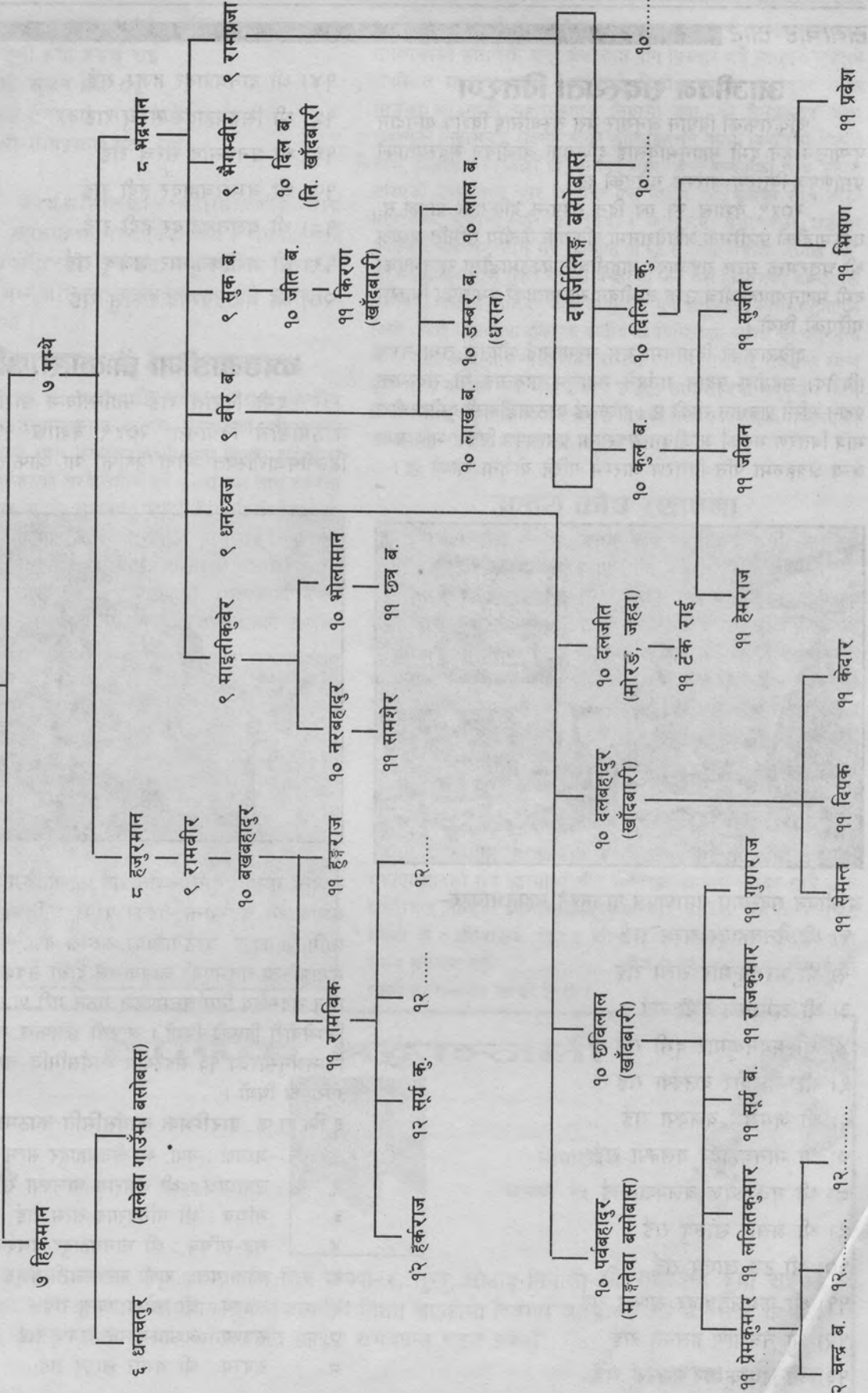
संखुवासभा माडतेवाका वालकपाहरुको वंशावली

६ बुद्धिकर्ण राई (भुरौ)

संखुवासभा माडतेवाका वालम्पाहरूको वंशावली

६ बुद्धिकर्ण राई (भुरौ)

आजीवन सदस्यता वितरण

दुकिराफको विधान अनुसार यस संस्थालाई विशेष योगदान पुऱ्याउनु हुने दुमी महानुभावलाई दुकिराफ आजीवन सदस्यताको प्रमाणपत्र वितरण आरम्भ गरिएको छ ।

२०५९ वैशाख २१ का दिन सम्पन्न दुकिराफ प्रा.का.स. काठमाडौंको प्रारम्भिक अधिवेशनमा दुकिराफ केन्द्रीय समिति अध्यक्ष श्री चतुरभक्त सत्तम राईज्यूको बाहुलीबाट काठमाडौंमा रहनुभएका दुमी महानुभावहरुबीच उक्त आजीवन सदस्यताको प्रमाणपत्र वितरण गरिएको थियो ।

दुकिराफको विधानमा यस संस्थालाई भौतिक तथा नगद (विशेष) सहयोग प्रदान गर्नुहुने महानुभावहरुलाई यो सदस्यता प्रदान गरिने प्रावधान रहेको छ । हाललाई काठमाडौंबासी दुमीहरुबीच मात्र वितरण भएको आजीवन सदस्यता प्रमाणपत्र निकट भविष्यमा अन्य क्षेत्रहरुमा पनि वितरण आरम्भ गरिने योजना रहेको छ ।

आजीवन सदस्यता प्रमाणपत्र पाउनुहुने महानुभावहरु-

- १) श्री नैनबहादुर सत्तम राई
- २) श्री भरतकुमार सत्तम राई
- ३) श्री रामध्वज दुमी राई
- ४) श्री मदनकुमार दुमी राई
- ५) श्री थौलवीर बलम्पा राई
- ६) श्री जयराम बलम्पा राई
- ७) श्री मानबहादुर बलम्पा राई
- ८) श्री मकरध्वज बलम्पा राई
- ९) श्री असार खारुवु राई
- १०) श्री टङ्ग खाएवु राई
- ११) श्री कमलबहादुर खारुवु राई
- १२) श्री नेत्रमणि हलक्सु राई
- १३) श्री लफकुमार हलक्सु राई

- १४) श्री दानबहादुर हजुर राई
- १५) श्री सिङ्गवहादुर सरचु राई
- १६) श्री धनप्रसाद सरचु राई
- १७) श्री अम्बरबहादुर हदी राई
- १८) श्री बखतबहादुर हदी राई
- १९) श्री अशोककुमार खवचु राई
- २०) श्री महेन्द्रप्रसाद रंकासु राई

काठमाडौंमा प्रा.का.स. अधिवेशन

दूमी किराँत राई फाँन्सिकिम प्रारम्भिक कार्यसमिति काठमाडौंले विधानतः २०५९ वैशाख २१ गते काठमाडौं डिल्लीबजारीस्थित 'पौवा क्याफे' मा आफ्नो प्रथम अधिवेशन

सम्पन्न गर्‍यो । दूमी किराँत राई फाँन्सिकिम केन्द्रीय कार्यसमिति अध्यक्ष श्री चतुरभक्त राईको प्रमुख आतिथ्य तथा प्रथम सत्रका लागि प्रा.का.स. काठमाडौंका अध्यक्ष क्या. श्री नैनबहादुर राईले सभापतित्व गर्नुभएको कार्यक्रमले दोस्रो सत्रको कार्यक्रमको लागि तीन सदस्यीय निर्वाचनमण्डल गठन गरी प्रा.का.स. पुनर्गठन गर्ने जिम्मेवारी दिएको थियो । आपसी छलफल तथा सर्वसम्मतिद्वारा निम्नअनुसारका १३ सदस्यीय कार्यसमिति चयन गरिएको घोषणा गरिएको थियो ।

दु.कि.रा.फ. प्रारम्भिक कार्यसमिति काठमाडौं

१. अध्यक्ष : क्या. श्री नैनबहादुर सत्तम राई (MM)^२
२. उपाध्यक्ष : श्री जयराम बालम्पा राई
३. सचिव : श्री मनिप्रसाद सत्तम राई
४. सह-सचिव : श्री मानबहादुर बलम्पा राई
५. कोषाध्यक्ष : सुश्री सरस्वती हजुर राई
६. सदस्य : श्री महेन्द्र रंकासु राई
७. सदस्य : अशोककुमार खवचु राई
८. सदस्य : श्री असार खाखु राई

९. सदस्य : गुणराज बलम्पा राई
१०. सदस्य : सुश्री हेमा हम्पचु राई
११. सदस्य : श्री सुजन हदी राई
१२. सदस्य : श्री धनप्रसाद सरचु राई
१३. सदस्य : श्री गंगाप्रसाद सत्तम राई

नवगठित कार्यसमितिका पदाधिकारीहरुलाई निर्वाचनमण्डलद्वारा सपथग्रहण गराइएको थियो। यसका साथै नवनिर्वाचित पदाधिकारीहरुको तर्फबाट नवनिर्वाचित अध्यक्षले आफूलाई सुम्पेको जिम्मेवारी इमान्दारीपूर्वक पूरा गर्ने प्रतिवद्धता जाहेर गर्नुभएको थियो।

काठमाडौंमा मारुनी नाच सम्पन्न

दुकिराफ प्रा.का.स. काठमाडौं तथा दुकिराफ केन्द्रीय कार्यसमितिको संयुक्त तत्वावधानमा किराँत संस्कृतिको पहिचानको रूपमा रहिआएको मारुनी नाच काठमाडौंवासी दूमी किराँत राईहरुका अतिरिक्त अन्य सुभेच्छुकहरुको घरदैलेबीच हर्ष उल्लासका साथ सम्पन्न गयो। सखिवाल (प्रमुख मादले) सप्तेश्वर चप्लेटी निवासी श्री प्रेमप्रसाद सरचु राईको सक्रियतामा मारुनीद्वय श्री सर्वधन सत्तम राई (सप्तेश्वर, चप्लेटी) र श्री राजेश सत्तम राई (वाक्सिला आँखा) ले मारुनी नाचको मौलिकता प्रस्तुत गर्नुभएको थियो। काठमाडौं उपत्यकामा प्रथम अभियानको रूपमा आयोजित उक्त नाचमा संस्कृतिप्रेमीहरुको उल्लेख्य

उपस्थिति रहेको थियो। दुकिराफको यस उदाहरणीय पहललाई यस उपत्यकाको अतिरिक्त अन्य क्षेत्रहरुमा पनि विस्तार गर्दै लानुपर्ने सुझाव उपस्थित महानुभावहरुले दिनुभएको थियो। खोटाङ्ग सप्तेश्वर थाना गाउँका काठमाडौं महाराजगन्ज निवासी क्या. श्री नैनबहादुर सत्तम राईज्यूको निवासबाट लक्ष्मीपूजाको शुभसाइतसँगै 'माफ किराँतको मारुनी नाच, किराँत संस्कृतिको पहिचानका साथ' भन्ने सन्देशका साथ उठान गरिएको उक्त नाच चार दिनपछि एक विशेष कार्यक्रमका साथ सोही निवासमा सम्पन्न गरिएको थियो। कार्यक्रम समापनको घडीमा कार्यक्रमलाई सम्बोधन गर्दै दुकिराफ प्रा.का.स. काठमाडौंका अध्यक्ष क्या. श्री नैनबहादुर सत्तम राईले आउँदो वर्षहरुमा पनि यस किसिमको सांस्कृतिक कार्यक्रम अझ उल्लासका साथ आयोजना गर्ने प्रतिबद्धता व्यक्त गर्नुभएको थियो। सोही समारोहमा दुकिराफ केन्द्रीय कार्यसमितिका अध्यक्ष श्री चतुरभक्त सत्तम राईले आफ्नो मन्तव्य राखे क्रममा मारुनी नाचबाट संकलित रकम दूमी भाषा संस्कृति तथा वंशावलीको उत्थान साथै खोजमा सदुपयोग गरिने विचार व्यक्त गर्नुभएको थियो। मारुनी नाचको उक्त कार्यक्रमका संचालकका रूपमा श्री नेत्रमणि हलक्सु राई रहनुभएको थियो।

अक्षय कोष स्थापना

दुकिराफको नाममा अक्षय कोष स्थापनार्थ जर्मन नागरिक आल्वान भान अदा स्टकहौजेनबाट मिति २०५८।१२।२१ मा प्राप्त रु. ४३,००० (अक्षरेपी त्रिचालीस हजार रुपैयाँ) बाट संस्थाको नाममा एक अक्षय कोषको स्थापना गरिएको छ। नेपालमा आफ्नो अध्ययन-अनुसन्धानको सिलसिलामा हालसम्म खोटाङ्ग वाक्सिला क्षेत्रमा दुई पटक अध्ययन भ्रमण गर्दा स्थानीय लोकसंस्कृतिबाट प्रभावित भई स्थापित गरिएको उक्त कोषको व्याज रकमबाट त्यसै क्षेत्रको पृथ्वी उच्च मा.वि. वाक्सिलामा अध्ययनरत गरीब तथा जेहेन्दार एक छात्र र एक छात्रालाई छात्रवृत्ति उपलब्ध गराउने सम्झौता भएको थियो।

सुडदेल बाढीपीडित राहत रकम संकलन

दुकिराफद्वारा खोटाङ्ग सुडदेलका बाढीपहिरोबाट ज्यान गुमाएकाहरुको मृत आत्माको चीर शान्तिको कामना गर्नुका साथै उक्त घटनाबाट पीडित परिवारका सदस्यहरुलाई हार्दिक समवेदना प्रकट गरेको छ। दुकिराफले पीडित परिवारहरुको सहयोगको लागि राहत रकम संकलन गरी श्रीमती वेदमाया कोयू राईलाई सो रकम हस्तान्तरण गरेको थियो।

हार्दिक श्रद्धाञ्जली

जन्म
फागुन ६, २०२२

स्वर्गारोहण
श्रावण २५, २०५८

यस संस्थाका आजीवन सदस्य तथा हाम्रा परम मित्र माक्या-४, लुम्बु, खोटाङ्ग निवासी श्री रामध्वज दुमी राईको प्रवासमा सेवारत रहने क्रममा असामयिक एवं अकल्पनीय निधन भएकोमा दिवंगत आत्माको चीर शान्तिको कामना गर्दै यस दुःखद घडीमा शोक सन्तप्त परिवारप्रति हार्दिक समवेदना प्रकट गर्दछौं।

दुकिराफ परिवार

जिन्दगी

✍ धन प्रसाद सरचु राई
पाथेका ४, खोटाङ्ग

म मेरो कथा लेख्ने गर्छु
आफ्नै जिन्दगीले भोगेका,
अनुभूतिहरु कोर्ने गर्छु ।
मेरो कथा पनि कम महत्वको छैन
सिङ्गो जीवनकै एकपाटो छ,
सिङ्गो जिन्दगीले भोगेका
तितामीठा कथाहरु व्यथाहरु छन् ।
मानव जिन्दगी नै साँच्चै विचित्रको छ
मानव जिन्दगी नै वास्तवमा अकल्पनीय छ
मानव जिन्दगीलाई खै के भन्ने
यसको अस्तित्व छ, छैन
अनि भएर पनि के गर्ने के नगर्ने
वास्वतमै भन्ने हो भने यो जिन्दगी नै के हो र
मलाई त लाग्छ,
यो जिन्दगी हामीले पाएर पनि
नपाएको जस्तो भान हुन्छ
बाँचेर पनि नबाँचेको जस्तो भान हुन्छ
अनि त,
मान्छेको जिन्दगी, निराशपूर्ण छ, निअर्थपूर्ण छ
खै कस्तो जिन्दगी यो,
जहाँ जता गएपनि आफ्नो पहिचान खोजिरहेछौं
यताउता छामछुम गर्दै जिन्दगीको रस खोजिरहेछौं
तर, खोजेको र सोचेको कुरो कहाँ पाउनु,
हामीले नखोजेकै र नसोचेकै कुरा पाउँछौं
अन्तमा मृत्यु ।
तर, यस्तो हुँदा हुँदै पनि जिन्दगी बाँच्नुको सार्थकता खोजिरहेछौं

यस्तै हो, मान्छेका इच्छा, आकांक्षा र अभिलाषाहरु
अर्थशास्त्रको नियम भैं असिमीत हुन्छन् ।
जति गरे पनि र भए पनि
अभावहरु त त्यत्तिकै खड्किराख्छन्
बोभहरु त्यत्तिकै
थात लागेर बसीरहन्छन्
खै कस्तो विडम्बना ।
जिन्दगीको सार्थकता नै कहाँ छ र यहाँ ?
जहाँ हेर्नो, जता देख्यो चारैतिर खोको मात्रै देख्छु म त
ठूला-ठूला लेखकहरु
धनी धनाढ्यसाहरु उस्तै देख्छु म त
अन्तमा उही जिन्दगी
जहाँ सडकमा जन्मेर सडकमै मर्नेहरु
वेवारिसे जिन्दगी भन्दा बढी के नै छ र ?
गर्नेले धेरै पाउनु पर्ने खै त पाएका !
त्यसैले म त भन्छु,
जिन्दगीको भोगाइको बारेमा
घमण्ड गर्नेहरुसँग भो घमण्ड नगर
मान्छे मान्छे उस्तै हुन्
जिन्दगी सबैको उस्तै हो, बरु
मान्छे हुनुको बारेमा मैले धेरै बुझेको छु
वास्तवमै भन्ने हो भने मान्छेको जिन्दगी नै के हो र ?
यसको त कुनै अस्तित्व नै छैन
खाली खोको, उद्देश्यविहीन जिन्दगी,
लक्ष्य विहीन जिन्दगी
खै कस्तो यो मान्छेको जिन्दगी ॥

मुक्तक

मानवता

मानवताको हनन् नगरौं,
दाशप्रथाको व्यापार ।
सच्चा देशभक्त बनौं
उज्ज्वल भविष्यको निर्माण
यही हो मानवता ।

सन्देश मेरो

ज्ञानको ज्योति बालेर
गाउँको कृनाकाचामा
शिक्षा दिने गरौं
सूर्यको किरण बनेर
देशको अन्धकार
कुहिरालाई हटाउने गरौं ।

✍ अविना दुमी राई
बाक्सिला, गैहीगाउँ

नारी अनुभूति

सरिता कोयु (दुमी) राई
माक्या-६, खोटाङ

समय गतिशील छ अनि परिवर्तनशील पनि । परिस्थिति अकल्पनीय छ अनि अनिवार्य पनि । त्यसैले त जीवन संघर्षशील छ अनि चुनौतिपूर्ण पनि । यिनै कारणहरूले हुन सक्छ, यस घडीमा आफू र आफ्नो दिनचर्यामा भारी अन्तर आएको महशुस गर्दछु म । मानौं प्रकृतिको अविचलित नियममा बाँधिएर अस्तित्वको खोजीमा भौँतारिँदैछु, सृष्टिको नियमित चक्रमा फनफन घुम्दैछु । अनि सफल जीवनको खातिर हरक्षण भरमग्दुर प्रयासरत छु । निष्कर्षमा भन्नु पर्दा असीमित कर्तव्य र दायित्वका सीढिमा उक्लिँदैछु । तसर्थ पनि आफूले आफैलाई चिन्दैछु र चिनाउँदैछु । विधिको विडम्बनामा जाकिएर निरन्तर आफूलाई खोजिहिँड्ने क्रममा हिजो र आजको परिस्थिति बीच निकै अन्तर आएको अनुभव महशुस गरेको छु । जन्मनु, हुर्कनु, बढ्नु र विवाह गरी पराई घरमा पुग्नु, यो त संसारको सामान्य रित न हो । यसले कसैलाई न छेक्छ, न त रोक्छ नै । क्रमिक रूपमा भोग्दै, पार गर्दै जानु पर्ने जीवनका अनेकौं घटनाहरूलाई स्वाभाविक मानवीय व्यवहार ठानी सहज रूपमा स्वीकार्न बाध्य हुनै पर्छ । तथापि जीवन भोगाईको अनेकौं मोडहरूमा म आफूमा विगत र वर्तमान बीच आएको पृथकता भन्नु नै हिजो सम्म म एउटी कोयी राईको छोरीको रूपमा सीमित रहेथेँ भने आज आएर दुमी राईको बुहारीको रूपमा । आफ्नो अस्तित्व स्थापित गर्न अभ्यासरत छु । कोही नारी कसैको छोरी वा बुहारी हुनु सामान्य कुरा हुन सक्छ, केवल जीवनको महत्व नबुझीकन सामान्यतामा रम्नेहरूका लागि । तर सामाजिक मर्यादा एवं जाति पहिचानको दृष्टिमा यो जटिल र गहन जिम्मेवारीपूर्ण भने अवश्य नै छ । हरेक व्यक्तिले (पुरुष वा नारी) सामाजि मूल्य वा मान्यतालाई जानाजानी वा अज्ञानतावश विर्सेर विवाह गर्नु, घरजम गर्नु, सुन्दर सपनाहरू साँच्चै केवल कोरा सोचाईको उपज हुन सक्छ । तर एउटा किरात सन्ततिले आफ्नो धर्म, संस्कृति, भाषा या त भनी जातीय पहिचान नै गुमाएर आफूलाई किरात राई बनाउनसम्म त सक्ला । किन्तु उ स्वयंले आफैमा गर्व गर्न भने कदापि सक्दैन । बरु ऊ स्वयंले आफै एकिले गएको महशुस गर्न पुग्छ । अभ्र किरात समुदायमा त विवाह बन्धनमा बाँधिनु भनेको पारस्परिक मौलिक चाल चलनहरूका अतिरिक्त भाषा, संस्कृति आदान प्रदान गर्ने एक महत्वपूर्ण औपचारिक प्रक्रिया नै मान्नुपर्छ । जुन मौलिक आस्थाहरू हरेक थर अनुसार जन्मँदा गरिने न्वारान होस् वा मृत्यु पर्यन्त गरिने संस्कारहरू केही न केही विविधता हुन्छन् नै ।

जीवन जिउने क्रममा यिनै पृथकताहरू बीच आफूलाई समायोजन गर्नु पर्दा कता कता मलाई असहज परिस्थितिले घेरा हालेको अनुभूति भइरहेछ । कर्मले जुराएको अनि समयले डोराउँदै पुऱ्याएको विरानो दुमी बस्तीमा शान्त र रमणीय गाउँ भएर पनि

परिवारका हरेक सदस्य दुमी भाषामा मात्र एक आपसमा बातचित गर्ने गरेको अनौठो चलन पाउँदा आफू एकलै परे जस्तो महशुस भयो । यसै प्रसंगमा विगतमा म पराई घर-गाउँ (नोरुङ)मा नितान्त नौलो बुहारीको रूपमा पहिलो चोटी जाँदा संगालेको एउटा अनुभूति यहाँ उल्लेख गर्नु सान्दर्भिक ठानेको छु ।

एक दिन म गाउँदेखि माथितिर नयाँ परिवेश र वातावरणमा रम्दै र सिसिरे हावाको मज्जा लिँदै उकालो चढ्ने क्रममा केही क्षणको हिँडाई पछि एउटा रमणिय डिलमा निर्मित पुरानो शैलीको चौतारीमा विश्राम लिँदै चारैतिरको क्षितिजलाई नियाल्दै मनोरम दृश्यहरूमा टोलाइरहेको मेरो एकाग्रतालाई वीचैमा भङ्ग पाउँदै एउटी आधा बैसे स्थानीय भैं देखिने महिला सानी नानीका साथ गुनगुनाउँदै मेरो सामु थकाई मार्न आई पुगिन् । सम्भ्रँ, ती कतै टाढाबाट थाकेर आएको हुन सक्छ, केही समय यहाँ थकाई मेटाउने होला । यस्तै मेरा मनको विचारसंग उनका क्रियाकलाप पनि मिल्न पुग्यो तर एउटै चौतारोमा भेटघाट भएको हुँदा उनी मसँग चिनजान गर्न र केही कुराकानी गर्न उत्सुकताका साथ लजालु भावमा केही जिज्ञासा राख्न त चाहिन् । तर शुद्ध दुमी राई भाषामा भला कुसारी गर्ने उनको अभिलाषा सामु म लज्जित हुँदै सोध्न बाध्य भएँ "के भन्नु भएको ?" उनको प्रश्न माथि मेरो प्रतिप्रश्न थपिँदा उनले पनि थाहा पाइन् कि म दुमी भाषाप्रति अनभिज्ञ छु । तत्पश्चात् नेपाली भाषामा नै सामान्य कुराकानी भयो । एकलो किराँत दुमी राईहरूको संस्कार र सभ्यता फल्कने त्यो दुमी बस्तीमा शायद मलाई नौलो रूपमा देखेर नै होला मसँग कुरा गर्न निकै उत्सुक देखिन्थिन् उनी । हामी बीच नेपाली भाषामै भए पनि मातृभाषाको प्रभाव फल्कने उनको लवजसंग आफ्नो भावना मातृभाषामा पोख्न नपाउँदा उनी जति असहज देखिन्थिन्, त्यो भन्दा बढी म आफू न माइती न पराई दुवै भाषाप्रति अनभिज्ञ रहेकोमा लज्जित र हिनताबोध महशुस गर्न पुगें । तापनि दुमी भाषा नजान्नु मेरो दोष वा कमजोरी त थिएन नै तर पनि विगतमा भाषा जान्नु, बुझ्नु कुनै अवसर नपाउँदा भने पश्चाताप लागेर आयो । चिनजानको क्रममा थाहा भयो कि साइनोमा आमाजू पर्ने ती भद्र महिला आफ्नो जन्मस्थल नोरुङ गाउँबाट दशौं मानि कर्मघरतिर फर्कदै थिइन् । ती सानी नानी आफ्नै मातृभाषामा आमासँग फरर कुरा गरेको सुन्दा म अभ्र बढी चकित परें र कौतुहलताका साथ सोध्दा थाहा भयो कि नानीका बाबु चाहिँ थुलुङ राई रहेछन् र उनले बोलेको भाषा थुलुङ राई भाषा रहेछ । करीब चार, पाँच वर्षको नानीले आफ्नो मावली दुमी भाषा पनि राम्ररी बोल्न सक्ने र आफूले पनि घरव्यवहारमा दुमी र थुलुङ दुवै भाषाहरूमा आफ्ना बालबच्चाहरूलाई बोलाउने गरेको अनि मातृ

भाषमा कुराकानी गर्नु नै सजिलो लाग्ने आमा चाहिँले सुनाउँदा म अझ बढी प्रभावित भएँ र सम्झें भाषा आफैमा पहिचान हो, सभ्यताको संवाहक हो, सम्पत्ति हो र जातीय स्वाभिमान पनि । तर ती सानी नानीको दाँजोमा म कोरा छु । या त भनौं दूमी भाषाको लागि म नौलो: अनि मेरो लागि यो भाषा नै ।

खयर ! दूमी भाषा मात्र बोल्ने सम्पूर्ण गाउँलेहरूको स्वभाव देख्दा आफूलाई मातृभाषा सिक्नको खातिर केही समय अरु बढी त्यहीँ गाउँमै बसौं भैं लाग्थ्यो तानि । तर विडम्बना यो थियो कि कर्मक्षेत्रमा आफ्नो कर्तव्य पूरा गर्न बेलैमा आइ पुग्नु पर्दा दुई, चार दिनको गाउँ बसाईमा खासै भाषा पर्गेल्न प्रायः असम्भव थियो । तर पनि म कोशिस गर्दै, आफ्नो मातृभाषा जान्न, बुझ्न र व्यवहारमा उतार्नका साथै नयाँ सन्ततिहरूलाई समयमै जागरुक गराउन आफ्नो कर्तव्य ठानेको छु ।

संयोगले चौतारीमा भेट भएको ती जिज्ञासु महिलासंग म आफूले आफैलाई मनमनै तूलना गरी हेरेँ उनी दूमी राईको छोरी थिइन् भने म बुहारी । उनी आफ्नो मातृभाषाप्रति पोख्त थिइन् भने म अनभिज्ञ । उनी दूमी भाषामा बात मार्न उत्सुक देखिन्थिन् भने म चाहिँ असमर्थ । उनमा मातृभाषाप्रति गहिरो माया छ, लगाव छ, गर्व छ तर म आफूमा फगत चासो छ । उनमा दूमी भाषा बोलिरहने मन छ, रहर छ भने म आफूलाई दूमी भाषा जान्ने, बुझ्ने प्रेरणा मिलेको छ । विवाह पश्चात् दुमी

भाषालाई मेरो भाषा भन्न पाउँदा अझ बढी खुशी थपिएको छ । तमाम सचेत युवा पुस्ताले महशुस गर्नु जरुरी छ कि मातृभाषा सिक्नु रहर मात्र होइन बाध्यता पनि छ । किनकि भाषा बिसिए जातिय अस्तित्व विलिन भएर जान के बेर ! जातिको पहिचान बोक्ने प्रमुख माध्यम नै भाषा हो । आफूलाई भुलेर कोही महान बन्न सक्दैन; न त सभ्य र आधुनिक नै ।

त्यस परिस्थिति सामु म आफू नौलो र अन्जान रहेपनि गहन शिक्षा मिलेको महशुस गरेको छु । जीवनमा घट्ने गरेका अनगिन्ती घटनाहरू मध्ये यो बिल्कुल फरक र अविस्मरणीय साथै आफ्नो भाषाप्रति लगाव बढाएको छ । आगामी दिनहरूमा म र म जस्तै थुप्रै मातृभाषाप्रेमि किराँतजनहरूलाई बेलैमा आ-आफ्नो मातृभाषाप्रति चासो बढाई यसको संरक्षण तथा सम्बर्द्धनमा लागी परौं भन्ने आह्वान पनि गर्दछु ।

अन्तमा म स्वयं एक शिक्षित नारी हुनुको नाताले यति नै भन्न चाहन्छु कि सबै दूमी चेेलीहरू, बुहारीहरू, आमाहरू, सासूहरूले नै मात्र पनि मातृभाषाको प्रयोगमा ध्यान दिन सके पुरुषहरूले गर्ने प्रयास भन्दा अझ बढी प्रभावकारी हुन सक्छ । जसले संस्थागत पहलमा सबै महिलाहरूको सक्रिय सहभागिता हुन नसकेको स्थितिमा भरपर्दो र व्यवहारिक रूपले मूर्त रूप दिँदै समग्र दूमी किराँत समुदायको भाषा, संस्कृति अनि मौलिक अस्तित्वहरूलाई जीवित राख्न ठूलो टेवा मिलेछ । मूची ।

विजया दशमी र दिपावली-२०५४

तथा किरातीहरूको महान चाड

साकेवा/तोसी (उधौली)

को शुभ अवसरमा हार्दिक

मंगलमय शुभकामना

ग्रामर पब्लिक सेकेण्डरी स्कूल परिवार

कोटेश्वर, काठमाडौं

फोन : ४७१८६५

विजया दशमी र दिपावली-२०५४

तथा किरातीहरूको महान चाड

साकेवा/तोसी (उधौली)

को शुभ अवसरमा हार्दिक

मंगलमय शुभकामना

अरुण ज्योती विद्या मन्दिर परिवार

जोरपाटी, काठमाडौं

फोन ४८४५२०

१०५८ तिहारको सुखद उपलक्ष्यमा काठमाडौंमा सम्पन्न मारुनी नाचमा प्राप्त सहयोग विवरण

क्र.सं.	नाम	ठेगाना	सहयोग रु.
१.	श्रीमती रुपा राई	शान्तिनगर, काठमाडौं	रु. १,३०१।-
२.	श्री दिल ब. राई	" "	रु. ३५०।-
३.	श्री धनवीर राई	बुद्धनगर, "	रु. ३००।-
४.	श्री दौलत राई	" "	रु. १,०३०।-
५.	श्री दुर्गा कुमार राई	" "	रु. १,१११।-
६.	श्रीमती लक्ष्मी राई	नयाँ कालोती "	रु. ४००।-
७.	श्रीमती कुमारी राई	" "	रु. ७५०।२५
८.	श्री पृथ्वी राज राई	" "	रु. ६००।-
९.	श्री पार्जुन कोयी राई	वालुवाटार "	रु. १०१।-
१०.	श्री खड्गमान राई	" "	रु. ७३०।-
११.	श्री मिलन राई	" "	रु. ५३८।-
१२.	श्रीमती कल्पना राई	" "	रु. ३००।-
१३.	श्री (बेत्वल+इन्द्र+कमल) राई	" "	रु. ४००+१,०२१।-
१४.	श्रीमती पद्मा राई	" "	रु. ५१०।-
१५.	श्रीमती जमुना गुरुङ (रुम्जाटार)	" "	रु. २५०।-
१६.	श्री युवराज राई (सङ्देल)	" "	रु. १,०००।-
१७.	क्या. श्री मान ब. राई (नाछिङ)	महाराजगञ्ज "	रु. १,५००।-
१८.	श्री कुल ब. राई, MBE	बाँसवारी "	रु. १,०२०।-
१९.	डा. श्री शंकरमान राई	नारायणथान, "	रु. १,६७२।-
२०.	श्री असार खारवु राई	रामहिटी, "	रु. १,००५।-
२१.	सुश्री सुजता राई	" "	रु. १७७।-
२२.	श्री बखत ब. राई	फुटुङ्ग "	रु. २,०००।-
२३.	श्री शुक्रराज राई	" "	रु. २,०००।-
२४.	श्री हस्तराज (नाछिरिङ्ग) राई	गणेशवस्ति "	रु. २,००१।-
२५.	श्री रत्न ब. राई	" "	रु. २,०००।-
२६.	श्री अशोक कुमार राई	" "	रु. २,०००।-
२७.	क्या. श्री नैन ब. राई (MM) ^२	" "	रु. २,०००।-
२८.	श्री कमानसिंह राई	जागृतिनगर "	रु. २,३२५।-
२९.	श्री मोहन राई	शान्तिनगर "	रु. १,००१।-
३०.	श्री पारस राई	" "	रु. ३००।-
३१.	श्री नरेश जोशी	" "	रु. ५०१।-
३२.	श्री कर्णमान घले	ज्ञानेश्वर "	रु. १,००२।-
३३.	श्री कालुराम गुरुङ्ग	ज्ञानेश्वर "	रु. १,००५।-

क्र.सं.	नाम	ठेगाना	सहयोग रु.
३४.	श्री रामजी गुरुङ्ग	कालोपुल	रु. २०११-
३५.	श्री नारायण गुरुङ्ग	कालोपुल	रु. १,०००१-
३६.	मदन घले	कालोपुल	रु. १,००३१-
३७.	श्री कर्णमान घले	ज्ञानेश्वर	रु. ५२५१-
३८.	श्रीमती गंगादेवी गुरुङ्ग	कालोपुल	रु. ५००१-
३९.	श्रीमती भुलादेवी गुरुङ्ग	कालोपुल	रु. ३०५१-
४०.	सुश्री सावित्रा गुरुङ्ग	कालोपुल	रु. १००१-
४१.	सुश्री मीना गुरुङ्ग	कालोपुल	रु. १००१-
४२.	सुश्री शान्ता गुरुङ्ग	कालोपुल	रु. १००१-
४३.	श्री महेन्द्र राई	वुईपाली टोल	रु. (५००+२,२१३१)-
४४.	श्रीमती मनकुमारी राई	शान्ति नगर	रु. १,००५१-
४५.	श्री जयराम राई	आरुवारी	रु. १,००५१-
४६.	श्रीमती वविता राई	रामहिंटी	रु. ५०५१-
४७.	श्री भाइकाजी राई	गणेशवस्ति	रु. २,०००१-
			जम्मा आय रु. ४५,२६२।२५
			जम्मा व्यय रु. १३,८९१।२५
			Everest Bank मा वचत रु. ३१,३७१-

विजया दशमी र दिपावली-२०५८

तथा किरातीहरूको महान चाड

साकेवा/तोसी (उधौली)

को शुभ अवसरमा हार्दिक

मंगलमय शुभकामना ।

बेबिलोन नेशनल स्कूल

शान्तिनगर, काठमाडौं, फोन ४८१९७३

विजया दशमी र दिपावली-२०५८

तथा किरातीहरूको महान चाड

साकेवा/तोसी (उधौली)

को शुभ अवसरमा हार्दिक

मंगलमय शुभकामना ।

प्रधानाध्यापक

ईश्वरमान दूमी राई

जनता माध्यमिक विद्यालय

लोखिम, सोलुखुम्बु

२०५८ साल भाद्र मसान्तसम्म दुमी किरात राई फन्सिकिमको आजीवन सदस्यता प्राप्त गर्नु भएका महानुभावहरूको नामावली

क्र.सं.	नाम	जन्मथलो	हाल
१.	श्री फत्तबहादुर सत्तम राई	सप्तेश्वर-१, खोटाङ्ग	
२.	श्री धर्मसिंह सत्तम राई	सप्तेश्वर-१, खोटाङ्ग	
३.	श्री चतुरभक्त सत्तम राई	सप्तेश्वर-८, खोटाङ्ग	
४.	श्री नैनबहादुर सत्तम राई	सप्तेश्वर-४, खोटाङ्ग	महाराजगन्ज, काठमाडौं
५.	श्री लक्षकुमार सत्तम राई	सप्तेश्वर-२, खोटाङ्ग	
६.	श्री हर्कराज सत्तम राई	सप्तेश्वर-२, खोटाङ्ग	
७.	श्री भरतकुमार सत्तम राई	माक्पा-३, खोटाङ्ग	बौद्ध जोरपाटी, काठमाडौं
८.	श्री रामध्वज दूमी राई	माक्पा-४, खोटाङ्ग	बौद्ध रामहिटी, काठमाडौं
९.	श्री मदनकुमार दूमी राई	माक्पा-४, खोटाङ्ग	
१०.	श्री थौलवीर बलक्पा राई	माक्पा-३, खोटाङ्ग	
११.	श्री जयराम बलक्पा राई	माक्पा-३, खोटाङ्ग	बौद्ध, आरुवारी, काठमाडौं
१२.	श्री मानबहादुर बलक्पा राई	माक्पा-३, खोटाङ्ग	बौद्ध, आरुवारी सिफल, काठमाडौं
१३.	श्री मकरध्वज बलक्पा राई	माक्पा-३, खोटाङ्ग	
१४.	श्री सेमन्त बलक्पा राई	खाँदवारी-११, संखुवासभा	यू.के. बेलायत
१५.	श्री असार खारुवु राई	माक्पा-४, खोटाङ्ग	बौद्ध, रामहिटी
१६.	श्री टङ्ग खाएवु राई	माक्पा-४, खोटाङ्ग	" "
१७.	श्री कमलबहादुर खारुवु राई	माक्पा-४, खोटाङ्ग	" "
१८.	श्री नेत्रमणि हलक्सु राई	माक्पा-६, खोटाङ्ग	सिफल, काठमाडौं
१९.	श्री लफकुमार हलक्सु राई	माक्पा-६, खोटाङ्ग	
२०.	श्री दानबहादुर हजुर राई	माक्पा-२, खोटाङ्ग	जोरपाटी, काठमाडौं
२१.	श्री सिङ्गबहादुर सरचु राई	पाथेका, खोटाङ्ग	शान्तिनगर-३४, काठमाडौं
२२.	श्री धनप्रसाद सरचु राई	पाथेका, खोटाङ्ग	" "
२३.	श्री अम्बरबहादुर हदी राई	वाक्सिला, खोटाङ्ग	
२४.	श्री बखतबहादुर हदी राई	वाक्सिला, खोटाङ्ग	महाराजगन्ज, काठमाडौं
२५.	श्री अशोककुमार खवचु राई	जालपा, खोटाङ्ग	महाराजगन्ज, काठमाडौं
२६.	श्री महेन्द्रप्रसाद रंकासु राई	जालपा, खोटाङ्ग	बुइपालीटोल, काठमाडौं
२७.	श्री कर्णबहादुर लुप्पो राई		विराटनगर-१७, मोरङ
२८.	श्री पर्जबहादुर दिम्माचु राई		धरान-८, सुनसरी
२९.	श्री वीन्द्रबहादुर दिम्माचु राई		धरान-८, सुनसरी
३०.	श्री खम्ब सिं दिम्माचु राई		धरान-८, सुनसरी
३१.	श्री शीवकुमार रंकासु राई		धरान-८, सुनसरी

क्र.सं.	नाम	जन्मथलो	हाल
३२.	श्री खड्गबहादुर रंकसु राई		धरान-८, सुनसरी
३३.	श्री अस्तबहादुर हदी राई		धरान-८, सुनसरी
३४.	श्रीमती मृजलक्ष्मी रंकसु राई		धरान-८, सुनसरी
३५.	श्री दीपबहादुर दिम्माचु राई		धरान-१५, सुनसरी
३६.	श्री भूमिराज सत्म राई		धरान-१५, सुनसरी
३७.	श्री खड्गबहादुर सत्म राई		धरान-१५, सुनसरी
३८.	श्री धनबहादुर दूमी राई		धरान-१५, सुनसरी
३९.	श्री गमबहादुर रंकसु राई		धरान-१५, सुनसरी
४०.	श्रीमती कमला दिम्माचु राई		धरान-१५, सुनसरी
४१.	श्री गंगाप्रसाद सत्म राई		धरान-१७, सुनसरी
४२.	श्री बमप्रसाद रंकसु राई		धरान-११, सुनसरी
४३.	श्रीमती वजिर शोभा दूमी राई		धरान-१५, सुनसरी
४४.	श्री हर्कबहादुर दूमी राई		हांसपोसा-२, सुनसरी
४५.	श्री रमन दूमी राई		हांसपोसा-२, सुनसरी
४६.	श्री कर्णबहादुर सत्म राई		पकली-३, सुनसरी
४७.	श्री पदमबहादुर सत्म राई		पकली-३, सुनसरी
४८.	श्री यमबहादुर बलम्पा राई		पकली-२, सुनसरी
४९.	श्री बलबहादुर दिम्माचु राई		धरान-१७, सुनसरी
५०.	श्री सर्वजीत हम्पुचु राई		धरान-१९, सुनसरी

विगत चौथो प्रकाशनार्थ सहयोग
गर्नुहुने महानुभावहरूको

छुट नामावली

- १) क्या. श्री मान ब. नाछिङ्ग राई रु. १००००-
महाराजगञ्ज
- २) श्रीमती सकुन्तला राई रु. १००००-
महाराजगञ्ज
- ३) श्री अशोक खवचु राई रु. २०००-
महाराजगञ्ज
- ४) श्री दुकिराफ, धरान रु. ८००००-
महाराजगञ्ज

कविता

नवयुवा एक जुट हौं

लक्ष्मणकुमार (दुमी) राई

एक जुट हुनु पर्छ ।
हामी किराँत दुमी राई
आफ्नो संस्कृति
धर्मलाई जोगाउन ।

के लुप्पो, के रङ्कासु
हामी सबै एकै हौं ।
हामी जुटे हाम्रो धर्म
भाषा अगाडि बढ्छ ।
हामी फुटे हाम्रो धर्म
भाषा पछाडि पर्छ ।

त्यसैले त हाम्रो धर्म संस्कृति
भाषाको दायित्व पूरा गरौं

वंशावली अनि भाषा प्रति
गहन जिम्मेवारीको साथै ।
संरक्षण गर्न तल्लीन रहौं
कहिले थाकेको महशुस नगरौं ।

भाषालाई अँध्यारोतिर होइन ।
उज्यालो दिशातिर डोर्न्याऔं ।
आफ्नो धर्म भाषा संस्कृति
प्रति सधैं भुकाव राखौं ।
त्यसैले हामी नवयुगमा
होस्तेमा हैसे गर्दै एक जुट हौं ।

लाम्दिजा, दुङ्गकुलु, दुम्देल ।
हाल - साउदी अरेबीया

दुकिराफद्वारा सुद्धेल बाढी पीडितहरूका
लागि सहयोगस्वरूप संकलित रकम विवरण

क्र.सं.	नाम	रकम रु.
१.	श्री दावा शोर्पा	१०००१-
२.	क्या. श्री नैन बहादुर राई	१,१०५१-
३.	श्री रत्न प्रसाद राई	५००१-
४.	श्री अशोक राई	५०११-
५.	श्री धन प्रसाद राई	५१११-
६.	श्री गुणराज राई	५०५१-
७.	श्रीमती सकुन्तला राई	१०००१-
८.	श्री चतुरभक्त राई	१००९१-
९.	श्री नेत्रमणि राई	१००९१-
१०.	श्री असार राई	२००२१-
११.	श्री जयराम राई	३००१-
१२.	श्री राम राई	३००१-
१३.	श्री भरत राई	५००१-
१४.	श्री सुजन राई	५०५१-
१५.	श्री बी.बी. लामा	२००१-
१६.	श्री लक्ष्मण राई	२०२१-
१६.	स्वयम्भूवाट	२००१-
	जम्मा	११,३४७१-

कविता

आकाशे रङ

उत्पीडित किराँत

रङ्गहीन भएर पनि आकाश
आफूलाई नीलो देखाउँछ
शून्य नीलो देखिन्छ क्यारे
गाढा शून्य
सुदूर शून्य
शान्ति,
निस्तब्ध शान्ति
म आकाशको रङ्गलाई
आकाशो रङ्ग नै भन्छु
किनकि त्यो कृत्रिम र वास्तविक रङ्ग होइन
त्यहाँ मान्छेको रङ्ग छैन
गोकुल धुपको मनोहर सुवासले
लठ्ठ सेता परेवाहरु
अझै कल्पना गर्छन्
नीलाम्य उडानको
बारुदको पिरो धुवाँमा खोक्दै
सगरजीवि लार्कहरु
बादलको भाडीभित्र लुकिसके
रङ्गिएर आकाशो रङ्गमा
नीलो भरी पर्ने एउटचा बर्खा
मेरो क्यालेण्डरको कुनै पातोमा
कतै लेखिएको भए
हेरेर त्यहाँ अवश्य चिन्ह लगाउनेछु ।

विजया दशमी र दिपावली-२०५८

को शुभ अवसरमा हार्दिक
मंगलमय शुभकामना ।

श्रीमती जानुका राई

प्रधान अध्यापिका

श्री कोमल रिमाल

प्रिन्सिपल

श्री पृथ्वी उच्च मा.वि.

बुद्धबजार, बाक्सिला, खोटाङ

विजया दशमी र दिपावली-२०५८

को शुभ अवसरमा हार्दिक
मंगलमय शुभकामना ।

श्री अन्तु चिया विकास कं. प्रा.लि.

श्रीअन्तु-८, इलाम

फोन ०२७-५००७१, ५४७७३९ (अ.), ५४७८३० (घ.)

पो.ब.नं. २०६५३, काठमाडौं

भाषा, धर्म र संस्कृतिको संरक्षण

धनप्रसाद सरजू राई
पाथेका-४, खोटाङ

स्व तन्त्रता मानव मात्रको जन्मसिद्ध अधिकार हो भने त्यस्तै भाषा साहित्य स्वतन्त्रताको माध्यम हो । यहाँ देश सन्त्रासै सन्त्रास या भनौ मृत्युको मुखमा लुकामारी खेलिरहेछ । देश चलाउने अनुहारहरु देश सहितकै समग्र भाषा साहित्यको उत्थान गर्ने, वर्गीय उत्थान गर्ने, देशमा शान्ति सुरक्षा दिने राष्ट्रलाई विविध प्रकारले माथि उठाउने भुठो आश्वासनहरु दिँदै विभिन्न संघ संस्था, आमसभा, सेमिनारहरुमा झुकिरहेछन्, फूकिरहेछन् । हामी भुठहरुसँग लाचारहरुसँग जानी या नजानी बिकिरहेछौं । अन्धा भएर, विवेकहीन भएर फोस्रो तडकभडकसँग भूस्याहाहरुका पछि पछि लुखुर लुखुर लालयित भएर पछ्याईरहेछौं ।

नेपालमा प्रजातन्त्र आएको पनि लगभग तेह्रवर्ष जति भइसक्यो नेपाली जनताले आफ्नो जिन्दगीको बली चढाएर ल्याएको प्रजातन्त्रले सबका सबलाई निराशा शिवाय अरु केही पनि दिन सकेन । प्रजातन्त्रले नेपाली जनतालाई के नै दिएको छैन बम, बारुद, जिन्दगी, आर्थिक, शैक्षिक, राजनैतिक अवस्था समग्र राष्ट्रको विकास । यस्तो अवस्थामा भाषा, साहित्य, कला संस्कृति रीतिरिवाज र आफ्नो पनको नेपाली पनको संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्न सम्पूर्ण भाषा भाषीहरु आफै अग्रसर नभएसम्म हिम्मत नगरेसम्म कुनै पनि भाषा भाषीहरुले मुर्तरुप लिन सक्ने छैन ।

त्यसैले आफ्नो भाषा धर्म संस्कृति र रीतिरिवाजको संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्न हामी आफै लागि पर्नुपर्छ र निरन्तरता दिन सक्नुपर्छ । किनकि भाषा भनेको मानव जातिको सम्पत्ति हो । भाषा विचार विनिमयका निमित्त प्रयोग गरिने एउटा सशक्त माध्यम हो । भाषा विनाको मानव समाजको कल्पना नै गर्न सकिदैन । समाज र सभ्यता जस्ता कुराहरु भाषासँग घनिष्ठ रुपमा सम्बद्ध छन् । मानिसले दैनिक जीवनमा काम सञ्चालन गर्न विचार विनिमय गर्नुपर्छ त्यही विचार विनिमय गर्ने संकेत भाषा हो । जुन वाकप्रतिकद्वारा व्यवस्थित हुन्छ । हरेक व्यक्ति र समाजलाई समयको श्रृंखलासँग जोड्ने तत्व नै भाषा हो । भाषाको आफ्नै व्यवस्था हुन्छ । प्रत्येक भाषाको ध्वन्यात्मक तथा व्यकरणत्मक व्यवस्था हुन्छ । जसरी धर्म संस्कृति राजनीतिको निश्चित व्यवस्था हुन्छ त्यसैगरी भाषामा पनि व्यवस्था हुन्छ । त्यसैले भाषालाई मानवीय सम्पत्तिको रुपमा लिन सकिन्छ ।

भाषा सम्बन्धी केही विद्वानहरुका भनाई यसप्रकार छ । पतञ्जली - "भाषा हाम्रा विचार र अनुभूतिहरुका संकेतहरुको समष्टियोग हो ।"

यसरी भाषा भनेको हामी मानव मात्रको सम्पत्ति हो । त्यसैले लोपन्मुख अवस्थामा रहेको भाषालाई पुनः बिउताउने काम, उर्जा थप्ने काम जो जसले आ-आफ्नो भाषा राम्ररी बोल्न, पढ्न

र लेख्न सकिन्छ जसको संरक्षण गर्न उही व्यक्तित्वहरु बुद्धिजीवि, भाषाविदहरुको कर्तव्य हुनेछ । जसले गर्दा आफ्नो भाषाप्रति रुचि राखेहरुलाई, सिक्न चाहनेहरुलाई ठूलो योगदान हुनेछ ।

यसरी यी धेरै भाषा भाषीहरु मध्ये हामी दुमी राईहरु पनि एक भाषी हौं र भाषाकै कुरा गर्ने हो भने त दुमी राईहरुको भाषा लगभग लोपन्मुख अवस्थामै छ । तसर्थ हाम्रो भाषा साहित्य, संस्कृति, धर्म र रीतिरिवाजको जगेर्नाको निमित्त एउटा चौतारोको रुपमा दुकिरा फन्सिकिम संस्थाको स्थापना भएको छ र यही संस्थाद्वारा सञ्चालित 'इसिलिम' अर्धवार्षिक भाषिक पत्रिका दर्ता भएको छ ।

यो एउटा तपाईं हाम्रो विचार विनिमय गर्ने थलो हो । माध्यम हो । जसले गर्दा विभिन्न प्रतिक्रियाहरु, हाम्रा अग्रजहरुबाट उत्कृष्ट लेख रचना सल्लाह सुभाष र उचित मार्गनिर्देशनको अपेक्षा अनुजहरुले सधै गरिरहनेछन् ।

अन्त्यमा दुमी भाषा, साहित्य धर्म संस्कृति रीतिरिवाजको संरक्षण र सम्बर्द्धनको निमित्त जहाँ जुनसुकै ठाउँमा रहेपनि रक्तिभर कन्जुस्याई नगरी सम्पूर्ण बुद्धिजीविवर्गहरुको सत् विचार सल्लाह र सुभाष दिएर दुमी राईहरुको पहिचान दिन सकौं, एक होइन दुई होइन सम्पूर्ण दुमी राईहरु एकजुट भएर अगाडि पछाडि गरेर हातमा हात, काँधमा काँध मिलाएर प्रगतिको शिखरमा पुग्न सकौं यही शुभकामना ।

विजया दशमी र दिपावली-२०५४

तथा किरातीहरुको महान चाड
साकेवा/तोसी (उधौली)

को शुभ अवसरमा हार्दिक
मंगलमय शुभकामना

हर्कराज नाछिङ राई

पेप्तीकोला, काठमाडौं

फोन ४६७२५४

पाठक प्रतिक्रिया

आदरणीय सम्पादक मण्डलज्यू,
नमस्कार,

म इसिलिम भाषिक पत्रिकाको पाठक र शुभचिन्तक हुँ। मैले वर्ष १, अंक -१ पढ्ने मौका पाएँ। अंक २ को पनि मुहार हेर्न पाएँ तर त्यसभित्रको लेख रचनाहरु अध्ययन गर्ने मौका भने पाइनँ। जे होस्, इसिलिम पत्रिकाले दोस्रो अंकसम्म प्रकाशित हुन सफल भयो। यहि नै खुशी लागेको छ। यसले यसरी नै निरन्तरता लिंदै जाओस्। किराँती राईबन्धुहरुमाभू ज्ञान, सन्देशको भण्डार लिएर आवस् भन्ने अपेक्षा राख्छु।

तर अहिलेसम्म तेस्रो अंक प्रकाशित भएको थाहा छैन। प्रकाशित भएर पनि थाहा नभएको हुन सक्छ। प्रकाशन बन्द हुने कुरा पनि थियो। कि यसै भएर हो कि? कारण सहित पूर्ण जानकारीको अपेक्षा गरेको छु। म मोरङको वासिन्दा भएकोले मैले पत्रिका पाउन कहाँ कसरी सम्पर्क गर्नुपर्ला? कृपया सानो जानकारी पठाई हुलाक पोष्ट गर्नुहुन्छ, भन्ने विनम्र अनुरोध गर्दछु।

प्रकृति दूमीहाड राई
डाँगीहाट-४, मोरङ
कोशी, नेपाल

✍️ : इसिलिम प्रति चासो राख्दै खुला हृदयले प्रतिक्रिया पठाई हामीलाई हौसला बढाई दिनुभएकोमा आभार व्यक्त गर्दछौं। विभिन्न क्षेत्रहरुबाट प्रशंसा सहित जिज्ञासाहरु यसरी प्राप्त हुँदा प्रकाशक मण्डल अति उत्साहित छौं। प्रकाशन बन्द होला कि भन्ने सवालमा “इसिलिम” हामी सम्पूर्ण किरात दूमीजनका आफ्ना लोलीबोली र टुकटुकीको सन्देश बोकेर दूमी बस्ती र समुदायहरुमा सचेत गराउने आवाज भएकोले हामी र हाम्रा सन्ततिहरुका भावी उन्नतिसँगै यस पत्रिकाले पनि आशातित गति एवं सुधारात्मक दिशा लिनेछ भन्ने विश्वास दिलाउँदछौं। यस अतिरिक्त (पाठकहरुबाट) प्राप्त जिज्ञासा तथा सुभावहरुबाट नै पत्रिकाको भविष्य निर्धारण हुने यथार्थतालाई समेत पुनः स्मरण गराउँदै आगामी प्रतिक्रियाहरुको समेत अपेक्षा राख्छौं।

सम्पादक

दुमी राईहरुको वंशावलीमा छोराहरुको मात्रै नाम लेखेर छोरीहरुलाई चाहिँ पन्छाएको देखिन्छ। सम्पादक मण्डलले आगामी दिनहरुमा यस्तो पक्षपात नगरी छोरीहरुको पनि भएसम्म वंशमा नाम राख्ने व्यवस्था अनिवार्य होस्।

श्रीमती रत्नमाया साङ्पाङ राई
काठमाडौं

भूल सुधार

‘इसिलिम’ चौथो अंकमा प्रकाशित रत्कु, हदी, सत्म, मुरह र हलक्सुको वंशावली प्रस्तोताको नाम उल्लेख गर्न छुट भएकोले उक्त सबै वंशावलीको प्रस्तोता चतुरभक्त सत्म राई भएको जानकारी गराइन्छ।

वंशावलीमा भूल सुधार

‘इसिलिम’ चौथो अंक पृ. ३९ मा धीर्जबहादुर सत्म राईको ५ भाइ छोराहरुमध्ये माहिलाको नाम छुट्टन गएकाले निजको नाम नरबहादुर भएको र रामप्रसादलाई चाहिँ साहिँला भनी सच्याई पढ्नुहुन अनुरोध गरिन्छ।

इसिलिमपो तुम

दुमी किरात राई भनेर आफूलाई चिनाउन र आफ्नो पहिचान तथा सिंगो दुमी रदुहरूको बीच चिन्तन मनन गर्न गराउन तमाम जिज्ञासुहरू, विज्ञ भाषाविद् एवं शुभेच्छुक पाठकहरू सबैका लागि साभ्रा मञ्चको रूपमा 'इसिलिम' प्रकाशन गरिन थालेको पनि चार वर्ष वितिसकेको छ । हालसम्म प्रकाशित खुराकहरू अध्ययन गरी हामीलाई मौखिक वा लिखित, प्रत्यक्ष वा परोक्ष, तीतामीठा प्रतिक्रिया राख्नुहुने सचेत न्यक्तित्ववर्गमा पत्रिकालाई माया गर्दै आगामी प्रकाशनको लागि थप हौसला बढाई दिनुभएकोमा इसिलिम परिवार आभार न्यक्त गर्दछ ।

मूलतः भाषागत प्राथमिकता, छोरी चेलीको समेत वंशावलीमा उल्लेख, धर्म संस्कृतिप्रति चासो, खोजपूर्ण र तथ्यपरक लेखहरू आदि बारेमा विशेष सजग गराउनुहुने विद्वत जिज्ञासु पाठकहरूप्रति पनि हार्दिक कृतज्ञता जाहेर गर्न आफ्नो मूल कर्तव्य ठानेका छौं ।

जीवनका गोरेटोहरू र भावनाका गल्छिडाहरूमा भस्किँदै र न्युँभ्दै पनि सहयोग, सुभावा तथा लेख रचनाहरू पठाउने क्रम टुट्ने छैन र इसिलिमको निरन्तरतामा हरक्षण अभ्यस्त रहने हाम्रो प्रतिबद्धतालाई थाक्न दिनुहुने छैन भन्ने विश्वासमा दृढ छौं । मौलिक संस्कृति, स्थानीय परम्परा, भाषागत लोलीवोली दुमी राईहरूको परिचयात्मक क्षेत्रगत लेखहरूका साथै अन्य (भाषा/साहित्यतर्फका आफ्ना) लेखहरू पत्राचार गरी हामीलाई उपलब्ध गराउनु हुन हाम्रो अनुरोध पनि ।

मातृभाषा लोपोन्मुख अवस्थामा रहेको वर्तमान परिप्रेक्ष्यमा दुमी राई वस्तीका पाका पुर्खाहरू, जो मातृभाषाका संरक्षक हुन्, युवा पुस्ताका सचेत दुमी सन्ततिहरू, जो जातीय स्वाभिमानका हिमायती अनि दुकिराफ तथा इसिलिमक पहरेदार हुन्; कलिला नानी-बाबुहरू, जो भोलिका उज्वल नक्षत्र एवं समग्र दुमीजनका अस्तित्वको संवाहक हुन् । यी तिनै वर्गबाट इसिलिम परिवार सदा सर्वदा माया, प्रेरणा साथ सहयोग पाइरहने आशा, भरोसा एवं विश्वास राख्दै इसिलिम पाँचौं अंक तमाम जाति, भाषा, साहित्य र संस्कृतिप्रेमीहरू समक्ष समर्पण गर्दछौं । मुचि

-सम्पादक

विजया दशमी र दिपावली-२०५८

तथा किरातीहरूको महान चाड

साकेवा/तोसी (उधौली)

को शुभ अवसरमा

हार्दिक मंगलमय शुभकामना

दुमी किरात राई फणिसकिम तथा

इसिलिम परिवार

पो.ब.नं. २०२११, फोन नं. ४८८५८१ काठमाडौं

२०५६ को विजय दशमी तथा दिपावलीको उपलक्ष्यमा देश
विदेशमा रहनुभएका सम्पूर्ण दाजु-भाइ तथा दिदी-बहिनीमा
मङ्गलमय शुभकामना

दिलप्रसाद पोख्रेल
प्रबन्ध निर्देशक

डाइनामिक सेल्स एण्ड सर्भिस प्रा.लि.

श्री ५ को सरकार श्रम मन्त्रालय तथा श्रम विभाग

License No. 109/054/055

बसुन्धुरा-९, काठमाडौं (बसुन्धुरा चोकबाट धापासी जाने बाटोमा)

टेलिफोन : ३५४६१४, ३५६८३१, ३५३६२५, फ्याक्स : ३५५५७०

२०५६ को विजय दशमी तथा दिपावलीको उपलक्ष्यमा देश विदेशमा
रहनुभएका सम्पूर्ण दाजु-भाइ तथा दिदी-बहिनीमा मङ्गलमय शुभकामना

श्री ५ को सरकारबाट स्वीकृति प्राप्त

दर्ता नं. ४६५१०५५१५६

राष्ट्रिय सहकारी बैकसँग सम्बद्ध

प्राइम गोर्खा सेभिङ एण्ड क्रेडिट सहकारी सं. लि.

Associated with National Co-operative Bank
Prime Gorkha Saving & Credit
Co-operative Society Ltd.

केन्द्रीय कार्यालय : पुतलीसडक, काठमाडौं, फोन नं. : ४३०१९६, ४३५६६१

GORKHA SAVING AND FINANCE

(CO-OPERATIVE SOCIETY LTD.)

२०५९ सालको दशैं तथा तिहारको पावन अवसरमा समस्त ग्राहक वर्गहरूको आर्थिक संवृद्धि एवं उत्तरोत्तर प्रगतिको लागि हार्दिक मंगलमय शुभकामना व्यक्त गर्दै हामी निम्न सेवाहरू उपलब्ध गराउँछौं ।

मुख्य कार्यालय : सातदोबाटो, ललितपुर, फोन नं. ५२१४०४

शाखा कार्यालय : सुन्धरा, बागदरबार (अर्थ मन्त्रालयसँग), काठमाडौं, फोन नं. २६५७७०

**बृटिश गोरखाली समूहबाट प्रवर्द्धित ।
नेपाल अधिराज्यभर कार्यक्षेत्र विस्तारित ॥**

यस फाइनान्समा उपलब्ध व्याज दरहरू

मुद्दती बचतमा निम्न अनुसारको व्याज दिइनेछ ।

अवधि	व्याजदर		
	३ महिनामा व्याज भुक्तानी विदा	१ वर्षमा व्याज भुक्तानी विदा	निक्षेप अवधि पछि एक मुष्ट रुपमा साँवा र व्याज भुक्तानी विदा
३ महिना	९%		
६ महिना	९.५%		
९ महिना	१०%		
१ वर्ष	११.२५%	१२%	१२%
२ वर्ष	११.५०%	१२.२५%	१२.५०%
३ वर्ष	११.७५%	१२.५०%	१३%
४ वर्ष	१२%	१२.७५%	१४%
५ वर्ष वा सो भन्दा बढी	१२.२५%	१३%	१५%

गोरखाली स्कीम अन्तर्गत पाइने उपहार

अवधि	न्यूनतम मुद्दती बचत रकम	निक्षेप अघि पछि एक मुष्ट रुपमा साँवा र व्याज भुक्तानी विदा
५ वर्ष	१ लाख	१५%
४ वर्ष	२ लाख	१४%
३ वर्ष	३ लाख	१३%
२ वर्ष	४ लाख	१२.५०%
१ वर्ष	५ लाख	१२%